

P. Lat. 1349.

~~P. Lat. 799.~~
Patres latini

Latantig

Sec. III. fol. 300

pag. 251.

J. Herm. Scholler

M. IOACH. IVSTI Rau

799.

BEROLINENSIS

D I A T R I B E

HISTORICO - PHILOSOPHICA

DE

PHILOSOPHIA

LVCII CÆCILII

LACTANTI

FIRMIANI.

ACCEDIT EIVSDEM

ALIA CRITICO - THEOLOGICA

COMPLECTENS

HISTORIAM

VETEREM ET RECENTIOREM

VOCIS

ECCLESIASTICAE

O M O Y Σ I O Σ

Biblioth.

CVM PRAEFATIONE

oberaltac.

IO. IACOBI LEHMANNI,

MORAL. PROF. PVBL. ORD.

DE OPTIMA RATIONE ET VIA STUDIORVM.

I E N Æ,

PROSTAT APVD CHRIST. FRANCO. BVCHIVM

ANNO CLIO IDCC XXXIII.

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

ILLVSTRI ET EXCELLENTISSIMO DOMINO
DOMINO
ADOLPHO
GEBHARDO
MANITIO

SERENISS. AC POTENTISS. REGIS
BORVSSIÆ
CONSILIARIO ET ADMINI-
STRO INTIMO,
DIRECTORII REDITVVM AC EXPEN-
SARVM REGALIVM, NEC NON
COMMERCIORVM GENERALIS
ADSESSORI
SPLENDIDISSIMO,
R E L I Q V A,

PATRONO
ET
AVVNCVLO MEO

DEVOTE PIEQVE COLENDO
HAS INDVSTRIÆ MEÆ PRIMITIAS
QVA PAR EST OBSERVANTIA,
VT ANTIQVA FERT FORMVLA,
DO, DICO, CONSECRE,
AVCTOR.

ILLUSTRI ET EXCELLENTISSIMO DOMINO

DOMINO

ADOLPHO

GERHARDO

MANITIO

GERMANISSE, AD POTENTISSIMO REGIS

BOVASSE

CONSILIARIO ET ADMINI

STRO INTIMO

DIRECTORI REDITVVM AC EXPEN

SARVM REGALIVM, NEC NON

COMMERCIVM GENERALIS

ADSESSORI

SPLENDIDISSIMO

RELIQVA

PATRONO

ET

VAVINCULO MEO

DEVOTE PEOVE COLENDO

HAS INDVSTRIE MEAE PRIMITI

QVA PAR EST OBSERVANTIA

VE AVTIOVA FERT FORMATA

DO DICO, COMSECO

AVCTOR

VIR ILLVSTRIS ET
EXCELLENTISSIME

PATRONE ET AVVNCVLE
DEVOTISSIME COLENDE,

Propositam honestorum studiorum metam
ut contingerem, eumque optatum finem
consequerer, quem liberalem deoque gra-
tum animum semper propositum habere decet, ma-

DEDICATIO.

gnæ mibi curæ cordique adhuc fuit. Nec mibi prius quicquam erit aut antiquius, quamdiu vixero, quam ut quidquid naturæ beneficio & industria mea qualicunque adeptus sim, vnice ad solius dei gloriam, ad animi cultum, & bonarum literarum incrementum conferam.

Solidioris ac certo profuturæ scientiæ magnus me semper tenuit amor, eique, prout officii ratio exigit, sedulo nauare operam, singularis mibi voluptas fuit.

De mediis enim ad finem adipiscendum necessariis sollicitus riteque in literis profecturus, non posthabita emendatione voluntatis, quam initium sapientiæ dixit sapientissimus mortalium, id mecum decreui atque constitui, ut primum ea condiscerem, quæ & utilia & ad meum scopum necessaria comperirem; deinde ut ordine cuncta, accurate & solide perspicerem, animoque infingerem.

Hanc me studiorum esse rationem ingressum eo minus pœnitebit, quo plures mibi, postquam bonam vitæ partem in studiis consumserunt; nondum expendisse videntur, an illotis manibus ad literarum sacra accedant, quid agant aut qua in re collocent laborem, quam messem a studiis expectent, quid sibi hæc vel illa didicisse conduxerit, quam viam inire oporteat & quo pacto ad soliditatem perueniri certo queat.

Ea vero hominum non simplex insania est, fitque ut dum diu

DEDICATIO.

didicere, nibilo accuratius ac certius de rebus iudicare norint, quam vulgus.

Cuncta igitur rite ac recte exploraturus, unde plurimum utilitatis ad me & alios aliquando redire posset, in rebus ludicris, friuolis, non necessariis, aut iis quoque minutiis, quæ eruditionis speciem mentiuntur, tempus conterere, duxi mihi religioni. Utique, qui in rebus curiosis illis quidem, sed inutilibus, plus forsân voluptatis ac deliciarum, quam veri certique usus allaturis, rimandis & perscrutandis satagunt, sero tandem cum Phrygibus sapient, intelligentque nobile tempus, cuius male aut bene collocati rationem supremo omnium iudici reddere aliquando tenemur, in ignobilibus & indignis studiis perperam se magnoque suo damno consumpsisse. Vita nostra utique brevis est, anni prætereunt, irreparabile effugit tempus. Si ea non condiscimus, iisque vacamus, quæ certissimo sunt vsui, uberrimumque fructum ferunt, gravissima certo certius pœnitentia subsequetur. Specimen igitur mihi industriæ cum edendum esset, eiusmodi argumenta ex historia & philosophica & ecclesiastica elegi, quorum esset tum perliberalis & iucunda, tum longe utilissima, operosa quamlibet, enarratio, & unde simul posset intelligi, me rebus haud levis

DEDICATIO.

momenti litasse, nec operam luisse. Et quamvis
 quæ mei sunt laboris, nemini magis exigua videri
 possint, quam mibimetipsi, meam tamen industriam
 saltim rebus dignis ac grauibus me consecrasse, cer-
 tus sum. Risi sæpe improbum laborem POLITI-
 ANI, multum in eo explorando sudantis, utrum
 Vergilius scribendum sit an Virgilius, MES-
 SALAM CORVINUM de litera S, SAVRINUM de
 pronunciatione vocis πωρεάκλῆτος, alios de aliis
 id genus minutis integros libros conscribentes. Hi
 homines in re minutissima laudem consectantes ex
 mustaceo laureolam querere iure dicuntur. Equi-
 dem me non fugit, in antiquitatibus, & ritibus
 præsertim antiquis, tum ecclesiasticis, tum græcis
 quoque ac romanis euoluendis, de rebus sæpe minu-
 tis ac vilioribus verba facienda, & in iis perspiciendis
 enitendum esse, quoniam spectis illis maiora sibi con-
 stare nequeunt; nec ignoro in philologicis & criti-
 cis minutissima quoque addiscenda & consideranda
 sæpe diligenter esse, quoniam videmus earum rerum
 contemtores interdum nauiter vapulare. Ser-
 uandus tamen ubique est modus, nec plus illis ope-
 ra, quam par erat, dandum; eaque, quæ pa-
 rum aut nihil propemodum expedire nouimus, plane
 abiicienda. Sane quando multi tanto ardore,
 quid ARISTOTELES sibi voluerit per ἐντελέχειαν,
 quæ-

DEDICATIO.

quæsiuerunt, ut HERMOLAVS BARBARVS infensissimum humani generis hostem rogasse perhibeatur, quid significet ἐντελέχεια; quando critici fastu quodam & entusiasmo velut critico correpti, & rarioris scientiæ nomen affectantes, de matre Andromachis, de Niobe filiis, similibusque nugis aliis disputant, & plerumque magis ad verborum certamen, quam ad examen rerum nos ducunt; fugiendos esse hos hominum mores angue peius, nemo bonæ mentis abnuerit. Qui sano sobrioque pollet iudicio, extrema & scopulos hic serio euitabit, suisque studiis ea solum in literis consuecabitur, deque talibus argumentis, quando opus est, differet, quæ certissimum fructum pollicentur.

Equidem non pauci inter eruditos in gracili & exsanguis argumento, quod leue, indignum ac ineptum primo intuitu adparet, non solum ingeniose sed & utilis commentationis laudem inuenerunt. Sic murium & ranarum pugnam ante tot secula lufit HOMERVS, Culicem & Moretum VIRGILIUS, nucis miseram sortem OVIDIUS. Est qui muscam laudauit LUCIANVS, qui comam DION, qui caluitium SYNESIUS, qui Grylli quoque cum Vlysse dialogum similiaque commemorauit. De laudibus Moriæ ERASMVVS, iniustitiæ GLAUCVS,

DEDICATIO.

barbariei MIRANDULA, Podagræ PIRCKHAIMERVS, CARDANVS, GALATHEVS & PONTANVS, Luti MAIORAGIVS, Anseris IVLIVS SCALIGER, umbræ IANVS DOVZA dixerunt. Laudem pediculi, venia sit verbo, ad conscriptos mendicorum Patres erudita dissertatione summus HEINSIVS dedit. Alii esse aliquid putarunt, scribere de Nibilo. De ente rationis, cuius nec vola est nec vestigium, Lugduni Batavorum erudite dixit diuinus in dicendo BARLÆVS. Plura huius generis historia literaria prodit. Nuper clarissimus NICOLAUS WESTERMAN, eloquentiæ Professor Viadrinus, iamque academiæ Prorektor, in solenni concione de illo vestimentorum genere, quod galli iuppes de Balene vocant, ingeniose dixisse perhibetur. Singuli itaque quos recensui, in re exigua ingentes ingenii sui laudes explicuisse existimantur, & largior festivas quandoque ac ingeniosas illorum esse disquisitiones, nec de rebus, uti quidem videntur, minutis auctores illos exponere. Interim sequantur illorum exemplum, quibus volupe fuerit; ego, ut eorum imitarer institutum, nondum a me impetrare potui, & nescio an impetrauero. Plura addere epistolæ huic minime conueniens duco.

DEDICATIO.

Ne enim patientia TVA videar abuti VIR
ILLVSTRIS ac EXCELLENTISSIME,
PATRONE & AVVNCVLE deuote pieque
venerande, ad id iam deuenio, vt leuidentse meum
munusculum, quod iam offerre ausim, TV O ne de-
digneris fauore ac patrocinio, obnixè atque submis-
se TE obtester. Debebat vtique illud multo
esse splendidius, TVÆque illustri dignitati conueni-
entius. Nouisti autem VIR EXCELLEN-
TISSIME, hominibus meæ sortis Theocritea illa
vtendum esse excusatione: οἱ αὐταὶ (μῦσαι) παρέ-
χουσι καὶ ὥς ἐμὸς οἶκος ὑπάρχει, τοῖα φέρω,
idyll. 22.

Qualia præbet Musa, prout fert nostra facultas,
Talia dona fero, - - -

In laudes TVAS, VIR PERILLV-
STRIS, si heic excurrere vellem, non solum illa
maxima felicitas commemoranda mihi foret, quam
patria mea quacunque patet, TVÆ sapientiæ, pru-
dentiæ, curæ ac labori indefesso meruo acceptam refert,
sed summa quoque POTENTISSIMI REGIS
BORVSSIÆ, Domini mei Clementissimi, beneuo-
lentia, qua TE, VIR EXCELLENTISSIME,
complectitur ac in sinu suo fouet, collaudanda foret,
Nec adulatoris me suspicionem hic incurrere posse, te-

DEDICATIO.

mere verendum esset, cum vix satis dignis possint encomiis efferi insignia TVA ac illustria merita, quæ neminem fugiunt, nisi qui in patria mea hospes est. Verum cum haud ignarus sim mearum virium, & quam exiguum illud sit, probe norim, quod laude mea, iusta quamlibet ac summa, ad TVVM accedere queat splendorem, alio potius tempore isthæc celebrare constitui.

Gratum saltem animum heic me profiteri oportet pro beneficiis, quibus me AVVN-CVLE ac PATRONE pie colende, ab infantia ornasti, quæ cum tanta sint utique, ut reipsa compensari a me nequeant, gratæ minimum mentis pignus ac specimen pro eis exhibere visum fuit, eorum exemplo, qui cum aliud non habeant, laborum suorum fructus patronis suis donare solent, a quibus quocunque modo in studiis fuere adiuti.

Restat itaque, ut vnice abs TE petam, VIR ILLVSTRIS, ne asperneris quidquid meæ in his pagellis, quas trado, est opellæ, eique illud patrocinium pollicearis, quod adhuc eius auctori nunquam denegare voluisti. Non displicitura TIBI esse hæc mea opuscula, multæ mihi persuasere rationes. Non solam polles IPSE in omni doctrinæ genere, græcis quoque ac latinis, insigni copia, accuratissimoque iudicio, sed & eos foues ac alis, quos cultiori scientiæ stre-

DEDICATIO.

strenue operam nauare nosti; adeoque agre non feres, hac me ingenii diligentiaque mea documenta ad pedes TVOS deponere. Laus TVA, VIR ILLVSTRIS, haud postrema est Humanitas, iis quoque literis, quæ humanitatis appellatione continentur, valde TE semper delectatum esse noui; non itaque auersaberis meiletemata hac, quæ ad humaniorem literaturam pertinent. Antiquitatibus tum sacris tum profanis magnum TE semper statuisse pretium, iisque vt suus constet honos, sua certitudo, valde cupere scio; ea itaque non contemnes, quæ ex antiquitate eruta in his opusculis exposui. Et quid multa? Veneror TE, VIR EXCELLENTISSIME, vt AVVNCVLVVM meum. Pietatis igitur officium dum ea, qua possum, ratione perago, obsequiosissimique mei ac candidissimi animi documentum submissee exhibeo, beneuolo ac paterno vultu, serenaque fronte isthoc TE accepturum, nullus dubito. Dono hac vice, quæ possum, det Deus vitam det vires, dabo limatiora forsitan & comtiora. Eam vero beneuolentiam, qua me adhuc prosequutus es, VIR EXCELLENTISSIME, velis quoque in posterum mihi benignissime conseruare. Quod si feceris, vti TE facturum certus confido, nihil iam votis hisce addi meis poterit.

DEDICATIO.

*Patrem ego cœlestem pro TVA incolumitate,
tenerrimis precibus, quod adhuc feci, in posterum
quoque defatigare non desinam.*

NOMINIS TVI
VIR ILLVSTRIS ET EX-
CELLENTISSIME

PATRONE ET AVVNCVLE
PIE VENERANDE

Dedi Ienæ ipsis Idibus

Ianuar. A. R. S.

MDCCCXXXIII.

Cultor deuotissimus

M. IOACH. IVSTVS Kau.

LECTORI BENEVOLO

S. D. P.

IO. IAC. LEHMANN,

MOR. P. P. ORD.

Os, qui studiis literisque vacare videntur, non omnes eandem adhibere rationem, nec una ad eruditionem peruenire velle via, quemuis facile docebit experientia. Sunt enim, qui se totos ad studia conferunt, ab aetate prima cupide & laboriosissime eadem exercent, omneque id agunt sollicitè, quod sibi proposuerunt perficiendum. Sunt alii, qui mediocriter tantum literati esse cupi-

PRÆFATIO.

piunt. Sunt tandem, qui nihil habent, quam studiorum nomen, rem ipsam tangere nolunt.

Vt hi ergo inane sibi nomen proposuerunt; ita semper verae eruditionis expertes erunt atque ignari. Isti, si vim ingenii etiam summam partim otio consumunt, officium suum quoque praetermittunt; si angustius a natura, atque ideo a doctrina mediocriter instructi sunt, excusabuntur, si modo quae didicere, diligentius in suum aliorumque convertant commodum. Illi tandem, si cetera paria, summum literatissimi hominis fastigium facile implebunt; in id itaque modo incumbere debent, ut eadem accurata diligentia suam aliorumque prouehant salutem, & ne, cum animum imbuere velint doctrinis, corpus deferant, vitamque perdant; de quibus inter alios bene praecepit BARTHOLINVS. *)

*) *De leg. libris diff. VI. p. m. 138. sqq.*

De diligentia haec dicta sunt, quam adhibent homines in studiis tractandis; iam de via quoque dicendum erit, qua ad eruditionem peruenire volunt. Videbis quosdam, qui, quae audiunt vel legunt a docto viro dicta, siue sint ipsae sententiae, opinionionesque, siue harum rationes, ab eodem in medium latae, tradere tantum memoriae, reci-

PRÆFATIO.

recitareque deinde, si occasio detur, memoriter student, non expendentes, num opiniones illae verae sint an falsae; num rationes vero, an nullo, minimum non vero, nitantur fundamento. Videbis exempli causa multos Aristoteleos, multos, quos vocant, scholasticos, vel recentiorum quoque philosophorum placitis addictos, horum in numerum merito referri posse.

Alios quoque observabis, qui multum habent ingenii ad fingendum, qui aliorum virorum auctoritatem defugiunt, aut plane contemnunt, qui suo tantum fidentes ingenio, illud modo pro vero habent, quod eius visis est conveniens.

Sunt tandem alii, apud quos quidem sine ratione non valet auctoritas, quibus tamen ingenii illa visa magis suspecta sunt, nisi vero nitantur fundamento, qui ideo potius rerum fontes primum videre, atque ex his potiora haurire; deinde riuulos quoque suo modo volunt consectari.

Primi generis homines delectat, commodius a doctis accipere se posse placita, quam verum ex ipsis fontibus haurire, qui maiore labore inuestigandi, accuratioreque diligentia accomodandi sunt ad verum exquirendum. Si nulla opinionum accedit disquisitio, sensus ab aliis dictorum modo elicendus est: sed ad fontes ipsos dirigere cogitata, recteque ac prudenter quærere notiones, ex his efficere iudicia atque ex his

conclusiones. plus laboris postulat. His ambitione aliquando adductis mirifice quoque placet eadem sentire, quae habeat vel antiquior, vel recentior scriptor, cuius auctoritas magna esse videtur. De cunctis his nos dubitare non sinit rerum usus.

Sed ut nullus, ingenio prudentiaque etiam acutissimus, inuenitur, maxime si fontes veros non videat, quem non aliquando ab intellectu rerum naturae seponat prava persuasio: ita qui non tam rationes quaerunt, quam auctores, caeco impetu facile cuncta auide arripiunt ab aliis dicta vel scripta; quaedam vera, plurima forte falsa. Quae autem vera quoque sunt, non aliunde scire possunt, quam per alios homines; adeoque vero tantum erunt similia, non satis explorata. Mentem eorum haec studiorum via ita quasi determinat, ut nihil aliud intelligant, quam cuiusdam viri dicta, ceterorum vero sententias ac opiniones, vel quæ ex ipsis hauriuntur fontibus fere ne percipere possint. Si quae obscurius differuit auctor, sensum verborum modo perquirunt, aut explanationes adhibent interpretum; omnemque hac ratione laborem exantlatum esse sibi persuadent, quamvis et interpretes isti egeant interprete. In his rebus ergo valde aliquando exercitati, habiles esse videntur, multaque disputant, & aliis tradunt: sed in aliis fere omnibus tardi videntur esse ingenii, ut non satis eos mirari possis. Ex hoc fonte aliud vitium manat, quo

PRÆFATIO.

quo quod semel pro vero habuerunt, qualecunque sit, fixum ratumque esse contendunt. Haec huius viae sunt incommoda.

Quae de primo genere diximus, suo modo de secundo dicenda quoque sunt. Qui aliorum auctoritatem defugere volunt, suoque tantum ingenio fidunt, illi auctores quidem in disputando non quaerunt, illis quoque non obesse potest auctoritas, nec valet haec apud eosdem sine ratione, adhibent aliquando iudicium suum atque ad excogitandum sunt vberes.

Sed quia ars longa, vita brevis, hac quidem via cuncta propria inquisitione veri aut plane non, aut serius cognoscent. Et quia ingenio suo, atque in primis ita dictae phantasiae, confidunt, plerumque opiniones fingunt vel dubias vel maximam partem falsas. Si eius generis homines commentationem quamdam in publicum dant, quot errores in ea obseruentur a rectius sentientibus, dici plane nequit. Isti enim verum fontem non vident, alios non consulunt, a quibus in viam reduci possent. Hinc tot hodie falsae praeiudicataeque opiniones, quibus deinde hominum quoque reguntur mores, atque si vnquam suo modo verum fuit, mundum regi opinionibus, sane illis temporibus, quo hi vel alios instruunt, vel negotia tractant, verum erit.

Tertia superest studiorum via, optima & tutissima. Hanc qui ingrediuntur, merito

PRÆFATIO.

a doctoribus suis *primum* manu quasi volunt duci. Hi enim & præcipuas necessarias utilesque doctrinas viva voce, et, si officio suo recte funguntur, perspicue proponunt, eorum, quae dubia videntur, rationes adferunt, scopulos, in quos incidere possint, præteruehi docent, & quorum scripta volutare debeant discentes, aperte indicant. *Deinde* vero qui incredibili ardent cupiditate, solida ut instruuntur notitia, mentem emendant, præparantque ad propriam veri inquisitionem. Logicae ac speciatim primae partis munus est docere, quae sit illius natura, quae proprietates, quae eiusdem actiones, in cognitione veri adhibendae; quae vitia exsuere, quas virtutes acquirere, quibus subsidiis cuncta perficere debeant discentes. *Tum* ipsos fontes videre audent, in theologia sancta scripta, in philosophia rem ipsam, in iurisprudencia & medica arte aliisque scientiis alios. Ex his primum ac solide demum primae ac præcipuae doctrinae hauriuntur. Sed quia multa brevi tempore cognoscenda, alia quoque confirmanda sunt, et propria illa veri inquisitio difficilior est, multum temporis postulat et periculum est, ne incauti ad scopulos offendant, alios quoque *postremo* consulunt scriptores, recentiores, medios, atque veteres. Illi in multis scientiis, in primis in physicis & mathematicis, occasione data, ignota antea inuestigarunt, vel nota accuratius quoque perspexerunt:
sed

PRÆFATIO.

sed saepius etiam ita dictae phanthasiae nimis confidentes se & alios deceperunt. Prae ceteris ergo illi eligendi, qui ipsos fontes caute viderunt. Isti quoque non plane negligendi. Accuratus enim saepius & distinctius doctrinas definiuere. Saepe tamen quoque subtilius differuerunt, et quamuis fortasse vere, ad communem tamen utilitatem parum. Diuidendo partes rerum innumerabiles & paruissimas fecere. Simile autem, iudice *Seneca*, *) confuso etiam est, quidquid vsque in puluerem sectum est. Hi tandem maxime in theologia, iuris scientia morali philosophia, iure naturali ac prudentia consulendi sunt. In his enim rebus versatissimi fuere veteres, et quae perspexere, delectis verbis plerumque exprimere studuerunt tam Graeci, quam Latini. Horum scripta voluisse est longissimum vixisse tempus, usumque rerum totius vere orbis annotasse. Vtraque ergo lingua quoque instructi sint necesse est, qui hos accurate intelligere cupiunt. Horum interuentu demum docti ad summum peruenere gradum. Quaecunque autem in his scriptoribus legimus, conferenda sedulo cum fontibus sunt, & hac norma diiudicanda. Hac ratione quis, DEO iuuantem, a quo auxilium precibus omnino petendum est, veram feliciter acquirere poterit eruditionem. (*) Ep. LXXXIX.

Optimam hanc studiorum rationem, optimamque viam hanc saluberrimo consilio

PRÆFATIO.

elegit huius doctissimae commentationis auctor clarissimus. Non erat addendum calcar, sponte semper currebat; frena potius iniicienda erant, ne sanitatem et vitam ipsam amitteret. Non caeco impetu hunc illumue sectabatur virum, non ingenio suo fidebat; sed postquam doctores suos accuratissima audiuit diligentia, subsidiisque iam laudatis se instruxit, fontes ipsos scientiarum, quibus se quasi consecrauit, videre voluit; iactisque fundamentis scriptores recentiores, in primis vero veteres, tam Latinos, quam Graecos, maxime Christianos, legit, examinavit, atque in usum suum conuertit. Mirum ergo non est, talem edidisse ingenii foetum, qui facile bonis & eruditis omnibus probabitur, quique verae eruditionis testis esse poterit locupletissimus ac certissimus. Atque cum plura maioraque ab eo expectare queamus, cuncta bene & feliciter euenire volumus & optamus. Conseruet eum DEVS optimus sartum tectumque, vires largiatur ei tam animi quam corporis, ut in summi Numinis honorem, coetus christiani, rei publicae et literariae commodum ac incrementum, summe venerabilis quoque parentis solatium, vigeat quam diutissime!

¶ (o) ¶

PRÆLOQVIVM AVCTORIS.

PAtere, Lector benigne, vt tribus Te verbis, antequam ad ipsa opuscula legenda pergas, interpellem. Primum quod Te velim hoc est; vt sententiam de meo qualicunque labore ferre tamdiu differas, donec cuncta ordine, prout se insequuntur, perlegeris. Integra primum legito opuscula, a capite quod agunt, ad calcem, intente, deinde iudica. Sed de hoc nihil forsitan adtinet sapientem monere. Secundum quod Te rogem habeo, vt quicunque hæc mea tangis, cognoscendi animum & simul quoque ignoscendi ad-

adferas. Sicubi forte lapsum me esse ac hallucinatum deprehenderis, si titubauerit quandoque calamus, si quæ sint, uti sunt, a me vel plane non animadverta, vel perperam collocata, effice, ne asperè quæso nimis luam. Condones ea tum annis meis, tum mortalium illi, quam neque a viris doctissimis alienam dices, imperfectioni. Eandem in eo humanitatem & æquitatem, qua erga me usus fueris, rursus Tibi sanctissime polliceor, Tuamque gratiam exquisitius limatis ac perpolitis industriæ documentis demereri studebo. Censuram si instituis &

Si quid novisti rectius istis

Candidus imperti; si non; his utere mecum.

Faxo ut nemo tam promptus ad monendum sit, quam ego rectiora edoctus ad mutandum. Tertium denique, quod hic significare visum fuit, hoc est, ut a me expectes proxime duas commentationes alias historico-philosophicas; alteram de *philosophia sanctorum Patrum Iustini Martyris & Athenagoræ*; alteram super dictum illud *Socratis: Hoc unum scio, me nihil scire.* Prior iam sub prelo sudat, & propediem diuulgabitur. Hæc Te haud nescire L. B. Tua & mea interesse iam duxi. Orabis mecum Deum T. O. M. ut conatus meos sua benedictione secundet, omnesque ita dirigat, ut cedant ex ipsius sententia, ferantque emolumentum.

Vale! Dedi Jenæ pridie Iduum Januar.

A. CCCCXXXIII.

M. IOACHIMI IVSTI *Kau*
DIATRIBE
HISTORICO-PHILOSOPHICA
DE
PHILOSOPHIA
LVCI CÆCILII LACTANTII
FIRMIANI.

PHILOSOPHIA
LVM CECILIAE
FIRMIA
HISTORICO-PHILOSOPHICA
DIATRIBE
M. IOACHIMI IVSTI

Q. D. B. V.
PROLEGOMENA.
ICON LACTANTII.

Σύνοψις.

<i>Quid hac dissertatione velimus exponere? §. I.</i>	<i>Et. §. VIII. Ingeni- um eius enituiſſet inu-</i>
<i>Laus Lactantii §. II.</i>	<i>ſitato, ſi iudicium am-</i>
<i>Quibusnam fuerit mo- ribus ingenique viribus inueſtigemus neceſſe eſt,</i>	<i>plius & cultura pru-</i>
<i>§. III. An voluntatem ſuam rite emendauerit?</i>	<i>dentior acceſſiſſent §. IX.</i>
<i>§. IV. An fuerit glo- riae cupidus? §. V.</i>	<i>Iudicia eius inepta ſepe,</i>
<i>Fuit negligentis ſibi que non conſtantis animi.</i>	<i>quibus ex cauſis? §. X.</i>
<i>§. VI. Religioſus ta- men atque purus §. VII.</i>	<i>Quibusnam præiudica-</i>
<i>Suavis præterea, ioco- ſus, animi ſemper ere-</i>	<i>tis opinionibus maxime captus fuerit, §. XI. Ad quodnam ſtudiorum ge- nus ingenium eius ma- xime fuerit compoſitum? §. XII. Quem in finem in cuncta hæc inquiſi- uerimus. §. XIII.</i>

§. I.

Sit hoc noſtri operis, recte ſi coniici-
mus, haud ingrati exordium, vt
de quibusnam inſtituenda nobis di-

sputatio, quidque litteris iam persequi constituerimus, strictim signemus. Multo quippe nunc plenius & diligentius, quam id a quopiam factum est adhuc, de philosophia eiusmodi viri exponemus, quem id suo sibi iure postulare, quamque ut perspectam habeat, elegantissimi cuiusque ingenii & harum rerum cupidi haud parum interesse remur. Sciat itaque, cui visum fuerit, velle nos, ut omnia magis prospere succedant, prius quam ad rem deueniamus, LACTANTII ingenium animique propensionem sollerter inuestigare, quæ quidem subsequuturis mirum quantum luminis adferre queant. Deinceps scientiam eius naturalem lustraturi, fieri non potest, quin generatim multa memoranda præmittamus, quæ primo loco dilucide explicemus fas est. Hæc ubi conuenerint, ordine tunc electe descripteque singula monstrabimus in eius scriptis obuia, ad philosophiam quæ faciant; & ne quid desit, vtrum illis ratio subsistat, breuiter videbimus. Denique cum & haud spernenda, quæ historiam philosophicam illustrent, sparsim interserat LACTANTIUS, collecta isthæc vndique & coaceruata subnectemus circumscripte; ut omnibus istis hac ratione peragratis & exploratis, quænam eius & quanta, qua polluit, eruditio philosophica fuerit, stabilis ferri queat sententia. Sicque

que prouchemur ad metam & huic satis instituto fiet.

§. II.

LVCIVS CÆCILIVS LACTANTIUS FIRMIVS, quid causæ subfit, cur tam splendidam adeptus fuerit famam, tantamque existimationem, comprehendet facile, qui secum reputauerit, quantum iis statuere pretium & quantis laudibus concelebrare adfueuimus, quos PATRVM venerando nomine compellamus. Vir fuit sane quantalibet laude dignus, cuius tamen virtutibus æruginis admistum fuisse nonnihil, haud ierit inficias, quicunque sentire, ac veritas habet, eamque libere & sine partium studio sequi velit. Nobis non est animus, quæ ad vitam eius spectant, persequi singula, ne fastidium lectori enascatur, quum pateant sane, unde isthæc constare queant, commentaria, quæ sint vsui, quam plurima? *)

*) In laudibus huius viri conquirendis tempus terere nolumus. Faciant hoc, qui operæ pretium fieri putant. Similiter vitæ historiam consulto præterimus. Quid enim opus est crambe toties repetita? Aliunde satis sitim restringere possunt, quibus volupe fuerit. Sola si nomina CAVEI, SCVLTI, DV PINII, aliorumque celebrium Patrologiæ scriptorum in mentem reuocare velis, plura hic vt addam, nihil refert. Sic &, quæ critico-

rum gens de patria LACTANTII, eius nominibus, tempore quo scripserit, & quæ sunt reliqua, pro suo quisque ingenii acumine disputant, iam nos fusque deque habemus. Interim viris emunctæ naris, qui talia explorant, non inuidemus, modo & nobis non succenseant, quibus eadem iam discutiendi nec otium est, nec voluntas, quum ad potiora properet oratio. Multæ lectionis gloriam si captare vellem, hoc esset in mustaceo laureolam quærere.

§. III.

Sufficiet instituto, iam inquisuisse, ad doctrinam eius quod pertinet, in occasionem potissimum & causam, cur in hanc vel aliam CÆCILIVS noster inclinavisse sententiam, & respuisse contrariam videri queat. Videlicet quoniam ex vitiis aut virtutibus hominum profluant eorum recte aut secus facta, sicque pro ingenii cultura hæc modo, modo illa quispiam statuere propendeat, requiritur utique, ut hominem consideremus profundius, cuius dictis, quidnam habendum sit fidei & honoris, diiudicare quis cupiat. Depingam igitur utcumque, bona tamen fide animum LACTANTII *), non qualem fuisse inueterata multorum persuasio fingit, ex aliquibus testimoniis confidentius adsumtis, sed ex ipsius, prouti par est, scriptis. **)

*) Mens tamen non est, copiose hanc par-

partem exsequi, sed vt in transcurso de multis pauca colligere, quæ hac de re in mentem venient. Qui volet FIRMIANVM penitus nosse, sumat eius scripta in manus, excutiat sedulo, sicque comperiet, nos fallere neminem, nec aliquid exsculpisse, quod sit vero minus consentaneum. Quod tamen si nos edocere cuiusvis visum fuerit, non improbamus, quin etiam laudabimus, si ipse quod est melius & ex omni parte perfectius, in hoc lubrico atque difficili argumento repererit.

**) Fugere nos non potest, fuisse apud nonnullos tantam pæne vetustatis auctoritatem, vt eam sub examen reuocare rigidius nefas habuerint. Nec hodie defuisse quis ignorat? viros quospiam satis cetera doctos, qui tantum abest, vt peruideri velint, in quo sita sit æqua patrum existimatio, vt ipsi adeo præclare nimis censeant de sanctis patribus, & ægre patiantur, vbi candide res, vt est, exponitur; quandoquidem e re sua ducant, quidlibet potius comminisci, quam, vt laudum aliquid ecclesiæ doctoribus istis detrahatur, permittere. Quæ res quum valuerit vtique per tot secula, dici non potest, quantum pepererit erroris, quod nunc demum sentire cœpit ecclesia. Ex aduerso autem, quum prona mens sit hominis, aliis vt conui- cium faciat, offenderit facile, cui æquitas curæ cordique est, & illos, qui vellicant patres atque accusant, idemtidem limites in hac re transire, quantumuis id ipsi de se non existiment. Quod tamen condonari posse credimus viris

contra publicam persuasionem pugnantis, quique tam altis radicibus fixa præiudicia labefactare nituntur, quæ res sine controuersia multum habet negotii. Tutius tamen est & præstabilius, medium & heictueri. Sit ea modestia ingeniorum, ut humanæ sortis memores, vitia quidem patrum non reticeant, sobrie tamen & prudenter in eo se gerant. Nec est apud me dubium, fore qui æquius interpretabuntur, si & nos non dissimulemus, ubi deliquerit LACTANTIVS, rati, ut res est, hoc esse hominis ingenui. Sentio quidem quam & hoc multis futurum sit ingratum, sed tamen audendum est, ut veritas clarius pateat; sint licet qui repugnent, laceffantque eam nequicquam.

§. IV.

Voluntatem suam num in melius conuerterit LACTANTIVS, haud ancipiti coniectura confirmamus, eumque omne, quod ad mores poliendos vitamque sanctius formandam pertinet, vigilanter ut exsequeretur, adnissum esse, statuimus. Est omnino, cur id tamdiu cum CELLARIO firmiter habemus persuasum, animi simplicis, liquidi atque eleganter compositi fuisse LACTANTIVM; donec aliquis veniat, qui euidenter demonstraret, vafre hunc hominem atque subdole egisse. Quod sicut est ab omni veritate remotum; ita res est sole clarior, nonnunquam LACTANTIVM præiudiciis abreptum

ptum, virtutibus suis, ut sumus nos homines, labes adpersisse haud mediocres. **)

*) Vir ille sagacioris ingenii in *vita*, nitidæ editioni suæ *opp. LACTANTI* præfixa integritatem eius, sincerum atque innocentem animum collaudat. Sunt qui magna se perfrui voluptate ostendunt, vbi integritatem patrum aliqua cum specie in dubium vocare possunt. Exempla si inferrem, veritas pareret odium. Absit hoc a nobis, ut sinistram institueremus censuram, quantumvis id optent qui patribus egregie detrahere gloriæ sibi ducunt. Hi sane suam ipsi voluntatem castigatione quapiam indigere declarant, vitiumque committunt, optimo cuique inuisum. Quam sit aliena mens *LACTANTI* ab iis qui aliter viuunt longe, ac aliis persuadere cupiunt, & re ipsa resoluunt, quod verbis nituntur adstringere, satis elucescit ex eius *L. IV. Inst. diu. c. XXIII. sect. 2. sqq.*

**) Vir cel. *CHRIST. THOMASIVS* vult *LACTANTIUM* adfectibus ita seruiisse suis, & tot vestigia odii & amoris in eius scriptis latere, ut & inde concludere quis possit, delicta eius non inferiora esse iis, quæ sint sana, in *sel. obss. Hallenff. T. II. p. 141. & 321.* Crederem hoc plane viro huic cetera summo, si ipsemet semper expers fuisset odii, sibi que temperare potuisset ab eo, cuius alios facit reos, quod posterius priori longe facilius esse nemo abnuerit. Nec vero ideo affirmaverim, ill. *THOMASIVM* haud emendasse voluntatem

suam, licet æque ac LACTANTIUS, & sapientissimorum alii, multa dederit indicia, se esse hominem, qui possit aberrare labiue. Laus videlicet LACTANTII non eo pertinet; ac si ubique fecerit, quod quidem dignum philosopho haberi queat. Id qui volunt, clausis velut oculis contra veritatem pugnare conantur. Vnum & alterum libet commemorare, quod an conuenerit viro sancto, & quo pacto puris moribus conciliari queat, nondum capio. Odium illud insitum penitus, quod grauis ille consultor veritatis inuestigandæ erga philosophos conceperat, nimium fuisse, infra docebimus. Certe intempestiua quadam sedulitate, quæ vtcunque in malam partem rapi queant, dicta philosophorum conquisiuit, nec pensi habuit, an in illa iure animaduerti queat, habeat modo quod improbet. Cuius rei vestigia in sequentibus exponemus, heic modo recordari fas est quæ iam collegit V. C. GOTTLIEB STOLLIVS in *horis succisiuis acad. L. IV. art. III.* Vtique ipsum LACTANTIUM reperimus talia de se confitentem, quæ consultius tacuisset, in *L. IV. Instit. diu c. II. sect. 18.* *Ea vero*, inquit, *quæ possunt cum illis (sermo est de philosophis) esse communia, prætermittam; ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreuerim.* Erat plane cur circumspectius loqueretur, qui veritatis amicus haberi voluit. Bona quæ sunt, quum nec in hoste dissimulare debeat aut præterire, qui historiam conscribit, multo id fidelius caueat necesse.

cesse est, qui dissentientes studet oppugnare atque reuincere. Vult sibi licere LACTANTIUS ignominiosum ferre iudicium de philosophis, sicubi quapiam in re aduersentur: at vbi bonum illi statuunt, cur æque repudiet, ne aliquid summat ab aduersariis, causa non adfuit iusta. Certe vbi id hodie quis fecerit, & renuat hosti suo vera dicenti adfentiri, atque similia proferre, bonis facile omnibus inuidia huiusmodi suspecta valde ac odiosa foret. Nollem id omne ab intellectus quodam vitio deriuare; nam qui mala viderit atque reprehendit, cur non æque videat bona atque collaudet? Condonemus id, inquit, bonæ intentioni viri alias optime de veritate meriti. Per me licet. Est tamen quod valde dubitem, an iniquiori facto excusando pia sufficiat intentio.

§. V.

Quid autem putemus fuisse causæ, cur LACTANTIUS vniuersæ eloquentiæ suæ viribus ac nervis, velut effusis totius ingenii fontibus, contra philosophos peroret, ratus, nullam negligi debere occasionem, isti homines vt in angustias redigantur. Veritatem tueri atque euincere maximam eius fuisse curam nullus dubito. Fit tamen subinde, vt in eiusmodi controuersis, inuitis licet litigantibus, ipforum tamen culpa detegantur vitia talia, quibus ipsi exuendis dant operam. Euenit hoc etiam LACTANTIO.

Oc.

Occurrunt haud raro in eius scriptis, quæ ambitionem quamdam, magnam sui fiduciam & aliorum despectum si haud obscure præ se ferre dixeris, non valde repugnamus *). Certo tamen & firmiter inde, vt quilibet intelligit, non potest coniici, principem eius propensionem, si corruptum cogitemus animum, fuisse *ambitionem*, quæ licet larga adfuerit, mallet tamen præualuisse, saltim non succubuisse istam quæ de *sanguine* nomen sortitur, inclinationem, cui quippe conueniunt, quæ nunc in medium proponemus argumenta.

*) Maiorem consequi tunc gloriam vix poterat, quam qui castra philosophorum, hominum multæ auctoritatis famæ ac arrogantiae euertere sustinebat. Copiam variæ doctrinæ, flumen perspicacis ingenii, & mirificam eloquentiam tale munus requisuisse quis neget? Adeoque magnum erat ac se dignum opus, quod LACTANTIUS pertexere sategit. Non dicam, illum isthoc labore opiniones hominum vt promereatur studuisse, quum ipsemet iis succenseat, qui id agunt, vt multorum dierum fabulas adsequantur. Nescio tamen, quo pacto is, qui aliis lumen sapientiæ prætulisse videri voluit, sæpius tam confidenter, ac velut pro magisterio disputet, sibi que omnia velit probata atque comperta videri, quæ tamen explorata ipsi non erant? Legi ac obstupui, quam ille bonum SOCRATEM, PLATONEM, CICERONEM, ali-

aliosque viros plerumque innoxios, ut leuissimos scurrarum mirum in modum perstrinxerit. Et vero, O CÆCILII! quid quæso adtinuit ita gloriari L. V. *Instit. c. IV. te omnes in vniuersum philosophos vno semel impetu profligaturum, te omnem illis facultatem scribendi aut respondendi amputare, te efficere, ut illos pudeat suorum atque pœniteat errorum, te quod nec Minucius Felix, nec Tertullianus, nec Cyprianus potuerint, ex omni parte monstrare, te omnibus exemplum ad imitandum præire, & quæ sunt sexcenta alia.* Huius loci videntur esse verba PLINII L. I. *Epist. VIII. sect. 15. Qui benefacta sua verbis adornant, non ideo predicare quia fecerint, sed ut predicarent, fecisse creduntur, cet.* Videlicet LACTANTIUS, qui in doctissimo quoque, cuius mentionem iniecit, quod fugillet inuenit, adeo non ipse erubescit, exactam sibi gloriam, velut de re iam pulcherri-me confecta vindicare; quam nun adeptus fuerit dubito, quum iam HIERONYMUS, quod desideret in eius scriptis habuerit, & habuerunt procul dubio etiam philosophi, quod iure conqueri potuissent. Adeo LACTANTIUS, qui septem Græciæ sapientibus L. IV. *Instit. c. I. §. 10. sqq.* conuicium fecisse videtur, quod velut immemores insipientiæ humanæ, adeo sibi placuerint, ut sapientum adsciuerint cognomen, quod tamen promeruisse illos, certa ratione negari nequit; adeo, inquam, ipse de se ita loqui non veretur, ac si is esset qui solus saperet, omniumque satisfacere desiderio queat. Ex quo
fit,

fit, ut, ubi cum philosophis depugnet, quidvis potius excogitare, satius ducat, quam id sentire, quod illis iam visum fuerit, licet id ratio deponcat. Sic amor sui impedit, quo minus agnoscat quis, quid sit in vero. Quæ quidem sic accipi oportet, non ut existimemus, LACTANTIVM tale vitium omnibus ingenitum cohibere non potuisse, nec ut coerceret studuisse, sed interest tamen ut sciamus, qualis natura fuerit LACTANTIVS, & qualis per virtutem, quæ quippe libidinem eiusmodi, quæ adhuc aliquoties erumpit, labefactare magis magisque connititur. Quid? quod si bona ponderemus, quæ habuit LACTANTIVS, isthæc delicta non solum condonari possunt, sed etiam virtutes quodammodo haberi, si conferamus illa cum philosophorum, quos ipse aduersarios expertus est, moribus, quosque turpissima famæ cupidine & omnis impudentiæ homines fuisse ex solo HIEROCLIS & PORPHYRII TYRII exemplo, est longe manifestissimum; de quibus legisse poenitebit neminem quæ in *Miscell. Lips. T. I. obs. XXIII. p. 329. sqq.* doctè disputantur. Nec ideo mirum quod LACTANTIVS superba philosophorum impietate & iactantia stimulatus, illorum famam ut imminueret, atque prosterneret, laborasse. Videntur itaque variæ res circumstantes ambitionis semina, quæ LACTANTII animo, quamlibet non imminenter natura insidebant, auxisse vehementer & magis magisque excitasse.

§. VI.

Videlicet scire nos convenit signa quæpiam moralia, unde nostrum sapientiæ professorem propius intueri liceat. Quis eum poterit Demosthenes ab negligentia quapiam & leuitate animi, siue potius impatientia laboris in ponderandis iuste ac meditandis, quæ ad rem eius pertinebant rite expediendam, defendere? Hanc enim cur toties hallucinatus fuerit homo sapiens, causam quoque si quis adiiciat, facile ad stipulemur; etiamsi adfectuum vi nonnunquam transuersum trahi LACTANTIVM, ideo diffiteri nequeamus *). Accedit illa, quæ passim apparet, inconstantia in iudiciis ferendis, quam animi mobilis facileque mutabilis indicem esse, & leuitatis comitem, inter omnes constat **).

*) Sui negligentem fuisse illum, & flocci habuisse, unde gratiam sibi ac fauorem aliorum conciliare, suaque commoda promouere queat, non dixerim; certe ex eius vitæ historia perspicimus, ipsum nihil fecisse reliqui, vt hanc suam cuius probaret industriam; nec aliter postulabat eius animus ad excelsa omnia compositus. Negligens autem in expendendis recte, quæ adsciuit, deque philosophorum, in quos animaduertit, sententiis planius perspiciendis & solidius confutandis num fuerit FIRMIANVS, præsertim, si id suaferit adfectus quispiam, quæstio
mo.

moueri posset. Secum equidem constituerat, quidquid haberet virium ingenii, hoc in opere periclitari; nec id ita se non habere, nostra, ut commonstremus, mens est. Tantummodo ex indiciis infra descriptis patere satis arbitramur, defuisse ipsi haud raro patientiam atque assiduitatem, diutius atque liberius, quæ in controversiam veniebant, secum expendendi eo certior ut fieret de re, quam sibi sumsit aut adstruendam aut quoque destruendam. Nec alienum credimus esse tale vitium ab animo sic comparato, ut supra illum circumscripsimus. Non est iam, ut eius negligentiam in allegandis scriptis dictisque philosophorum arguamus, quæ quippe excusari potest membranorum penuria, quæ tunc non semper ad manus fuisse facile credimus, præsertim inopi LACTANTIO quem sæpe necessariis indiguisset, perhibent. Patrum fere omnium in allegatione incuriam, cuius alioquin & SALMASIUM accusare solent, satis ostendit IOANNES DALLÆVS in utilissimo scripto de *usu patrum*. Citat namque LACTANTIUS sæpe non quæ legerit, sed ab aliis forte audiuerit; unde reticuit passim librum, v. g. *L. V. c. XI. §. 2. c. XIII. §. 20. c. XXII §. II.* & ubi allegat, fallit, idque potissimum in allegatione *auctorum sacre scripturæ*; aliena quoque verba plerumque substituit. Sed est hæc tolerabilis negligentia. Sunt alia inconsideratæ leuitatis specimina. Vbi antipodum defensores ut homines malitiosos, aut qui ioci causa disputarent, deridet, in re valde seria ho-

hodieque indubitata refellenda tam ineptus ipse atque ridiculus apparet, ut eius rationes non plane studio philosophi sed mimi conuicio digna habeantur. Si patiens fuisset laboris, remque diligentius considerasset, quod facile verum reperisset, non dubitamus. Sed labitur in alia omnia, nec abfuit forte adfectus quispiam. Videmus utique ipsum licenter & fabulose ficta *Sibyllina* carmina habere pro genuinis, quorum potuisset fallacias detegere, si laborem non respuisset. Namque LACTANTIVS Græcorum accusat leuitatem quidlibet credendi *L. I. Instit. c. XV. §. 14.* quam, si dicendi copia accesserit, nebulas mendaciorum excitare, obseruat; quod quidem si sibi met ipsi dictum putasset, forte & hac reprehensione supersedere potuissent posterius. Sed erat omnino e re LACTANTIUS, sibi que honorificum putabat, si posset adstruere, suam Sibyllis constare veritatem. Res autem antipodum non item. Hæc erat philosophorum, a quibus aliquid discere sibi perinde ac veritatem duxit ignominiosum, ideoque illorum ut inuentis omnem detraheret fidem, sua multum intererat. Nec illum dextre semper philosophorum sententias proposuisse, infra dicendi locus erit, quod an ex leuitate profluxerit animi, an vero sciens læserit philosophos, ut bilem illis commoueret, etiamsi prius mallem, non definiam; quo tamen utroque nihil est a sapientis ratione semotius.

**) Saltim si contemplari velimus, quam sibi repugnet in sententia de auctoritate philo-

sophiæ ferenda, & recordemur quod ipse *L. V. Inst. c. III. §. I.* coarguerit, Sophorum doctissimos sibi contraria dixisse, facile quis crederet, **LACTANTIUM** virtutis, qua ipse eget, doctorem haberi velle. Fatetur namque aliis in locis, philosophos simpliciter omnes fuisse cæcos, nec videre, nec intelligere, nec suspicari potuisse, quæ sint vera, aliis autem concedit, illos frequenter ad verum accedere, **HERMETEM TRISMEGISTUM** & **SENECAM** multa pæne diuinitus eloqui, & sic porro. Hoc a voluntatis quodam vitio manare manifestum est. Animus qui huc modo, modo illuc flecti potest, nec, quod huic leuitati consentaneum, impellit intellectum, omnia vt circumspectius atque solidius inuestiget ac proferat, inconstantia reus est omnino.

§. VII.

Neque tamen silentio prætereundum, hanc eius non eo referendam inconstantiam, ac si secus trahi se in sancta religione percolenda, passus fuerit nonnunquam; fuisse illum potius singulare decus & exemplar eiusdem, non est de re quod dubitemus. Omnes collaudare virtutes eius longum foret, nec iam animus fert panegyricum scribere; sed satis erit, quod ad præsentem pertinet quæstionem, si ex mentis eius erga Deum castimonia colligamus, quod intendimus, fuisse ipsi purum pectus, vitamque innocentem, quæ omne
quod

quod est vitiosarum voluptatum, remotum ab se atque sepositum habuerit. *)

*) Fortasse nunc quispiam requirat, hæc unde probemus. Religiosum utique fuisse LACTANTIVM in eligendis, cultioris quæ sint latinitatis, vocibus nitidis atque ad omnem elegantiam compositis, & ne quando peccet in eo, cauisse sedulo, nemo temere ierit inficias, qui quidem in re quaque quid sit eximium, iudicare queat. Sed num sollers fuerit, atque in id semper intentus, ut abluat quoque libidines intra pectus inclusas, & illibatum consequatur animum, in dubium vocare possent, qui næuos, quorum vel sanctissimus quisque non est plane expers, conquirunt omnes, sibi rectius forte consulturi, si vellent deprehendere sibi met ipsis adhærentes forsitan multo turpiores. Non licet quidem a minori ad maius, a puritate, inquam, sermonis ad morum integritatem argumentari, quum docuerit nos experientia, præsertim renascentibus litteris, in Italia potissimum & Gallia, imo doceat adhuc quotidie, homines, qui summam ex nitore latini sermonis, quem quærebant, adepti sunt gloriam, turpitudinem rati, si quis id non totis viribus ageret, tam tamen impuris plerumque moribus fuisse, ut fere omne in his sancte pieque componendis respuerint studium. Exemplum inferrem, si id quempiam historiae litterarum humanitatis peritum negare crederem. Ast longe fuit alia mens alius sensus in LACTANTIO. Etenim quamuis labilis fuerit homo, quod satis antea

prolata testari queant, eum tamen ut vitiis me-
deatur suis, vitamque, non quæ melioris speci-
em mentitur, quam improbat in sui temporis
philosophis, sed integriorem sequatur, operam
dedisse, vel inde patet, quod omnia fere L A-
C T A N T I V S, quæ ad sanctimoniam cordis spe-
ctant, diligenter exposuerit, aliosque ad ea ca-
pessenda, sanctissimo animi adfectu sæpius com-
monefecerit. His autem contraria ipsum fe-
cisse L A C T A N T I V M, si pauca ista delicta ex-
cipias, nemo, quod spondeo, reperiet, unde
nos veritatem dissimulasse, colligi queat.

§. VIII.

Offendimus denique, cuius & heic ha-
benda ratio, adhuc aliqua, congruentia
quippe atque apposita ceteris quæ sunt
ipsi singularia. Qui L A C T A N T I V M sua-
uissimæ indolis hominem e scriptis ipsius
norunt, fataque huius viri simul expen-
dunt, planum eius humilemque pariter
ac vel rebus angustis validum, latiore-
que animum ignorare nequeunt. Anxi-
us homo atque demissus in calamitatibus
non fuit, nusquam de fortuna conquestus
est aduersa, neque se propitia sibi fortu-
na altius extollere, eaque abuti adfuevit.
Idem fuit semper, sui que similis; nisi
quando cuiuspiam se permiserit adfectui,
qui suaserit dissimilia, comis cetera at-
que placidus.

§. IX.

Diuertamus nunc ad *ingenium* LACTANTII explorandum, quam nos vberem atque copiosam materiam strictim contingamus oportet. Eminens *ingenium strictius* ita dictum, si LACTANTIO adsignemus, non id hoc sibi velle putandum, ac si *iudicio* destitutus fuisset. Est adeo, quod existimare quis posset, iudicium eius multo superius futurum fuisse perspicientiae ingenii, si tale tempus cum sollertia iudicio acuendo iuuenis impendere voluisset LACTANTIVS, quod ille peruerso admodum studio ingenio suo dedit amplificando. Jam vero, vbi illi, quos ipse duces sequebatur, id vnice inculcarent, vt ex oratoriae artis professione gloriam sibi quæreretur, sicque loquentiae potius quam eloquentiae, pro sui temporis more, operam daret, fieri aliter non potuit, quam vt debile nasceretur iudicium, quod fuisset validius si minus litasset ingenio suo, quo sane felicius aliud vix cogitari posse credimus, *) si modo cultura legitima, nec minor iudicii mensura accessissent.

*) Inter indicia plenissimi ingenii haud postremo loco apparet facundia eius tam affluens tamque praecipua, vt ex occasione cuiuspiam rei statim transeat ad aliam, omniaque tanta copia peroret, variisque lectionis suae multiplicis testibus exornet, vt, isthac sine secundissi-

mo posse nasci ingenio, nemo temere dixerit, qui suo quodque pondere aestumare queat. Ex quo facile quis diuinaverit, quid sit causæ, cur LACTANTIVS in adsignanda thesi quapiam rationes non suo quamque loco ponat, solideque confirmet, sed quidquid sibi vsui esse ducat, posthabito ordine decenti, pro summa celeritate ingenii adripiat, suaque argumenta adeo coaceruet, ut vim illorum hoc ipso abscondat, tædiumque lectori pariat, quod tamen lenocinia dictionis venustæ ac ingeniosa expositio abstergunt atque subripiunt. Vult quidem LACTANTIVS plane quid sciri statuique debeat, quid minus homines condocere, nec id supra vires eius positum fuisset, si recte ratiocinandi facultate commode uti, integras apta sibi methodo constituere disciplinas, & rectum probandi ordinem inire sciuisset. Sed vero luxurians eius ingenium efficit, ut sæpe præter scopum vectus, varia quidem eruditione ac sententiarum lepore abundet, sed hac ipsa copia dicendi, quod est præcipuum, velut consepe-liat. Conuectat eiusmodi apparatus rerum memorabilium, ut quemadmodum connexa sibi sint & prima cum mediis & media cum extremis, ægre queat dignosci atque discerni. Equidem recordor SERVATIVM GALLÆVM singulis LACTANTII scriptis *editionis* suæ *analysin* quamdam præmittere *logicam*, quæ mentem philosophi illustret. Non dicam de *analysisi*, quam pridem antea dedit ABR. SCVLTVS in *medulla patrum*, p. m. 318. sqq. quæque comprobat,

LACTANTIUM nihil minus quam philosophum, ipsique affluens quidem ingenium fuisse, prætereaque parum. Namque an & ipse LACTANTIUS talem secum animo commentatam habuerit dispositionem, suaque scvlteti, aut GALLÆI arbitrio coordinauerit cogitata, iure nostro dubitamus. Potest, non diffitemur, aliquis cogitationum textus affabre confici, si in id summo. quis studio incumbat; nec negamus, GALLÆVM, si quis ordo obtinet, rem omnium optime explicasse, quamlibet eam non ubique acu tetigisse videatur. Interim tamen hoc est extra controuersiam, LACTANTIUS ingenium, quo largius effunditur, eo magis obscuratur ordo rerum, eoque is proinde difficilius inuestigari potest, quod probe expertum fuisse GALLÆVM facile credimus. Est hoc vitium compluribus commune patrum, vt, quod facili methodo clarius explanare potuissent, inuoluere soleant, vt denique, quo contendant, ipsimet exitum vix reperisse videantur. Demonstravit hoc DALLÆVS *de V. P. p. 121. sqq.* Et fuit iam olim, qui tale quid & in LACTANTIUS scriptis desideraret, vti vel SAMBASNAGIUS in *annal. politico-ecclesiast. T. II. p. 671.* quando de LACTANTIUS scriptis exponit, edocuit. Meo animo id vtique CÆCILIVS noster propemodum singulare habet, vt quid velit, perspicue possit, ac elegantia mirifica exponere, sicque intelligentibus multum adferre voluptatis, adeo vt vix concipi queat, quomodo ætate LACTANTIUS, qua iam nativa

latinitatis elegantia exspirasse dudum visa fuerat, tam venusta componi scripta potuerint. Hinc est illa vis persuadendi atque exhortandi, cuius lepore facetiisque incendit lectorem, quippe, quæ sunt ornata atque numerosa facilius insinuantur animis, quam a quibus tale decus abest. Hæc tot indicia abundantis ingenii, si conferas in vnum, facile quod volumus confirmabunt.

§. X.

Hinc non adeo mirum, multa incongruæ ratiocinationis apud ipsum reperiri specimina, quæ quam sint inepta sæpe, quamque non digna tanto viro, qui in sua causa coram sagacissimis viris tuenda laboriosus fuit, ex singulis ostenderem, si illa iam vacaret coarguere *). Enimvero, quo pacto potuit is excellere iudicio, qui excolendo ingenio præ ceteris omnibus indulgit, cui defuit bona Logices peritia, nec adessent semper necessaria cognitu, ut rectum de re controuersa iudicium ferre potuerit? Concedimus bono LACTANTIO, ipsum flore ingenii, ac sermonis nitore CICERONI si non superiorem fuisse, certe parum secundum; at subdubitare nos, non celamus, an, si pondera rationum, cultissimum probandi ordinem, & exactum iudicium requiras, cum TVLLIO componi queat CÆCILIVS. Multum sapientes viros in eo ab se
di.

distare, harum rerum intelligens non dissimulabit. **)

*) Opus non est ut iam examen subeant, quæ subinde ex sanctæ religionis litteris petere voluit argumenta LACTANTIUS, raro exquisita, quum auctore BELLARMINO L. II. *de Sanct. beatit. c. 2. magis fuerit peritus librorum Ciceronis, quam sacrarum litterarum*, quod de quamplurimis patrum latinorum suo modo dici posset. Si quis tamen cupiat infirma quæpiam cæcili nostri iudicia ut designemus, iam euoluat, amabo, atque sepositis præiudiciis legitime secum consideret, quam is misere PLATONEM expugnare conetur L. III. c. XIX. f. 17. sqq. quam sint leuia, quibus ille Sibyllis suis fidem conciliare nititur argumenta L. IV. c. XV. sect. 27. sqq. quam ridicule statuat, mentem hominis in summo capite collocatam per oculos, quæ sunt opposita, transpicere quasi per fenestras, & idcirco fieri, ut sæpe mens hominis ex oculis dignoscatur, *de opif. D. c. VIII. f. 11. sqq.* O CÆCILI, quam non sufficit acumen tuum, quo aduersariorum elidere tela tuaque placita adstruere consueuisti? Contemplemur, quam debile præsidium LACTANTIUS arcessat, ut pendulos antipodas dari, refellat; quam raro controuersie statum, ubi pugnat, circumspecte exponat, & omnia cum iudicio resoluat; quam sæpe LACTANTIUS iudicii inopia ad alterum delapsus extremum, scopulos euitare nequie-rit; quam ipse, alios ab errore reducturus, videatur ignorauisse passim, ubi pedes suos pone-

ret; quam ipse discernenda inuicem confundat nonnumquam; e. c. limites theologiæ atque philosophiæ, quas non tenuisse illum, satis manifestum est. Hæc utique & alia copiose iam edisserere, per instituti leges prohibemur. Dolemus id ex animo, quoniam tunc cuique appariturum arbitraremur, nos talibus effatis iniuriam non facere viro, quem cetera nos magni facimus. Nonnulla suis locis infra fufius explicare pollicemur. Arguunt præterea ut memoriæ, ita & iudicii imbecillitatem, ubi contraria sibi differit LACTANTIUS, unde lector vix se extricare queat. Sic ille statuit cum PLATONE, cuius mentem sæpiuscule suam fecit; spirauisse Deum animam nostram de vitali fonte spiritus sui, *L. II. Inst. c. XII. s. 3.* eam ex Dei spiritu originem cepisse *L. VII. c. XII. s. 16.* Imo ex *L. VII. c. V. s. 9.* haud obscure intelligimus, iudice SPARKIO ad h. l. habuisse LACTANTIUM animas quasi particulas de Deo decerptas, secundum Platoniorum sententiam, qui delibationem quamdam a diuina essentia ratam habuerunt. At vero in libro de *opif. D. c. XIX. s. 2. sqq.* acerrime contendit, ex re tenui & incomprehensibili qualis esset spiritus, nihil posse decedere, & hoc nomine animæ propagationem per traducem, quam apellant, fortiter impugnat. Hoc sibi si suo constat talo, quomodo potuerit Deus, mens quippe magis diuina ac tenuis, ac nostra quidem est, ipso LACTANTIO teste, ex se ut multæ myriades spirituum decederent, iubere?

**) Id solum heic adicimus, nos nequam omnia incerta, nihil sanum putare, vbi multa sine lima iudicii scripta esse a LACTANTIO, contendimus: sed contra diserte fatemur multa recte disputari & bene se habere, modo ordinis fuisset studiosior, vt vis argumentorum claresceret planius. Si cum æquali cura LACTANTIUS iudicium ingeniumque suum tuitus fuisset atque acuisset, neutrum alteri officere potuisset.

§. XI.

Viderit nunc, quam male consulat veritati, qui solius LACTANTII iudicio stare velit, nec suæ causæ aliquid amplius requirat præsidii. Tuebimur nos quidem quoad eius fieri poterit, quæ vtcunque in meliorem partem interpretari quis poterit; negare tamen putamus neminem, qui temporis quo degebat LACTANTIUS, eiusque morum non ignarus, quod res est non obticeri vult, multum regi nostrum CÆCILIVM præiudicatis opinionibus, & hanc potioribus adnumerandam esse causis, cur frequenter in deuia abripiatur. Quænam isthæc sint præiudicia, non postulabit, vt propius definiamus, qui meminerit, hominem ad omnia, quæ rem suam ornant, credenda, cetera autem vel incognita reiicienda facilem, capi omnis generis præiudiciis posse, quæ-

quæcumque faciunt suo aut honori, aut aduersariorum dedecori augendo. *)

*) Præiudiciis si quis non agnoscat teneri se, tanta capiunt incrementa, ut veritatis amicum nec opinantem ad alia omnia flectere, eique loco veri talia persuadere queant, quæ ipsemet detestatus fuisset, nisi causæ suæ bonitate suisque viribus nimium confisa mens fuisset. Quam vellem, cauisset sibi ab illis maiori cum cura LACTANTIVS. Verum tale quid nec poterat ab illo expectari, quum tempore, quo viuebat, omnis generis homines, qui sapientiam profitebantur, pleni velut præiudiciis essent, ita, ut hoc ipsi de se nescirent, & alter alterum in tali miseria conseruare fatius duceret. De nostro FIRMIANO ut id pluribus commonstremus, non est iam huius loci, quum quæ in præcedentibus protulimus, si quis heic volet reminisci, & probe attendere, satis illa testari possint ac confirmare, quod intendimus. Vnicum adhuc obseruemus, LACTANTIVM, qui se auctoritatis iugo, ad philosophiam quod adtinet, subtraxisse videri voluit, inopinato ad aliud proprii ingenii præcipitem delapsus esse præiudicium, quod quo tenacius est & magis perniciosum, eo solet rarius agnoscere & multo difficilius expelli. Norunt hoc facile omnes, quibus hodierna facies philosophantium, suis nimium commentis maximam partem confidentium ignota non est.

§. XII.

Ex hæcenus dictis apparebit haud obscure, & potest utique per coniecturam, si rem rite instituas, haud fallacem colligi, quam ad hoc vel illud litterarum genus proclivis fuerit LACTANTIVS. Coniicere nunc possumus virium eius aut robur aut pusillitatem in hoc vel illo studio, & quid sibi in philosophicis ab homine sic comparato promittere quis queat aut nequeat. Nos sic statuimus: Res, quæ iudicium insigne postulant, quum non fuerit is LACTANTIVS, qui bene discuteret, longe consultius fecisset, sibi que maiorem forte peperisset gloriam, si in professione litteraria, quæ est humaniorum, historiæ & antiquitatum acquievisset. De rebus namque philosophicis & theologicis, ubi eloquentia sua fissus in utramque partem disputat, divinaverit facile perspicax homo, hæc non constare, prout requiritur, LACTANTIO. *)

*) Ut est opinio de hominis ingenio & moribus, ita quid ab illo pulchri proficisci queat, & cuinam rei peragenda composuit maxime sit, existimari potest. Falli nos in sententia de his lata non putamus. Credimus nos etiam aliquid videre posse; sicubi tamen erremus, admoniti agnoscere id non respuimus. Stabit igitur tamdiu, quam dedimus opinio. LACTANTIVM nos considerauimus, qualis ipse

ipse fuit, non qualis potuisset fieri si id a pueritia egisset, ut iudicium acueret ingenio solertius. Nec rationem habuimus subsidiorum, quibus necesse fuisset **LACTANTIVM** adiuuari, si recte quod ipsi adsignauimus, tractare voluisset studiorum genus. Alias fatendum erit, quod haud sibi fauentem habuerit fortunam **LACTANTIVS**, & ut panem lucrari & ampliorem consequi nominis famam posset, necessarium omnino fuerit, animum ad philosophiam atque theologiam adplicare, quæ ipsum prohibuerunt, quo minus in litteris humanitatis, aliisque quæ diximus, eam sibi facultatem adquireret, ut in eo genere excellere potuisset.

§. XIII.

Quod nunc superest, semel atque iterum testamur, quæ iam saluo sagaciorum iudicio commentati fuimus, non eo spectare, ut gloriam, quæ summa **LACTANTIO** manebit, conuellamus, sed ut discant, quibus interest, non abfuisse nauos a viro, cuius laus longe lateque diffusa est. Laudi ducimus strenue veritatem adserere, gloriam putant, præceptorem eruditione vincere. Vtrumque concedimus **LACTANTIO**, eumque valde superiorem **ARNOBIO** fuisse fatemur. *) Tribuimus ipsi pectoris candorem atque sanctimoniam, damus multarum artium cognitionem, non auferimus ingenii acumen,

men, sermonis leporem, copiamque dicendi. Denique si quæ alia sibi sumferit habeatque non repugnamus, nolimus modo posthaberi, quæ animaduvertere nostrum fuit. Vtterius ista firmare aliaque multa complecti, non admisit, quod instituimus. Sufficiant hæc de hisce, eum in finem heic breuiter disceptata, vt viam velut muniant postea dicendis.

*) Imo in *Scaligeranis* p. m. 236. LACTANTIVM fuisse IUSTINO M. CLEMENTE ALEX. IRENÆO & TERTVLLIANO doctiorem iudicat auctor. Verum hæc laus videtur nimia. SCALIGER non recte meminit. Alias enim TERTVLLIANVM reliquis patribus anteponendum ducit, & *auctorem in omnibus excellentissimum* appellitat, *prim. Scaliger. pag. 143.* At vero nec TERTVLLIANVM hanc gloriam promereri censeo. Taceo quod aliis locis eandem laudem mox AVGVSTINO, mox HIERONYMO, nonnunquam CHRYSOSTOMO tribuat SCALIGER.

CAPVT I.
AD PHILOSOPHIAM LA-
CTANTII GENERATIM QUÆ
PERTINENT.

Σύνοψις.

<i>Eruditio patrum in philosophicis. §. I. Lactantius philosophiam reiecit, sed quamnam? §. II. Rationes eius contra philosophiam in censum veniunt §. III. IV. V. VI. Quo sensu dici possit philosophus? §. VII. Non fuit scepticus, sed eclecticam philosophiam sequutus §. VIII.</i>	<i>Argumentum huius rei primum §. IX. Secundum §. X. Occurrunt in eius scriptis vestigia Platonica §. XI. Aristotelica §. XII. Alia e Zenonis schola repetita §. XIII. Denique Epicurea §. XIV. Nulli sectæ adhaesit, sed ideo errorum non expertus fuit. §. XV.</i>
--	---

§. I.

Consilii nostri ratio exigit, ut rem ab ovo, quod aiunt, ordiamur. Patrum eruditionem, si cum nostrorum temporum comparare velimus, oppido mediocrem & multis erroribus contaminatam fuisse, qui negare audeat, aut ridiculus sit adulator, aut stipes necesse est. *) Quorum suis temporibus maxima fuit gloria, ab illis hodie, potissimum in philosophicis non potest expectari, quod

quod antecellat iis, quæ nunc habemus in quacunque disciplina commentationibus **) Et quid, quæso potest fructuosa philosophia ab iis proficisci, quibus nihil magis curæ fuisse videtur, quam ut illam honore suo priuarent, eoque omnibus inuisam redderent? ***)

*) Si quis Patrum scripta lecturus adferat secum exquisitam sanioris philosophia cognitionem, & omnia pulchre discernere queat, ille tunc facili negotio segregare poterit atque seligere, quæ nobilissimis principiis consona sunt, repudiatis aduersis. Subinde recordari iuuabit, quæ nos admonuit QVINCTILIANVS qui de Instit. orat. L. X. c. i. sic scribit: *Neque id statim legenti persuasum sit, omnia quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta: nam labuntur interdum & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum suorum voluptati. Summi sunt, homines tamen, acciditque lectoribus, qui quidquid apud ipsos reperitur, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur, cet.* Hæc nobis & de patribus dicta sunt. Qua de re audiamus ipsum b. LVTHERVVM ad cap. III. Genes. *Opus est, inquit, cum ad lectionem veterum doctorum accedimus, ut cum iudicio vel potius cum certo consilio damnandi, quæ minus probabilia sunt, eos legamus, ne auctoritate nominis patrum & doctorum ecclesie decipiamur. Adeoque non vereor subscribere sententiæ ab* cel. IO. FR. BVDDERO, theologo & præceptore immortalis gloriæ, latæ in obss. Sell. Hallens. T. IV.

IV. p. 458. Mentis plane expertem esse oportet, qui aut scripta Patrum. aut doctrinam, aut mores sine accurata admittit censura. Quæ cum ita sint, utemur & nos libertate adprobandi, quæ LACTANTIUS cum vero congrua dixit, & reprehendendi, quæ sunt aliena, quippe ipsomet LACTANTIO iudice, sapientiam sibi adimunt, qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant, & ab aliis pecudum more trahuntur. L. II. c. VII. §. 4. Idem ius nobis vendicamus, quod sibi iam fumsit AUGUSTINUS, qui in *ep. XLVIII. ad Vincent. & CXI. ad Fortun.* se contra sentire fatetur, sicubi doctores ecclesiæ aliter scripserint, quam veritas postulat.

**) Veruntamen cum & iis habeamus gratias, qui crassiori minerua quicquam statuerunt, sed hoc ipso aliquid contulerunt, ut in crescente doctrina, & magnis ingeniis in id semper intentis omnia felicius investigari atque comprehendendi potuerint: nolumus idcirco eruditionem patrum flocci fieri, rogamus potius, ut huic tale quilibet statuatur pretium, quod promeruerunt viri illi suis temporibus doctissimi. Si quid excogitauerit melius atque magis politum posteritas, nec tamen succenseat LACTANTIO, aliisque patribus, quod omnia non æque perspexerint, cum & post nostra tempora venturi sint fortasse, qui altius rem omnem peruideant, quam nos quidem pro nostris adiumentis facere potuimus.

***) Quis ignorat, quanta sit patrum dissensio, ubi quid de philosophia statui atque censerī debeat, sententiam ferunt? Posset utique in utramque partem ex illorum scriptis de hoc capite disputari, aliis illam mirifice prædicantibus, vituperantibus aliis. Iam si quis conferre velit IUSTINI MARTYRIS, aut CLEMENTIS ALEXANDRINI splendida quibus ornant philosophiam, præconia, cum effatis hanc in rem LACTANTII, bone Deus! quantum elucebit diffidium?

§. II.

Utique LACTANTIVM ab illorum partibus stetit, qui philosophiam contemni exponerent, eamque usu & veritatis intelligentia destitutam haberent, scripta eius satis superque declarant. Verum opportune incidit quæstio, quamnam ille philosophiam sublatam velit? Sunt namque, patribus qui bene cupiunt, eius opinionis, ac si viri sancti non sobriam, sed quæ tunc fuerit, corruptam penitus & rixatricem illam exploderent, deque philosophis non in se consideratis male sentirent, sed prout ingenio deperdito indulgebant, sicque ne Christo deuoti fierent profani, obicem ponere solebant. Nostro quidem animo, qui hæc statuunt, minus recte informati de patribus videntur, certe LACTANTIVM aliud sufficiens veri principium admittere noluisse, quam

quam reuelatum, & proinde naturalem scientiam tollere, *) demonstrant facile argumenta infra expensa, quibus oppugnare philosophiam adgressus est.

*) Adhibere tamen oportet aliqua huius rei, quibus credi possit, testimonia. Age, recordemur nonnulla, & quæramus deinceps quid inde colligi queat. *L. VII. c. III. f. II. necesse est, inquit, omnes philosophiæ sectas alienas esse a veritate, quia - - nec ullum fundamentum aut firmitatem habere possunt, quæ nullis diuinarum vocum fulciuntur oraculis.* Simili modo *L. III. c. XVI. f. 10. Philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio est, sopheriam defendimus quia diuina traditio est.* Et *L. II. c. III. f. 23. Homo per seipsum ad hanc scientiam (vt verum cognoscat) peruenire nequit, nisi doceatur a Deo.* Denique *L. VII. c. VIII. f. 4. Qui veritatem per sectas diffusam redigeret in corpus, - - non dissentiret a nobis, sed hoc nemo facere potest, nisi veriperitus ac sciens. Verum autem nonnisi eius scire est, qui sit doctus a Deo.* Conferenda sunt quæ habet *L. III. c. IX. f. 3, c. XV. f. 4. sq.* quæ satius possunt apud auctorem suum legi, quoniam verba semper heic ponere copiosum nimis foret, quod semel monuisse sufficiat. Apparet igitur, sic euerti omnem a LACTANTIO philosophiam, quoniam vnica veritatis norma, vt arbitratur, sunt oracula diuina, quibus rite instructus scire solus atque inuestigare veritatem queat. Ex hac opinione LACTANTII diiudicanda erunt pl-

raque post enumeranda. V. cel. IACOBVS PAMELIUS *in adnotat. ad Tertull. libr. de præscript. adu. her. c. VII. p. 258.* reprehendit, si quis LACTANTII erroribus adiiciat, quod philosophiam condemnauerit, quoniam ante constituit vir ille doctus, LACTANTIVM non aliam nisi deprauatam aliquam abiicere. Quam hoc recte statuatur PAMELIUS ex adlatis iudicari potest. Certe vbi hoc nomine TERTVLLIANI acerba contra philosophiam pronuntiata excusat, dudum viri periti monuerunt, discriminis istius inter salubriorem philosophiam atque peruersam illam, haud deprehendi luculenta apud TERTVLLIANVM vestigia. Similem sententiam ferendam esse de LACTANTIO, verius arbitramur, quam opinamur.

§. III.

Multa sunt, sed diuersi generis æque ac imparis valoris, quibus decertare atque subuertere philosophiam conatus est LACTANTIVS. Alia eo comparata videntur, vt necessitatem illius, & quod sit emolumentum alicuius eximii, conuelleret; aliis armis philosophos, eorumque docendi methodum oppugnare instituit; nonnulla denique contra ipsa philosophiæ capita præcipua mouit dubia. Horum quodque genus separatim contemplari haud illepidum fore speramus, nec ab hoc loco alienum.

§. IV.

Vellemus igitur LACTANTIUM paulisper ab inferis surgere, ut vir eloquentissimus edoceret nos paulo accuratius, quid obsit philosophia, & quænam adsit causa, eam ut deferamus. Quantum ex locis quamplurimis diligenter & quasi per saturam collectis intelligimus, necessitatem philosophiæ ex eo impugnat; quoniam præcepta illius sint utique humana, auctoritate diuina destituta, adeoque nihil ponderis haberent. Præterea coniecturis ibi omnia agi & multa repugnantia proferri; ut idcirco stultissimi sit hominis, ubi quis philosophiam consulere duxerit. *) Quod ad utilitatem adtinet philosophiæ, arbitro LACTANTIO, nullius erit illa frugis, quoniam nec sit ipsa sapientia, nec ad illam tendere philosophiam dici queat. **)

*) Est hæc illius mens, quam aperuit L. III. c. XXVII. §. 1. sqq. Repetit illam atque commendat innumeris locis aliis, sibi que placet admodum, si talibus adfertis, suo quidem animo inexpugnabilibus, ut gloriatur L. VII. c. 1. §. 16. copiosissimo dicendi genere, quo pollet, aliquam speciem conciliare possit. At vero, si quod res postulat, dicendum est, o CÆCILII, quam sunt omnia plena sophismatibus, sicubi sententiam illam tuam comprobare fatagis! Ablato cultissimæ orationis fuko, neminem te-

me-

mere, qui assentiri velit reperies. Nos quidem in ea sumus hæresi, hæc effata LACTANTIUS suo non constare talo, & rectius multo facere, qui contra differunt.

**) Hæc inuenies L. III. c. XXV. §. 6. Fatemur, hoc si persuadere cuipiam LACTANTIVS potuerit, quid inde efficitur aliud, quam inanem esse omnem philosophiam, quod satis comprobauisse se existimat L. III. c. XIII. §. 7. ubi ita concludit: Philosophia quid sit summum bonum comprehendere nequit, ergo, quod sit inutilis, consequitur. quid? quod illam valde noxiam iudicat esse & dæmonis ope inuentam, vti specie lucis excæcet homines, ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic sentit L. VI c. IV. §. 23. Hæc profecto interdita conuicia referre quis posset, nisi aliquid condonare velis temporis, quo hæc scripserit LACTANTIVS. Erat namque tunc omnino philosophia fœdissimis conspurcata erroribus, & obstaculum deorum cultoribus haud postremum, quo minus Christo nomen darent. Ignorauit LACTANTIVS dari integriorem aliquam, quæ auxilio purgatæ & prouidæ cuiusdam rationis ex sanis deriuari queat principiis. Equidem nos facile ad assensum compellit, ubi quæ TVLLIVS & SENECA magnificentius iusto in gratiam philosophiæ dixerant, multo cum sale destruit Christianus Cicero L. III. c. XIV. & XV. Docet namque non fuisse, cur illi sapientiæ professores philosophiam super omnia euehere vellent; neque tamen hanc ob

rem omnis philosophia auferenda fuisset, quod sibi perperam sumsit LACTANTIVS. Ideoque omnia, eum in finem quæ disputat, sollicite ponderanda sunt.

§. V.

Nec moderate ferre sciuit, philosophorum nomina tanti apud profanos fieri, quantis illa possint laudibus extollere.

*) E multis, quæ coarguit in illorum moribus, atque docendi studio, hæc potiora videntur: philosophos omnia referre ad corpus, nihil prorsus ad mentem,

) illos esse homines, & magna non habenda, quæ veniant ab hominibus, *)

ipfos, ubi sita sit philosophia, incertos esse, adeoque veritatem apud philosophos propter infinitam eorum discordiam nesciri, *) cogitationes illorum stultas esse, **) disputare illos, non ut doceant,

sed ut se oblectent in otio, ***) mores illorum maxime peruersos esse, ***) &

quæ sunt alia.

*) Causis iam superius adlatis, cur in philosophorum gente confutanda ingenium suum experiri maxime, suasque vires periclitari voluerit LACTANTIVS, illam adiungi volumus quam celebris P. BALTVS, Iesuitarum ordini adscriptus, in gallico doctissimeque conscripta *defensione Patrum qui Platonismi accusantur* L. I. c. XIV. vberius persequitur. Enarrat nempe, ut Christiani soliti fuissent, pa-

ren-

rentes filiis, & cum primis iis qui e paganis se ad singularem Deum reciperent, despectum quemdam, fastidium atque implacabile odium erga philosophiam eiusque custodes potissimum creare, persuasi quippe, terrena figmenta sapientiæ nomine ab illis falso doceri. LACTANTIUS bona fide, sententiam in ecclesia valde receptam, ut stabili-
liret, omnem mouet lapidem, vellicat philosophos, repudiat philosophiam, velut impurum atque lutulentum fontem, ignarus utique puriorem posse, & quæ sit longe nitidior atque utilior, indagari; etiam si ad reuelationem quamdam non confugiamus. Cuius discriminis inscitia multum peperit confusionis. Quod si memineris, excusatius dicta putari atque dilui poterunt, pleraque infra carptim exhibita, quibus depugnare philosophiam constituit LACTANTIUS.

**) Hæc quidem obiecit *L. III. c. IX.* nec vero argumenta valida, unde id probari possit, scite excogitauit. Occasionem dedit ipsi ANAXAGORAS, Ionicæ sectæ philosophus, qui se natum ideo dixerat, ut coelum atque solem contueatur. Qua de re pluribus *c. III.* ubi ad ANAXAGORAM ventum erit, exponemus.

***) Hanc in deliciis fuisse argumentationem LACTANTIO, crebrior eius repetitio fidem facit. Adeat, cui volupe fuerit, *L. III. c. XIV. §. 6.* consideret argumentum, quod LACTANTIUS *c. XVI. §. 2.* adsumit, ratus id contra philosophos plurimum posse, & intelligat, si quid sibi cordis est, quam & hoc lepide FIR-

MIANVS noster adstruere nitatur. Nobis namque non licere, hæc omnia vberius diducere, facile patet.

*) Grauter aliquoties ea de re queritur CÆCILIVS & multis verbis tale vitium legentium ob oculos ponere suum ducit. Bene quidem hoc, si modo delicta isthæc hominum, qui sapere cupiunt, sed sui officii immemores rem non rite expediunt, dignoscere voluisset atque segregare ab ipso sapientiæ naturalis studio, quæ vtique certissimis fixa firmataque fundamentis est, ac optime sibi cohæret, vbi rite inuestigetur. Quodsi quis collectis perspectisque rebus omnibus fundamentum veri in philosophia salubriter iecerit, & veritatem penitus comprehendet, quantum illa ratione quidem adhibita, constare potest, & errores cognita veritate deponet. Ex hoc diiudicanda erunt quæ monet LACTANTIUS *L. III. c. III. f. 3. sq. c. V. f. 2. sqq.*

**) Id quidem *L. III. c. I. f. 10?* confiderenter defendit, iniquius interpretatus, quæ in diuinis litteris indicatur, sententiam. Ægre hoc fert, nobis approbantibus, V. cel. c. A. HEVMANNVS in *Actis philos. T. I. P. II. p. 319.* vbi & TERTULLIANI atque AVGVSTINI similia probra in philosophiam castigauit. LACTANTIUS c. l. nonnullis interiectis, stulta philosophorum cogitata esse, ex eo non sine specie probare velle videtur, quoniam contrariantur sibi, atque diffideant inuicem perpetuo. Equidem posset hoc aliquis inde coarguere,

ere, vt patrum ecclesiæ diffidia in permultis quæstionibus theologicis opponeret. Stante videlicet LACTANTII iudicio, ipsa proinde theologia suspecta fieri deberet. Absit hoc. Tutius reperire veritatem poterit, qui argumenta sibi contradicentium false ac libere expendit, quam qui cæco impetu vni alterive doctori penitus adhæret. Nec diffitetur LACTANTIUS posse multa sibi aduersa videri, re tamen denique coniungi.

***.) Vide quæso ipsum *L. III. c. XVI. §. 16.* EPICVRVM hæc maxime ferire videntur. Senes otiosos & ineptos vocat philosophos *L. VI. c. X. §. 21.* Lepidum est sane, quod tam immensi laboris institutiones, tanta rerum haud vulgarium cognitio, & omne ingenii acumen necessaria fuerint CÆCILIO nostro ex ipsius confessione, ad reuincendos philosophos, quos tamen vt otiosos senes atque ineptos contempsisse videri voluit, & quorum vim in barba & pallio consistere, ridet.

****.) Id cumprimis arguit *L. III. c. XV. §. 7. §qq.* testibus ipso quidem TVLLIO, NEPOTE, ac SENECA vsus. Illustre documentum huius rei significat fuisse ARISTIPPVM Cyrenaicorum magistrum, de quo infra latius dispicere locus erit; cui cum Laide nobili scorto consuetudinem fuisse constat. Quam eius nequitiam eloquentissime confectatur *L. III. c. VIII. §. 6. §qq.* Mirum quod non plura exempla quorum adfuit copia, adiecerit. Nam contigit ipsi felicissimum ingenium, ad id velut
na-

natum, ut vitia illorum hominum perstringeret. Res equidem negari nequit; sed ut ipsam esse philosophiam ineptam, ideo declaremus, nihil facere videtur; quum & sanctissimam veritatem haud raro docentium delictis profanari experientia doceat, quod quidem ipsi doctrinae maculam aliquam, nec vero statim fallaciae suspicionem conflare queat.

§. VI.

His accedant, quæ in nonnullis philosophiæ capitibus passim atro lapillo notavit LACTANTIUS infra sigillatim suis locis discutienda. Satis quæ ipsi mens de vniuersa philosophia fuerit, ex adlatis intelligi potest. Viam veritatis nescire philosophum statuit, & eius nullum habere principium, nisi e sacris litteris condoceatur. (§. II.) Quidquid non per viam suam quæritur, sane reperiri nequit: verum vbi subsumit CÆCILIVS, viam nonnisi vnicam eamque solum reuelationis lumen dari, vnde hoc euinci queat, non video. Nec sibi omnino convenisse LACTANTIUS videtur, vbi aliis utique locis diserte fatetur, tenuisse aliquando, adeoque & tenere posse viam veritatis philosophos. *)

*) Hæc ipsi confessio pæne ab intimo petore expressa uidetur L. III. c. XIII. §. 28. Alias contemtim, terrenæ philosophiæ doctores veritatem plane nesciuisse, nihil eius ne suspicari quidem potuisse, nonnumquam tamen le-

uiter odoratos fuisse, sed fortuito, lectoribus persuasum iuit. Miremur igitur, quo pacto fieri potuerit, ut is, qui philosophos, quid sit in vero, ignaros fuisse existimat, multa illorum placita sua fecerit atque latius explicauerit, sicut deinceps commonstrabimus. Pæne quis dixerit, ægre illum tulisse, quod ea quæ ZENO quispiam aut PLATO dixerint, non LACTANTIVS aliquis commentatus fuerit. Philosophos namque sicubi aliquid statuisse meminit CÆCILIVS, repugnat ipse atque refellit; sed ubi eadem cum philosophis haud raro censet LACTANTIVS, tunc sunt vera, sunt sana, sunt valde salutaria.

§. VII.

His ita se habentibus, forte quærat nunc aliquis, qualis demum illa sit, quam hisce pagellis circumscribere sumimus, philosophia LACTANTII. Aliquam numeris omnibus absolutam aut *συσήματος* ordine comprehensam polliceri nemo sibi atque expectare potest. In historia philosophica, præsertim antiquiori maximam partem & illi in censum veniunt, qui quacunque intentione id fecerint, veritates quaspiam aut opiniones posteritati reliquerunt, aut scriptis suis admiscuerunt, quæ prælucente solius rationis lumine cognosci atque statui queant. *) Huius farinæ satis multa cum insperferit LACTANTIVS, hinc facile quis colligat, qua

qua mente philosophus appellari mereatur.

*) Alias omnis philosophia, quam vocant, barbarica incognita nobis foret, quum apud Græcos demum multo post tempore usu euenerit, disciplinas ordinatim atque disposite struere. Si nomen philosophi in rigore suo acceperis, nec SOCRAATES nec PYTHAGORAS tueri illud poterunt, quorum tamen scita ut pernoscamus valde refert. Sic LACTANTIVS proprie philosophus dici nequit, dispicere tamen ideo non est prohibitum de veritate & pondere cogitatorum eius, quod ad res attinet, quæ ratione inuestigari queant, adeoque ad philosophiam spectent; sicut fecerunt alii, qui de philosophia HOMERI, HORATII & sic porro differuerunt. Hinc volumus intelligi, quo sensu sæpius deinceps philosophum vocabimus LACTANTIVM.

§. VIII.

Quibus ante constitutis quæstio nunc expedienda est, num LACTANTIVS scilicet cuiusdam adscribendus, an vero *electricis* philosophiæ suasor haberi possit? Prius qui adseruerit, recordamur neminem; nec quod cum *Scepticis* fecerit LACTANTIVS iure statui posse credimus. *) Adeoque nostrarum erit partium dilucide commonstrare, CÆCILIVM in sapientiæ studio libertate cogitandi, & ad struendi, quidquid veritati apprime conue-

ueniens duxerit, vsum fuisse. Quod vt liquido pateat, e re futurum iudicamus, primo testimonia LACTANTIUS de semetipso hoc aientis; deinde quod munus omne eclectici custodiuerit, vltius diiudicanda exponere.

*) Equidem nemo ierit inficias, saltem iniuriam non facere LACTANTIO, qui aliqua ratione scepticis illum adnumeret, statuentem quippe, verum indagare non posse, nisi a Deo doctum, i. e. diuinis oraculis septum; adeoque illud omne iudicii atque scientiæ, quod sibi philosophia vindicat, constare sibi non posse. Verum luculenter apparet, quod ea in re nimis adfectibus suis indulserit LACTANTIUS, nec discreuerit satis quæ quodam naturali rerum lumine inueniri queant ab iis, quæ diuiniore litteræ patefaciunt, in quibus multa doceri constat, quæ ex naturali cognitione repetita sunt, suppleta & magis confirmata. Sæpius quidem queritur LACTANTIUS de tenuitate virium humanarum in cognoscendo, adeoque multa esse quæ inuestigari nequeant; at quod idcirco scepticis fauerit, hoc minus consequitur, quo plures hodie cordati viri totidem verbis ea in re consentiunt sed sceptici idcirco appellari nolunt. Recte rem vti postulat, explicat LACTANTIUS de *opif.* D. c. XV. s. 2.

§. IX.

Quod auersatus fuerit LACTANTIUS, homineque libero indignum habuerit, si

si vellet quis cuiusquam viri dictis seruire, nec quid sit in re quaque maxime probabile, ipse requirere, *) existimari facile potest, si verba, quibus id innuit, satis liquida & euidentia considerare velis, quibus cur fides adiungi nequeat, non est utique caussa. Quid planius dici potest, quam vbi LACTANTIVS pecudum more trahi, & sapientiæ repugnare contendit, qui maiorum inuenta sine iudicio probauerit? *Omibus, inquit, sapientia equaliter distributa est, ut inuestigent ipsi atque perpendant; adeoque risui se exponunt, qui maiores desipere potuisse negant. **)*

*) Iuuenis procul dubio LACTANTIVS ab ore paganorum philosophorum pependit, quorum vnus ipse fuerat ante ARNOBIUS, quam ad Christianorum sacra accederet; ideoque facile potuisset compelli FIRMIANVS noster, vt vnus sectæ scitis, qui tunc mos inuoluerat, se totum consecraret. Equidem dissident in eo viri docti, num a profanis parentibus natus fuerit LACTANTIVS, an vero sanctæ religionis adseclis. Litem componat, cui visum fuerit. Quodcunque horum adsumas, & si vel maxime paganis puer innutritus fuisset philosophorum vnus alteriusue sectæ placitis, nihil tamen impedit, quo minus ipsum a parte Eclecticorum stetisse, qui sibi duce POTAMONE Alexandrino nomen & gloriam quærebant, adfirmemus. Verum de his mox plura.

**) *L. II. c. VII. f. 2. sqq.* quibuscum si contuleris *L. VII. c. VII. f. 2. sqq.* nihil ea de re dubii remanere poterit. Nec alia via supererat, ad quam reduci potuissent philosophi; quam si erroribus omnium sectarum confopitis, LACTANTIVS, quod instituerat, exemplum præiret ipsis, atque prudentiori consilio hinc inde seligeret, quæ vero omnium rectissime consentanea iudicari queant, posthaberet autem quæ nequeant. Imò existimari secus vix potest de homine, cui nulla fuit iucundior voluptas, nullus suavior cibus, quam veritatis latentis atque reconditæ cognitio, ut fatetur de semetipso LACTANTIVS non semel. Cuiusmodi cognitionem consequi nos non posse, nisi optima quæque sparsa per singulas atque disiecta philosophorum familias undique colligamus, est, quod iam antea citatis locis differuerat LACTANTIVS. Adeoque ipsius viri sapientis testimoniis comprobasse satis existimamus, quod eramus de illo supra professi.

§. X.

Nec aliter ac sentiat faciatque loqui, sed munus quoque Eclecticæ præclare tueri atque complere LACTANTIVM, nunc sicut polliciti sumus, testabimur. *) Comperimus utique ipsum, quod quidem ab Eclectico postulari novimus, nec PLATONIS, **) nec ARISTOTELIS, ***) nec alius cuiusque familiæ sequacem esse, neminemque illarum præ ceteris laudibus extollere; sed ut quæque in his aut aliis

veritati propior visa, ita illam libenter sequi, repudiare autem atque respuere, quæ minus. Hæc quidem elucebunt clarius tum ex specialiori tractatione post instituenda, tum & inde, quod huius loci est, ut liquido demonstremus, quoniam permulta, prouti videbatur, adsciuit LACTANTIVS atque adprobavit, quæ quidem philosophiam antea sparsim censuerant. *)

*) Iam superius explicauimus, quo queat iure philosophus dici LACTANTIVS. Proinde, si ad Eclecticum requiras, ut sibi conueniens aliquod systema conficiat, ut omnia naturali quadam colligatione conserte contextequæ fluant; noster ille non poterit, saltem improprie Eclecticis adscribi. Philosophum suæ sectæ nominat se LACTANTIVS *de epist. D. c. I. s. 2.* Verum hoc nihil est aliud, quam pro consueto tunc dicendi genere, professor diuinioris doctrinæ, quam Christiani sequebantur, adeoque huc non pertinet.

**) Ego si patrum plerosque PLATONIS philosophia mirifice capi, negem; quibus id de causis potissimum contigerit, & quo queat iure statui, nunc non disputem; sed certe mentiar. LACTANTIVM vero nec Platonice, nec alii cuiquam familiæ maius quoddam præ reliquis pretium statuisse, confidenter adserimus, eumque iuxta habuisse, num PLATO aliquid aut EPICVRVS dixerit, scripta eius com-
monstrant.

***) Non satis capimus, quibus inducti
ar-

argumentis, viri aliqui summi CHRIST. THOMASIVS *in der Ausübung der Sittenlehre*, m. VI. §. 34. p. 157. b. D. BVDDEVVS *in Isag. histor. theol.* L. II. c. III. ad §. V. p. 559. quos sequuntur alii, censuerint, quod LACTANTIUS præcipue ARISTOTELEM laudauerit, adeoque huic palmam inter philosophos assignari voluerit. Sane quotiescunque Stagiritæ mentionem iniecit, pro more suo semper inuenit LACTANTIUS, quod in eius æque ac in aliorum scitis desideret. Equidem in capite de virtute & adfectibus, forte quoque aliis, propendet magis ad mentem ARISTOTELIS quam alius cuiuspiam. Sed si recte meminimus, tot idem alia occasione PLATONIS scita sua fecit, vt postea docebimus. Vt itaque non valeret consequentia, si dicas: LACTANTIUS crebro ARISTOTELEM refellit; ergo non potest in multis aliis huic philosopho adsentiri: ita nec illam admittere fas est: LACTANTIUS multa cum ARISTOTELE censuit communia; ergo debet Aristotelicis adscribi, quem quippe ex pluribus, deriuasse sua sectis exploratum habemus. Profecto, si quis est Patrum, qui ARISTOTELEM toties secum dissidere, variaque repugnantia dicere & sentire, condocuit, is est LACTANTIUS; vti obseruauit iam PETRVS GASSENDVS *in exercitation. paradoxicis aduersus Aristoteleos*, exercit. III. §. XIV. p. m. 39.

*) Eclectici non quacunque nouas condere solent doctrinas, sed ex aliis quæ visa fuerint in rem esse, decerpere & pro suis quisque

viribus, ornare. Similiter, si magno id studio explorare quis velit, videri posset LACTANTIVS pleraque sua aliunde petiisse; quæ tamen non facile videas eadem esse cum aliorum adfertis, quoniam vir eloquentissimus multa sui ingenii admiscuit, & abscondidit ab aliis repetita & aliter comprehendit. Stet itaque atque obtineat sententia eruditissimorum virorum, qui dudum facti fuerunt, LACTANTIVM in philosophando cum Eclecticis facere, qua in re iam IVSTINVM MARTYREM, CLEMENTEM ALEXANDRINVM atque ORIGENEM potissimum inter patres præeuntes habuit.

§. XI.

Hinc itaque primo loco proficiscamur ad veterem PLATONIS *academiam*, potiora, quæ hauserit inde vir sapiens breuiter visuri. Amplectitur utique sententiam illorum; *quod* fons omnis mali in corpore quærendus sit, animam vero ex ipsa quippe essentia diuina delibatam, adeoque labis expertem in vas aliquod fictile & terrestre detrusam esse, quod sit receptaculum atque domicilium hominis, siue animæ cœlestis; *) *quod* mundus hic duobus regatur principiis, quorum alterum efficiat bona, alterum contraria; **) *quod* principem animæ partem ac sensus in capite collocauerit, alias autem inferiores animæ partes circa pectus atque umbilicum versari statuerit; ***) *quod* in
tem-

temperantia iræ & concupiscentiæ cum-
primis virtutem se exferere putauerit. *)
Alia quamplurima scientes transgredi-
mur.

*) Hunc in modum, quid sibi velit P L A-
T O, explanat vir in his litteris, si quis alius,
perspicacissimus b. I O. F R. B V D D E V S in *analect.*
hist. philos. p. 373. Possemus utique copiosius
P L A T O N I S mentem indagare, verum sufficit,
si heic & in sequentibus quam breuissimis,
quod res est, significemus. Iuit itaque in sen-
tentiam isthanc P L A T O N I potissimum adscri-
ptam L A C T A N T I V S, vbi *L. II. c. XVI. s. 10.*
credidit: corpus ad diabolum pertinere, animam
vero quam Deus illibatam exspirauerit, imperi-
um eius, quod est ex terra & diabolo posside-
re. Sic & *l. c. s. 3.* de vitali fonte spiritus di-
uini animum prouenisse *coll. L. VII. c. V. s. 9.*
13. c. XII. s. 21. item in libro de *ira Dei* sentit
c. XV. s. 3. corpori soli malum & tenebras ad-
hærere, animæ contrarium. Plura facile de-
prehendet, qui, quæ aduocauimus loca, vlté-
rius consulere duxerit.

**) Consentit in eo P L A T O cum P Y-
T H A G O R A, comprobante id G E R H. I O. V O S-
S I O in *theol. gentili L. I. c. V. p. m. 36.* & fusius
V. C. I O. C H R I S T. W O L F I O de *Manichæis-*
mo ante Man. p. 124. sqq. L A C T A N T I O &
hoc fauorabile visum fuit, sed vndenam acce-
perit, num a P Y T H A G O R A, an P L A T O N E,
an ab aliis, non facile dixeris. Quidquid hu-
ius sit, aliunde saltim istud inconsiderate repe-

tiisse videtur *L. II. c. IX §. 5. sqq.* & alibi, quo sane vix absurdius aliud reperias. Subinnuit hoc permultis in locis, quibus nonnulla tamen infelici conatu adsuta iudicarunt viri periti, quæ aperte Manichæis fauent. Equidem non eo delabitur LACTANTIUS, ut ambo isthæc principia æque independentia credat, negare tamen nequeo, illum in hoc capite multa temere & improuide loqui, quæ ipse forte non vidit, esse periculosa.

***) Sic ALCINOVS de *doctrina Platonis c. XVII. sub fin.* persuasum fuisse PLATONEM, nos condocet. Idem probabilius reliquorum opinionibus habuit LACTANTIUS de *opif. D. c. XVI. §. 4. sqq.* Fatetur tamen, officia animi in corpore latere, adeoque humani sensus acumine perspicere rite non posse.

*) PLATO id voluisse videtur, iudice ALCINOVS *l. c. c. XXVIII.* suffragante LACTANTIO *L. VI. c. V. §. 13. sq.*

§. XII.

Succedant aliqua *Peripateticorum* scita FIRMIANO nostro, quæ sequeretur haud indigna visa. Huc merito referas, quod in adfectibus moderandis, atque ad melius conuertendis illorum comprobet sententiam, ut sapienter latam; *) nec respuat: vitium nasci, quum quis in virtutibus non retineat mediocritatem, & limites aut in excedendo, aut detrahendo transeat.

*) Enar-

*) Enarrat hoc ipse LACTANTIUS atque Peripateticos in plerisque sequitur L. *VLc. XV. f. 2. 17.*

**) Nisi me omnia fallunt, nec id spreuit CÆCILIVS L. *VI c. XIV. f. 3. sqq.* More tamen Eclecticorum in nonnullis hac de re dissentit l. c. c. *XVI.*

§. XIII.

Quod attinet ad ea, quæ e *porticu* siue *Stoicorum* schola sumisse videtur LACTANTIUS, hoc paucioribus contenti erimus, quo plura censuit illorum præceptis consona. Summam eorum quæ de officiis erga Deum & alios homines senserunt Stoici, THOMAS GATAKERVS exhibuit. *) Non fallor, si dicam, LACTANTIUM isthæc pæne omnia, licet nexu & ordine paullo discrepet, æque statuisse. Perinde quoque non nihil circa prouidentiam Numinis, de fortuna, de bonis veris & apparenter talibus, paradoxa nonnulla, & si quæ sint alia, decerpisse LACTANTIUM in scholis Stoicorum, eo facilius nobis persuademus, quo verius coniecerunt eruditi, ipsum LACTANTIUM præceptorem ARNOBIVM, pariter ac TERTVLLIANVM, PANTÆNVM, GREGORIVM NAZIANZENVM, HIERONYMV M, aliosque patrum, si non professione, mente tamen & sententia cum Stoicis fecisse. **)

*) In præfat. ad M. Aurel. Antonini librum de seipso, vnde hausit illam & comprobat

b. D. B V D D V S in *præf. ad Select. iur. N. & G.* In morum doctrina Stoicos præclarius, reliquorum sectis philosophorum differuisse, nec fuisse inter antiquos, qui superauerint illos in hoc negotio, dudum confessi sunt cordati viri, idque EPICTETI & SENECEÆ exemplis commonstrat HENR. IVL. SCHEVRLIVS in *bibliogr. morali p. 132. sqq.* Sapientissimus TVLLIVS, vt in aliis idemtidem, etiam in describendis adfectibus omnium optime atque acutissime versari Stoicos sibi non displiceri fatetur *L. IV. Tusc. qu.* LACTANTIUS CICERONIS amantissimus, eumque haud raro præsertim in iudiciis ferendis, ad moralia quæ spectant, sequutus, ita vt ouum vix queat ouo similis esse, refragatur tamen Stoicis, custodite sane & sapienter, ad indolem adfectuum quod attinet *L. VI. c. XV. §. 3. sqq.* In reliquis quæ significauimus, non dedignatur similem cum Stoicis amplecti sententiam, quam heic latius describerem, nisi hæc inferius, vbi ad philosophiam moralem CÆCILII venturi sumus, explanare animus esset.

**) Non respuisse viros illos pulchra Stoicorum cogitata de moribus probe formandis, haud alienum a vero, & recte quidem, iudicat SCHEVRLIVS *l. c. p. 125.* quippe negari nequit, inualuisse tunc, maxime sub ANTONINO Imp. & vndique celebrari cœpisse Stoicam philosophiam, deflorescentibus sensim reliquis philosophorum familiis, quod quidem obseruauit & SEXTI EMPIRICI testimonio confirmauit

SCHAEVRLIVS *l. c. p. 121.* quem, ut in multis, sequutus videtur VEN. D. BVDDEVVS in *hist. iuris N. p. 27. sq.*

§. XIV.

Multa denique inuenias, quæ in *Epicureorum* hortis odoratum fuisse LACTANTIVM, illorum saltim non repugnantia præceptis, facile dixeris. FIRMIANVS antipodes negat simili nixus argumento, ac EPICVRVS. *) Hic mundi interitum ex partium eius mortali & corruptibili conditione probat, cui quam optime respondet ratiocinium eiusdem tenoris LACTANTII. **) Vterque sensus falli non posse firmiter contendunt, si sint puri & integri, nec aliunde impediantur. ***) Plura in libris *de opificio Dei & vita beata* LACTANTIVS, quæ EPICVRO faueant, admiscuit, facile obuia harum rerum studioso. *)

*) Ne graueris contemplari, quæ STANLEIVS in *hist. philos. p. 1002.* de mente hac in re EPICVRI recensuit & compara LACTANTIVM *L. III. c. XXIV. f. 9. 10.*

**) STANLEIVS ex LVCRETIO, quid censuerit EPICVRVS, docet *l. c. p. 992.* adstipulante LACTANTIO *L. VII. c. I. f. 8.*

***) LACTANTIVS de *opif. D. c. IX. f. 1. & 5.* EPICVRVM hoc statuisse, nemini temere ignotum fore credimus.

*) Ceteroquin non abnuo, sectam EPI-

CVRI patribus valde fuisse inuisam; quoniam præ reliquis plurima propria habere visa fuit quæ doctrinæ sanctiori obessent.

§. XV.

Ex adlato hætenus specimine, *) meo quidem animo perspici facile potest, quod in nullius verba magistri iurauerit LACTANTIVS, neque tamen a sententia philosophorum, si qua docuerint ipsi haud ingrata, alienus fuerit, vbique sua quidem libertate suoque ingenio, prouti videbatur vsus. Quemadmodum vero eius ingenium non rite excultum, nec iustis aliis instructum præfidiis fuisse, superius cognouimus, ita pleraque erroribus plena esse, quæ disserruit, inficias ire nequeo. **) Id vero est, quod quilibet intelligat, ex iis quæ in hocce capite disquisuimus, & luculentius apparebit ex singularium opinionum eius in philosophia contemplatione, ad quam nunc properare fas est.

*) Multa superesse non diffiteor, in quibus quatuor præcipuas antiquorum philosophorum scholas, pariter vt reliquas sequi videtur atque imitari LACTANTIVS: nobis autem, specimen saltem illorum daturis copiosius hæc disputare non licuit. Rei satisfactum putamus, si ex paucis quæ protulimus, consequi videas, multa multorum placitis conformia existimasse CÆCILIVM.

**) Sunt

***) Sunt, qui quæ LACTANTIVS temere statuit dixitque, aperte erronea illa quidem, velut per saturam ex scriptis eius conlecta, suis operum LACTANTII editionibus, haud inepto consilio subiecerunt. Equidem MICHAEL THOMASIVS (cuius *edit. opp. Lact. Antwerpiae* prodiit a. 1570. ex Plantin.) in *præfat. ad Antonium Perrenottum Cardin.* institutum illorum, qui errorum indices subiiciunt, valde damnat, eosque in quo vim recte iudicandi ostentare vellent, iudicii sui inopiam luculenter prodere, non veretur adserere. Verum facile coniciant periti, quid bonum illum Italum, ut ita sentiret, coegerit. Plenissimos errorum LACTANTII catalogos *Cantabrigiensi, Bataueque* editioni SERVATII GALLÆI adiectos reperiēs. Non iam disputem, an in hismet omnia bene se habeant, & annon aliqua iure excusari mereantur. Hoc solum addam, in eiusmodi tabulis pauca & maxime *theologica* notari, prætermitti fere ad *philosophiam* quæ spectant. Nolo tamen celare, ANTONIVM RAVDENSEM, qui primus forte errata aliqua collegit, varia quoque vidisse aliis non observata, saltem nescio quo pacto, in utroque antea laudato catalogo neglecta, cum tamen horum auctoribus ad manus fuisse RAVDEN- sis operam similem, alia me signa dubitare non sinant. Præfixa inuenies *errata* isthæc, quibus ANTONIVS ille deceptum fuisse LACTANTIVM putavit, *editioni* vetustissimæ probatissimæque *Rostociensi* a. 1476. itemque rarissi-

rissimæ edit. Venetæ a. 1510. subnexa autem sunt editioni Lugdunensi ab a. 1548. 12. ap. 10. TORNÆSIVM, quam v. c. LVD. BVNE MAN- NVS nitidam & correctam iure vocat in *Miscell. Lips. T. III. obs. LIX. p. 127. n. 9.* Est quidem ANTONIVS laudatus non adeo æquo in LA- CTANTIVM animo, eumque passim calumniatorem, somniatorem, hominem delirantem atque deridendum vocat: condonari tamen hæc viro illi sagacissimo poterunt, quoniam vix dici potest, quam sint friuola & inepta sæpe quæ LACTANTIVS perorat, vt, si risum teneas, sisque rerum peritus, virum te esse dixerim. Diffiteri hoc nequit ipse vener. præc. meus D. IO. GEORG. WALCHIVS in *dissert. prælimin. edit. suæ. opp. Lact.* Adeoque non erat, cur ANTONIVM reprehenderet monachus quidam, cuius correptionem in fine erratorum laudatæ editioni Rostochiensis præmissorum, adscripserunt. Ipsa verba licet subobscura, legisse non pœnitebit; sunt autem hæc infra scripta:

Frater Adam genuensis increpat fratrem Anthonium.

*Hic male corripuit stolidis Antonius ausis
Auctorem: in variis causa pianda locis
Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
Dicere: vel nitidum luce carere iubar
Denique cum sancte ecclesie pia lumina: corset
Obsequio: ex tanto conticuisse viro
Tu vero eloquio lingua interdicta latino
I cubitum: nam te pensitat eleborum.*

* * *

CAPVT II.
DE
PHILOSOPHIA LACTANTII
SIGILLATIM
SECTIO I.
DE RATIONALI ET MORALI.

Σύνοψις.

Premittenda §. I. *ipſi fuerunt* §. X. *Id-*
An bonus logicus fuerit §. II. *eoque multa vidit præ-*
Laët. §. II. *Non fuiſſe* §. III. *clare, in aliis quoque*
multis de cauſſis vide- §. IV. *defecit* §. XI. *Num co-*
tur §. III. *gnouerit discrimen ethi-*
ex eius ſententia ad lo- §. V. *ces theologicæ & eius*
gicam pertineant? §. IV. *quæ naturalium eſt vi-*
Quid ſenſerit de intel- §. XII. *rium?* §. XII. *Quæ-*
lectus facultatibus & §. V. *nam de voluntatis indo-*
operationibus? §. V. *le, ſpecialim libertate*
Ea- §. VI. *cenſeat* §. XIII. *Item de*
rum perfectione §. VI. *adfectibus* §. XIV. *De*
Vitiis quoque & reme- §. XV. *officiis & virtutibus vo-*
diis §. VII. *luntatis* §. XV. *De vi-*
veritate §. VIII. *tiis eius horumque re-*
Ἐπι- §. IX. *mediis.* §. XVI. *Ἐπι-*
κρίσις ſubiicitur. §. IX. *κρίσις* §. XVII.
Ad agenda quæ ſpectant
magnæ curæ cordique

§. I.

QVum, quod ſæpe diximus, multa
per ſaturam hinc inde ex ſcriptis
LACTANTII colligi queant, quæ
ad

ad philosophiam, etiam vt est hodie, consideratam faciant, licet nec plene, nec accurate imaginem eius aliquam constituent: de his tamen disquiri non superuacuum ducimus. Expendamus itaque sedulo & diiudicemus isthæc, tali quidem libertate erga mortuos cum decenti modestia & omni reuerentia, quam alioquin huic viro debemus, vtentes, qualem concedit quisque erga viuos. Exponam nunc de illis, vt iubet ordo disciplinarum, in philosophia hodie receptus, incondite forsitan & inculte, sed tamen vt res possit intelligi. *)

*) Concinne & suauiter disponere, quæ alius quispiam confuse commiscuit, neue auctori aliena mens adfingatur cauere, res non ita facilis est, ac sibi persuadeant fere, qui numquam his litarunt. Polliceor mihi veniam, si quando præter spem defecerim.

§. II.

Nihil esse quod deceat philosophum venustius aut præclarius, nihil prius & antiquius, quam si alios optimis quibusque imbuturus, ipse polleat selectissimis bene inueniendi, disponendi & concludendi artificiis, animumque suum ad hæc sapienter componere queat, res comperita est & euicta. Excelleret his omnibus LACTANTIUS, si fingerem illum ex præiudiciis multorum, qui non quales fuerint,

rint, sed vt fuisse oportuerint & optarent ipsi, haberi volunt patres. Veritate cogor, quod PHOTIVS de IRENÆO, quod GVNDLINGIVS de IVSTINO MARTYRE, quod alii de aliis doctissimis quibusque Patrum vere iudicauerunt, etiam de LACTANTIO non dissimulare, illum quidem fortiter orandi, sed nihil minus quam recte ratiocinandi artem sciuisse, & quod inde consequitur, spuris saepe ac futilibus vti argumentis in tuendo vero. *)

*) Si legas scripta SENECAE, PLUTARCHI, DIONIS, MAXIMI TYRII, LIBANII THEMISTII, & sic porro; videbis fuisse temporis vitium, scribere confusim, argumentandi partes permiste dispergere, paucis, Logicam nescire. Quo facilius LACTANTIO condonare possumus, communem eius temporis fortunam miserati: sed excusare delicta isthac aut laudare, animum inducere nequeo.

§. III.

Debuissent vtique propter immensam litium tunc in ecclesia nascentium multitudinem quaelibet rectæ ratiocinationis subsidia magni apud patres fieri, vt prouide loquerentur, & omnem aduersariis, aliquid commode adripiendi, occasionem amputarent. Sed hæc illis cordi non erant. Pro suo quisque ingenio & sermonis fuco excogitabant orabantque, quæ-

quæcumque opponi posse hostibus duce-
rent. Sed plerumque in grauiore longe
plagas & errores prolabebantur ipsi. Sa-
ne luctuosa hæc res est, quam suo com-
probat exemplo LACTANTIUS. Hic
animo quidem simplici & bono consilio,
sed euentu infelici omne tempus pulchræ
& copiosæ dictioni impenderat, in id in-
tentus, quo se tueretur facilius & ho-
stiles vinceret, quibus id cunque argumen-
tis fieret, modo speciosis. Exigua igitur
cura fuisse videtur, ne quando quid pro-
ferret minus firmum, neue ordinem trans-
migraret, suis quæque locis ponendi, quæ
forte inueniret, aut inuenisse se putaret.
Fatendum hoc erit, si veritati libere va-
care velimus. *)

*) Non hæc statuo, studio cauillandi,
aut quocunque sinistro adfectu compulsus.
Quod si esset, primus quæ dixi execrarer, &
scripta nollem. Non iudico de LACTANTII
ἀκριβεια, vt solent nonnulli, ex venustis &
concinnis sententiis, siue piis dictis, quibus a
LACTANTIO desumtis, scripta sua aliqui,
tanquam gemmis adornant & replent. Sed
legi scripta eius integra, repetii lectionem, non
eo consilio, vt statim admirarer, quæ inueni-
rem, sed vt expenderem. Singularem Logices
peritiam non reperi. Equidem hoc verum est,
nitore & castimonia sermonis, supra quam cre-
dibile est, persuaderi facile capi & velut fasci-
nari posse legentes, iisque sic imponi, qui a
cul.

cultu & elegantia dictionis, ratiocinandi vim auctoris æstumare velint; cuius quidem defectum luculentius arbitrarer appariturum, nisi delectaret quemque & conciliaret lepidissimi hominis os facundissimum, quod animum ingeniumque iucunda quadam ratione reficit & nutrit. In eo sane posita virtus est LACTANTIUS, quam esse pulcherrimam non diffiteor, sed inde non efficitur firmitas ratiociniorum eius ad regulas sanæ logices examinandorum, qua non excelluisse LACTANTIUM deprehendimus.

§. IV.

Sprevit itaque LACTANTIUS, ut omnem philosophiam, ita & hanc eius partem *). Aliud procul dubio censuisset, si *logica*, ut hodie rem intelligimus, felicissimam ingenii culturam comprehendere posse, vidisset. Sic autem novimus, Logicam tunc temporis totam *dialecticam*, siue omnem loquendi rationem sub se complexam fuisse, & pauca valde admixta habuisse, quæ hodie rebus omnibus feliciter expeditis, referri isthuc solent. Statuit itaque de sui temporis logica: illam in diuina eruditione, ubi res quaruntur non verba, nec necessariam esse, nec utilem, sic quippe comparatam, ut hominem beatum facere nequeat.**) Seligi tamen possunt varia, quæ in scio LACTANTIO elapsa videntur ad nostram Logicam pertinere.

nentia, quæque nunc breuiter memora-
bimus.

*) Præcipui sunt ex Patribus IUSTINVS MARTYR, CLEMENS ALEXANDRINVS & ORIGENES, qui philosophicis ali se ac delectari disquisitionibus videri volunt, & suadent philosophiam retinendam. Sed quis est hodie sentientium, vt res est, qui non fateri cogatur, illos tam ab vero procul esse seiunctos nonnumquam, suaque philosophia sic abuti, vt auctores fuerint peccandi innumeris aliis, qui ad eiusmodi summorum virorum exempla componere se studuerint? Quid itaque mirum, quod LACTANTIUS, qui contra sentit, si vtilitatem philosophiæ requiras, eamque plane infringendam ducit, etiam contra eius præcepta in quamplurimis offendat, sui que temeri iudicii poenam luat iustissimam?

**) *L. III. c. XIII. f. 5. sqq.* vbi SOCRA-TEM laudat, qui se abiectis reliquis ad ethicam contulerit, quam quippe solam apud sapientem locum habere putat. Non perspexit, intellectum, vbi velis, quæ ad vitam spectant honestius formandam præcipere, æque antea purgari debere; qua re neglecta totidem fere nascuntur errores, ac noua finguntur præcepta, & consequitur stultitia illa, quam *in dictis factisque per ignorantiam recti errationem* finiuit LACTANTIUS *L. V. c. XVII. f. 29.*

§. V.

Loquar nunc ex sententia LACTANTIUS *). *Mens* nostra (sic vocat *intellectum* **) pollet facultate agitandi se, siue cogitandi & disputandi secum de aliqua re ***), potest ope sensuum *) aliquid percipere, intelligere & distinguere **); valet abstrusa multa, & quæ in obscuro latent inuestigare, ***), veritatem, quoad eius fieri potest, perspicere & argumentis euincere *); retinere quoque quæ dididicit **).

*) Non id credimus, quod LACTANTIUS, quæ statuit, simili ordine explanauerit, sicque in animo suo combinauerit, ac nos quidem ea connectimus. Videlicet non interfuit scholis nostratium philosophorum, nec hodie vsitata methodo compendium philosophiæ exarauit. Sunt omnia casu forte prolata, mi-reque disiecta & dissipata ab LACTANTIO, quæ nos quidem aliter enarrare non possumus, ac si iunctim illa & suis quæque locis vtcunque disposita exhibeamus. Faciet hoc eo, vt circumspectius de cunctis ferre quis possit sententiam.

**) Quæ ipsi visa fuerint de partibus hominis, sectio nostra sequens docebit. Per *mentem* LACTANTIUS facultatem aliquam animæ innuit, siue intelligendi virtutem illam, quæ pro ætate vel augetur vel minuitur L. VII. c. XII. §. 9. 10. & hoc nomine discreuisse vide-

tur mentem ab anima de opif. D. c. XVI. f. 1. coll. s. XVII. f. 1.

***) Cogitationem definit esse *agitationem mentis*, id est intellectus, L. VI. c. XVII. f. 22. Lepido plane commento putat de op. D. c. XVI. f. 6. mentem, quum in aliqua esset cogitatione ex capite commeare ad pectus, vt in hoc velut penetrali secreto consilium eliciat.

*) Per eos scientiam peruenire ad mentem docet L. III. c. III. f. 3.

***) Nam ideo rationem, ait, datam esse hominibus, vt & pisces caperent vsus sui gratia, & natrices vitarent salutis suæ causa; siue idcirco illis bona & mala proposita esse, vt vim sapientiæ in discernendis iis monstrarent, L. VII. c. IV. f. 15. 16. coll. L. V. c. VII. f. 26. Adde P. GASSENDI *Syntagma Philos. Epicuri* p. 121. sq.

***) Veritas quippe in obscuro obuoluta latet secundum L. I. c. I. f. 7. Neque vero in puteo alto iacet, vt voluit DEMOCRITVS, sed in summo velut montis excelsi vertice posita est L. III. c. XXVIII. f. 14.

*) Cogitando equidem & disputando verum adsequi philosophos non posse contendit, sed e diuinis litteris solis constare illud, hisque solum credi debere adferit L. III. c. I. f. 6. sqq. Præter testimonia tamen isthæc sacra, etiam ratione & argumentis veritatem tueri nos posse concedit de Ira D. c. XXII. f. 3. item esse aliqua, quæ nobis & ratio & veritas ipsa præscriberent, L. V. c. XVII. f. 29. Quæ postrema qui-

quidem inuito ipsi excidisse videntur, quum sint eius opinioni alias defensæ contraria.

**) Hanc facultatem agnouit *L. VII. c. XII. §. 13. 18.*

§. VI.

Necesse est autem ad inuestigationem felicius perficiendam, scire, quid sit verum, & quomodo, aut vbi, & qua mente quærendum sit. *) Tunc nascitur scientia, quæ spectat ad intellectum, **) cuius acies multo debet esse clarior quam corporis, ad ea quoque perspicenda, quorum vis ac ratio sentitur potius quam videtur. ***)

*) *L. III. c. I. §. 7.*

**) Quoniam & sine virtute esse potest, *L. VI. c. V. §. 10.* Philosophos tamen scientiam non adipisci, sed saltem opinionem quamdam habere contendit. *L. III. c. III. §. 8. sqq.*

***) *L. VII. c. XIII. §. 11.*

§. VII.

Homo autem quia subiectus est passioni, subiecta est & sapientia eius errori; quam quippe multis rebus impediri, necesse est, quo minus in perspicenda penitus veritate perfecta sit. *) Humanitatis est ignoratio. **) Multi se putant scire quæ nesciunt. ***) Quique summam veritatis amiserit semper erret necesse est. *) Veritatem si non per viam

suam quarant homines, sibi que, ut est libitum, proprias vias imprimant, non inveniunt **) Perfectionem itaque antea memoratam nemo adipiscitur, nisi ad diuinitus reuelatam veritatem confugiat, quæ sit sola erroris remedium. ***)

*) *L. VII. c. II. f. 7. sqq.* Testimonium quod *f. 10.* ex *TULLIO* profert, quomodo ad rem faciat, non capio. Videtur sophisma fieri.

**) *De ira D. c. I. f. 4.*

***) *L. VI. c. XVIII. f. 1.*

*) *De opif. D. c. VI. f. 12.*

**) *L. I. c. I. f. 18. L. III. c. XXVIII. f. 22.*

***) *L. I. c. I. f. 19. L. VII. c. II. f. 11. & innumeris locis aliis.*

§. VIII.

Studio veritatis nullus animo suauior cibus est, quoniam naturam hominis vericupientissimam Deus fecit. *) Multa falsa sic solent defendi, ut videantur vera. Præstat itaque dignoscere apparenter talia.

) Veritas fuko & lenociniis dictionis non eget, sed sua claritate, suoque lumine illustris, quamuis in rebus exiguis, seipsam defendit. *) Ad eam tamen perueniendi, varii sunt gradus. *)

*) *L. III. c. I. f. 7.*

**) *l. c. f. 12.*

***) *L. I. c. I. f. 10. L. III. c. I. f. 5.*

*) *De*

*) *De ira D. c. II. f. 1.* Sed si dicendum, ut res est, vbi de *veritate* loquitur, aliam non dari putat, quam sacramentum veræ religionis; sicque per veritatis inuestigationem plerumque intelligit, si quis profanus veræ religionis gnarus fieri, sicque a Deo doceri desideret. Idem dicendum quando de *sapientia falsa & vera L. III. & IV.* differit. Per *illam* philosophiam gentilium sine discrimine reprehendit, *hanc* autem ex folis oraculis diuinis peti posse credit, obseruante id iam ven. D. BVDDEO in *inst. theol. moral. P. I. c. I. f. II. §. LXVI. p. 85.* vbi recte quidem docetur, LACTANTIVM sapientiam a cultu numinis distinguere, videtur tamen vtrumque pluribus in locis iunctim sub sapientiæ nomine comprehendendi, quod vel ex definitione sapientiæ elucescit, quam dedit LACTANTIVS L. III. c. VIII. f. 31. coll. c. XXX. f. 3. Quin & alia interdum significatione vocem isthanc vsurpauit, e. g. L. III. c. X. f. 6.

§. IX.

Quæsierim nunc, numne ex adlatis liquido pateat, confundere nonnumquam doctorem nostrum, quæ separare vel modici iudicii fuisset. Exemplum videmus hominis, cuius ex ideis valde indistinctis & inordinatis iudicia æque incondita fluunt. Pauca vidit sobria, plura visurus rectius, si talibus debitum statuisset pretium, & regulis bonæ methodi, commodæque argumentationis instructus fuisset.

Quæ cum defuerint disertissimo huic homini, nãvis eius in ratiocinando, eo poterit liberalior venia concedi. *)

*) Caue existimes, me esse Lucianum quempiam aut irrisorem patrum, quiue gloriam ex vitiis illorum detegendis quærat. Plane pronuncio, si quis est, qui patrum merita in ecclesiam devote animoque tenerrimo colit, nã is ego sum. Interim amici quidem patres, amicus LACTANTIVS, sed magis amica veritas, cui totus lito. Licet itaque delicta illorum multis ex causis condonari debeant, nosse tamen isthæc refert quamplurimum. *Non irridendi gratia producimus Patrum παραπλώματα, sed cauendi & docendi, quod & illi homines fuerint erroribus suis obnoxii, nec proinde nimium eorum auctoritati tribuamus*, recte ait b. BALTHAS. BEBELIVS in *antiquitat. eccles. Sect. II. art. V. p. 336.* Ideoque cum ANTONIO RAVDENSI diffiteri nequimus, bonum nostrum LACTANTIVM in multis somniare potius quam disputare logice, hoc est ita, vt adserta rebus exacte respondeant, & inuictæ probationes subiiciantur. Confirmatur hinc sententia, quam tulimus in *prolegg. §. XII.* Plurima quidem legerat LACTANTIVS, & cultiores litteras quam optime cognorat, sed non æque peritum fuisse illum in grauioribus aliis satis dilucet. Accedit quod maximum illud orationis lumen, concinnam methodum neglexerit, quæ licentia in disputando parit incertas & ambiguas opiniones, non secus ac pictores ludentes pingunt

gunt chimæras aut centauros. In vocum significatione quoque valde variat LACTANTIVS. Fit inde, vt quo diutius illius aliqua de re sententiam exploraueris, quo plura loca contenderis, eo plerumque incertior fias, quid sibi velit. Quod itaque de LACTANTIO in fidei capitibus existimat ABR. SCVLTTETVS in *med. PP. P. I. L. X. c. XI. p. 422.* etiam circa Logicam & vniuersam eius philosophiam crebro meminisse iuuabit: *Pleraque vix attigit, plurima non intellexit.*

§. X.

Transeamus nunc ad *alteram preparantis philosophiæ partem.* Præcepta de moribus non solum indissolubili vinculo cum scientia cohærere, *) sed totius quoque philosophiæ rationem continere, sicque logicæ pariter ac physicæ anteferenda esse, **) haud incongrue adserit LACTANTIVS. Alioquin satis liquet, illum eo maiorem adhibuisse diligentiam in formandis moribus, eoque copiosius quomodo vivere nos oporteat, disseruisse, quo maius periculum errores circa agenda secum trahere animaduverterat. ***) Posthabito autem ordine disciplinarum, multum nobis negotii facessunt patres, si velimus quæ hanc in rem disputant, dignoscere & separare, vt sua cuique parti restituantur præcepta. *) Methodus quam vocant paranetica magis usu venit patribus

E 5

quam

quam scita diligens & acroamatica rerum
moralium expositio. **)

*) Breuius hoc & significantius vix alius
quispiam condocuit quam LACTANTIUS L.
VI. c. V. f. II. Multus quoque est in detegen-
da hoc nomine philosophorum desidia L. III.
c. XVI.

**) Discimus hanc eius mentem ex L.
III. c. VII. f. I. c. XIII. f. 5. fqq.

***) Hæc probe agnouit L. III. c. VII.
f. 2.

*) Dici vix & deplorari satis potest, quam
sint omnia, vtvv bona valde ceteroquin, ad
nauseam vsque commista, quæ tamen compo-
ni nequeant. Proferri videas subinde quæ ad
varia theologiæ moralis capita spectant; suc-
cedunt e vestigio, quæ ad iuris naturæ partes
reuocanda fuissent, mox alia, quæ philosophi-
cam voluntatis emendationem promouent, alia
deinceps prudentiæ ciuili inferuientia. Proin-
de sæpius lectori creant tædium, quæ quis rite
discreta summa cum voluptate imbiberet peni-
tus. Deprehendes idem, si legas LACTANTI-
VM. Interim hoc illi vitio verti nolumus, cum
profani tunc scriptores in eodem luto hæserint,
gratias potius Deo referri, qui nobis feliciora
rempora reseruauit.

**) Imitantur in eo Stoicos cumprimis,
qui sunt dicta methodo præ aliis delectati. E-
quidem & LACTANTIUS concinnis atque sci-
tis sententiis passim lectorem ad consecretandas
virtutes & vitia fugienda stimulat. Sed hæc

nunc

nunc non quærimus. Sunt alia loca in quibus ex instituto moralia explanat, saltim de multis ut visum fuit, breuiter mentem suam aperit. Decreuerat namque etiam in his contra philosophos potissimum veritatis causam perorare. Adeoque minus accurate viri quidam summi scripserunt, quod LACTANTIUS non ex instituto moralia tractet, quibus tamen ut alia taceam, totos L. V. & VI. consecrauit.

§. XI.

Nihil est, si nonnullis credimus, veræ virtutis & moralis elegantia quod LACTANTIUS non attigerit. *) Vtique verum est; habet egregia multa minimeque improbanda, unde licet haud exiguum percipere fructum, saltim occasionem pulcerrimarum meditationum, & vberioris inuestigationis rerum haud inutilium. Neque vero defunt aliis æque forsitan graua, quæ desiderent. **) In eo quidem excusatus peccat, ubi præter litteras diuiniore fontem alium doctrinae de moribus agnoscere non vult. ***) Similiter *ἀκριβέως* circa methodum a patribus expectare nequimus. Illud vero periculofius paullo abnuere nequeo, quod nimium sæpe auctor noster etiam in moralibus ingenio suo indulserit, parum cautus & prouidus, ne quando temere deficeret, seque erroribus irretiret, qui existi-

stimationem nominis ipsius valde immi-
nuunt. *)

*) Sic censet, felicissimumque in mora-
libus utitur alioquin erroribus non vacuum fuisse
LACTANTIVM arbitratur b. D. MICH.
FOERTSHIVS in *dissert. de PP. philos. mor.*
subnexa eius edit. *Ambros. de offic. p. 571. sq.* Præ-
clare quoque iudicat GEBH. THEOD. MEIERVS in
introd. ad theol. moralem c. X. §. 22. Vix ulla est, in-
quit, officiorum christianorum pars, quæ non ali-
quam lucem, doctrinam aliquam elegantem ab La-
ctantio accipiat. Aliud longe, ni fallor, innuit cel.
Anglus GEORGIVS BVLLVS, qui in *defens.*
fid. Nicen. Sect. II c. XIV. §. 4. diffiteri nequit.
Lactantium pæne rudem disciplinæ Christianæ
fuisse. Si auctoritatibus abriperer, neminem
horum temere repudiarem, licet essent quæ me
BVLLO ut maxime fiderem compellere possent.

**) Cum sint maximam partem iuris na-
turæ, quæ discussit hinc inde LACTANTIVS
& paucissima ad præparantem philosophiam
spectent, etiam in illis potissimum reperit, V.
C. IO. BARBEYRACIVS, quæ sibi displicerent,
quæque exposuit in *præf. gall. ad Pufend. J. N.*
& G. p. 45. Verum de his infra.

***) Vide quæ b. D. BVDDIVS in *diss.*
de sceptic. morali inter *analect. §. 10. p. 212.* de
huiusmodi errore observat. Facile LACTAN-
TIVM eo compulit intellectus nostri imbecil-
litas & voluntatis magna prauitas, quam satis
prodebant philosophi, ut crederet, corrigi ho-
mines aliter non posse quam litteris sanctissi-
mis,

mis, quarum doctrina sine dubio plenior multo & perfectior est iis, quæ sepositis illis, rebus omnibus circumspectis, inuestigari queant.

*) Hæc res æque excusari vtique nequit. Longe nonnunquam abiit ab sententia illorum qui antecesserunt, maiori forsan ingenii licentia & nouitatis cupidine quam prudentia & firmitate. Opiniones sibi probabiles plerumque pro veris accipi vult. Multa licenter adsumsit, modo conueniant, quam semel animo concepit, opinioni. Liquet hoc ex friuolis eius disputationibus de malo eiusque origine & conditione, quibus varia adpersit, quæ ego probare nec debeo nec possum.

§. XII.

Num primus fuerit LACTANTIVS ex aliquorum sententia, qui, quod inter virtutes theologicas & philosophicas, siue quæ sint naturalium virium & gratiæ, intercedat discrimen, accurate & suauiter exposuerit, *) subobscura quæstio est. Si res] ita se haberet, mirifice lætarer, quod LACTANTIVS arduum illud vtilissimumque negotium tam feliciter explicasset, suoque alios instigasset exemplo ad illud latius persequendum. Fateor tamen me non reperisse accuratam, vt illi volunt atque dilucidam huius discriminis expositionem; licet multa passim occurrant indicia, quod aliqua perspexerit quæ
sint

sint huius capitis. **) Quod autem primus in hac re excelluerit, adfirmare nollem.

*) Visum hoc fuit antea laudato MEIERO *introd. cit. c. X. §. XXII.* quem alios confidenter sequi, animaduerti. Vellem tamen vir ille doctissimus quippiam saltim probationis subiecisset, vt rectius nobis de tali adserto constare potuisset. Equidem in eo, quod caput causæ est, adstipulor, vestigia quæpiam inueniri, vnde quod plane agnouerit LACTANTIUS tale discrimen, colligi queat. Sed quod primus fuerit qui accurate nos ea de re condouerit, quo iure statuatur, non reperio. Saltem sunt, qui iam ante LACTANTIUM, æque licet obiter quædam isthuc facientia tetigerunt, quod pluribus demonstrari posset, si id nunc agerem.

**) Neminem poenitebit legisse L. III. c. XXVI. ad quod respexit forte b. MEIERVS, vbi quidem optime monuit LACTANTIUS, vires naturales non sufficere consopendis vitiis. Quænam vero & quanta supersit facultas corruptis penitus hominibus, & quidnam a gratia proficisci debeat, accurate non disquirat, sed pro instituto inde solum occasionem quærit philosophos de miseria humana admonendi. Similiter L. VI. c. XXIV. sanctissime præcipit lectoris excitandi gratia, virum iustum non solum facere delicta, sed ne cogitare ne concupiscere quidem debere, quibus vtcunque possit animus inquinari; quæ res sane desuper consequen-

quendas vires postulat, vt ibid. *f. 21. 22.* confirmat. Præclare docet *L. VI. c. IX. f. 8. sq.* licet quis naturali & ingenito bono vsum virtutis capiat, eius tamen omnia superuacanea esse atque inania, nisi agnitio Dei & veræ religionis præcesserint. Conf. *c. XVIII. f. 29.*

§. XIII.

Libet nunc placita doctoris nostri circa *voluntatis emendationem* separatim adnectere. *) Omnia inquit, quæ ad motus animi animæque pertinent tam obscuræ altæque rationis esse arbitror, vt supra hominem sit ea liquido peruidere. **) Hoc certum, nos appetere posse bona, & auersari aduersa prout nostra salus requirit. ***) Habet animus *libertatem* vitiorum se seruituti subtrahendi, virtutes deligendi. Hæc quidem ante constituunt scientiam aliquam, quoniam vbi non est cogitatio, nec motus est vllus nec efficacia. **) Is demum fecisse aliquid putandus est, qui aut voluntatem habet faciendi aliquid aut scientiam. ***)

*) Iterum admonemus, omnia sequutura dissolutis velut scopis haud absimilia misere dispersa esse ab LACTANTIO, quæ tamen cum expediat referre, nobis hoc relictum credimus, vt cuncta fideliter prouti par est, ob oculos ponamus. Propria viri verba plerumque retinemus, ne cui suspicio enascatur, nos alienum quid a mente LACTANTII recensere.

**))

***) *De opif. D. c. XIV. f. 8.*

****) Facultatem hanc agnouit atque definit de *Ira D. c. XIII. f. 14. sq.*

*) Habet quippe animus imperium in corpus. *Mens, inquit, & animus omne corpus gubernant, vt mundum Deus, de Ira D. c. X. f. 13. sq.* Verisimile est, hic LACTANTIVM per mentem & animum vtramque animæ facultatem, intellectum & voluntatem designare. Libertate pollet quilibet ex duobus itineribus, altero virtutis, iniustitiæ altero, quod sequi velit, ingrediendi, vt *l. c. c. III. & IV.* vbertim exposuit, de quo biuio PYTHAGORAM sapienter præcepisse iudicat.

**) *De Ira D. c. X. f. 37.*

****) *l. c. f. 34.*

§. XIV.

Adfectus sunt animi commotiones, ex eius vbertate quadam naturali prouenientes, posuitque Deus materiam vitiorum in adfectibus & virtutum in vitiis. *) Sunt illi nobis necessario insiti eum in finem, vt tueamur officia vitæ. **) Vt causæ illorum quibus extrinsecus eliciuntur, sunt variæ, ita diuersa quoque adfectuum genera nascuntur. Quatuor præcipui, sine quibus nihil moueri nihil agi potest, sunt *cupiditas, letitia, metus, mæstitia*, quorum duo priores ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriores ex malis. ***)

*) *L.*

*) L. VI. c. XV. f. 8. 9.

**) L. VI. c. XVI. f. 11.

***) l. c. c. XIV. f. 7. c. XV. f. 10. fqq.

§. XV.

Officia quibus accommodanda voluntas comprehenduntur *iustitia*, cuius quasi venæ nunquam auellendæ sunt *pietas* & *equitas*. *) *Illæ* cultum diuinum amplectitur, qui non in ritibus externis; sed in animo colentis, mentisque puritate quærendus est. **) Per *hanc* autem homo se ceteris coarquat, quoniam nos Deus animal voluit esse sociale. ***) Summum hoc inter homines vinculum alioquin humanitas, aut misratio appellatur. *) Omne officium erga se solius animæ conseruatione metiendum est. **) His itaque feliciter exsequendis, contrariis autem evitandis propensiones nostras accommodare, cum primis adfectus ita excitare & ad optima quæque dirigere decet, vt officiis istiusmodi satisfiat. ***)

*) L. V. c. XIV. f. 9. fqq. L. III. c. IX. f. 19.

**) L. VI. c. II. f. 12. 13. L. I. c. XX. f. 21.

fqq.

***) L. V. c. XIV. f. 15. L. VI. c. X. f. 10.

fqq.

*) L. III. c. XXIII. f. 9. fqq. L. VI. c. X.

f. 4. 5.

**) L. VI. c. XVII. f. 15.

F

***)

***) Haud enim, ait, adfectus euellendi sunt, vt Stoici, neque temperandi vt Peripatetici volunt, sed in veram viam dirigendi. Non in adfectibus moderandis sapientiæ ratio versatur, sed in caussis illorum, quæ si bonæ sint, culpa carent, quantumuis vehementes sint adfectus. Itaque modo dirigantur in viam rectam, vbi etiam cursus offensione & periculo caret. L. VI. c. XVI. f. 7. sqq. c. XVII. f. 9.

§. XVI.

Natura hominis autem cum sit procliuvis in vitia, *) tres potissimum sunt adfectus, qui homines præcipites agunt, *ira, cupiditas, libido*. *Ista creat diffidia & inimicitias, illa opibus congregandis studet, hæc ad capiendas voluptates intenta est.* **) Similiter quinque sensuum voluptates vitiosæ ac mortiferæ sunt, ***) quoniam huius terræ bona virtuti contraria sunt, mentisque vigorem eneruant. *) His itaque vitiis strenue repugnare & mederi oportet. **) scire decet primum limites prauorum affectuum, ***) & bonorum fines, quos si quis excesserit, in vitia labitur. *) Sensuum voluptates sunt opprimendæ & ad rationem suam reuocandæ. **) Temporalia autem bona spernere fas est, quoniam nec illorum inuentio nec possessio in nostra sunt potestate. ***) Hæc de voluntatis præparatione sufficiant.

*) L. IV. c. XXIV. f. II.

**) Per iram intelligit ambitionem, per cu-

cupiditatem, auaritiam, per libidinem voluptatem, L. V. c. XXII. f. 8. *sqq.* L. VI. c. V. f. 13. *sqq.* c. XIX. f. 4. *sqq.* L. VII. c. I. f. 13. *sqq.* c. II. f. 19. *sq.* & innumeris locis aliis. Ad iram sigillatim quod adtinet, descriptionem & discrimen iræ *prohibita ac licita* dedit Ir. D. c. XVII. *sqq.* Absurda multa inde elici posse iudicat CHR. THOMASIVS in der Ausübung der Sitzenlehr M. XIII. §. 43. quorum octo ibidem adnotauit, quæ autem cuncta an per legitimam consequentiam ex verbis LACTANTIUS confingi queant, me nondum satis capere, haud diffiteor. Possunt utique nonnulla rectius intelligi, imo debent.

***) L. VI. c. XX. f. 1. *sqq.*

*) L. V. c. XV. f. 9.

**) Sæpe hominem cum PLATONE militibus comparat, quibus custodia gerenda sui, vigilandum, stationes agenda, cetera, ut opprimant sibi aduersantes e. g. L. VI. c. IV. f. 17. *sqq.*

***) L. VI. c. XIX. f. 5. *sqq.*

*) L. VI. c. XIV. f. 3. *sqq.*

**) L. VI. c. XX. f. I.

***) L. VII. c. V. f. 25.

§. XVII.

Ex his nunc potest intelligi, multas quidem sapientissimas cogitationes in monumentis suis dispersisse LACTANTIUM, virum prudentissimum, quas quidem & amo & percolo, sed nihil integre nihil iusto

sto traditum reperi. Neque his par erat LACTANTIVS. Non videtur ea fuisse in his rebus peritia, eo iudicii acumine, quod tale poscit opus. Voluntas tamen laudanda quoque est, vbi vires non suserint. De Deo & immortalitate rectam tenere sententiam fundamentis veræ virtutis sapienter adscripsit LACTANTIVS. Suntque plura alia, in quibus vicit sui æui doctissimos. Sunt bona, sunt mediocria, sunt quoque optima, inter quæ tamen non nihil est aliquando fecis admistum, more forsan magnorum fluminum, quæ alicubi lutulenta fluunt. *)

*) Omnia cum diuino quodam orationis flumine exsequutus sit, multisque animi candidissimi signis consperferit LACTANTIVS, dici non potest, quam ille sanctis exhortationibus suis accendat & moueat animos legentium, magnamque bonæ menti voluptatem pariat. Verum quoniam non eadem est puritas omnium ætatum, defecit in multis vir sua ætate summus & admirabilis; sed quem negligentia seculi in his rebus minorem fecit, quam fuisset futurus, si in nostra tempora peruenisset. Adeoque & præclara quæ habet, prouide volunt legi.

SECTIO II.
DE PHILOSOPHIA ET THEOLO-
GIA NATVRALI.

Σύνοψις.

*An felix in physi-
cis fuerit Lactantius
§. I. Quale his preti-
um statuerit. §. II. Sen-
tentia eius de natura
corporum. §. III. Spe-
ciatim caelestium, cæli
nempe & solis. §. IV.
item lune & siderum,
§. V. De terra & ma-
ri. §. VI. De elemen-
tis. §. VIII. De Spi-
ritibus. §. VIII. De
hominis partibus, spe-*

*ciatim corpore. §. IX.
De anima. §. X. De
brutis. §. XI. Ἐπιγε-
σις adiicitur. §. XII.
Quid monendum circa
eius theologiam natu-
ralem? §. XIII. Ex-
istentiam Dei unde pro-
bauerit? §. XIV. item
essentiam Dei §. XV.
Quod commouetur ad-
fectibus §. XVI. De pro-
videntia eius §. XVII.
Ἐπίκρισις §. XVIII.*

§. I.

Nihil eximii ad PHYSICAM quod perti-
net, a Patribus expectari aut po-
stulari posse, dudum sunt viri intelligen-
tes professi. Patrum delicta quæpiam in
his rebus coarguit DALLÆVS, simulque re-
ctissime significauit, isthæc non omnia ex
quadam imperitia & imprudentia prona-
ta fuisse, sed plerumque rationis & iudi-
cii defectum haud mediocrem prodere.*)

Quantum animaduvertere potui, LACTANTI-
VS omnium optime pro ingenii ad rerum
naturalium scrutationem valde procliuis
perspicacia, de his rebus exponere potu-
isset, si omnem in iis peruestigandis in-
dustriam experiri, & philosophorum sa-
pientissimorum vestigia sequi operæ du-
xisset pretium. Vtrumque autem curæ
non fuisse LACTANTIO exinde liquet,
quoniam permultum plebeia opinionis
retinuit, & nonnunquam mirifice ex stu-
dio contradicendi a vero defecisse vide-
tur. **)

*) *De vero usu PP. p. 242.* Ridet ibi
TERTULLIANVM, qui plantas sensu & in-
telligentia præditas contenderit, EPIPHANI-
VM, quod vitam hominis mortui sine animo
instaurari posse docuerit, hisque similia. Ad-
iici quippe & colligi ex Patribus huiusmodi
multa facili negotio possent, vnde parum essent
laudis relaturi viri aliis ex causis laude dignis-
simi.

**) Nullum clarius, sed risui quoque
mouendo nullum aptius huius rei documentum
ob oculos ponere possum, quam argumenta e-
ius, quibus antipodas existere posse, profliga-
re nititur, quæque latius persequuturum se fu-
isse dicit LACTANTIUS, nisi hoc libri angu-
stia prohiberet. Rectius nomini suo consuluis-
set, si plane hanc rem non tetigisset. Interim
AVGVSTINVM eiusdem cum LACTANTIO
sen.

sententiæ fuisse, discimus ex L. *XVI. de ciuit. D. c. IX.* Quilibet facile intelligit, si orbis figuram planam esse quis statuatur, quid ex tali consequatur hypothese. Hinc ridicula censere LACTANTIVM necesse est de ecclipsibus, ortu & occasu solis & lunæ, aliisque quamplurimis. Cuius quidem veterum physiologiæ specimen multa COSMAS *Indicopleustes*, monachus Ægyptius, suppeditauit in *topographia Christiana*, siue *Christianorum opinione de mundo*.

S. II.

Si tamen forte quis cupiat nosse, quid heic nobis primo loco laudis quidpiam promereri videatur, illi suaserim hoc a LACTANTIO cum primis condiscere; quanta sit imbecillitas & angustia intellectus humani in explorandis rerum naturalium causis, quamque sit longe præstabilius inscitiam suam profiteri candide, si quid perspicere nequeat, quam figmentis ingenii fidem adiungere. Præcipit hoc FIRMIANVS noster prudentissimo consilio, & temeritatem philosophorum haud inuita minerva sæpius castigare satagit. *) Neque vero negauerim, illum rem iusto latius nonnumquam extendere, quoniam limites cognitionis certæ ac verisimilis nesciuerit, multaque hodie sic perspecta, posse quam optime a posteriori inuestigari, non intellexerit. **)

*) Sapienter ea de re disputat L. III. c. V. f. 3. sqq. c. VI. f. 17. sqq.

**) Exemplum reperies L. III. c. III. f. 4. vbi multa narrat nobis obscura, quæ tamen si iusto ordine procedas, pleraque sunt intellectu facilia.

§. III.

Potiora nunc eius scita de rebus physicis perstringam. Ad *corpus*, inquit, pertinet, vt sit solidum & comprehensibile *) insensibile brutum & passibile **) ponderosum & graue, ***) dissolubile quoque & mortale. *) Vis quæpiam si materiæ tribuenda, non dependet aliunde, quam ab auctore suo, Deo. **) Falluntur qui rerum substantiam semper videre volunt, quod, licet res sentiantur, fieri crebro nequit. ***) Fit inde vt naturalium causæ & rationes plerumque nobis lateant. *) Interim vsu frequenti & collectione signorum quorumpiam multa possunt deprehendi, de quibus adeo nobis constare queat. **)

*) L. III. c. XII. f. 2.

**) L. II. c. VIII. f. 38.

***) l. c. f. 58.

*) De opif. D. c. IV. f. 7. de Ira D. c. XV. f. 3. Inst. L. VII. c. I. f. 6. sqq. vbi enarrat sententiam PLATONIS & ARISTOTELIS, qui mundi adeoque corporum omnium aut ortum aut interitum negauissent, statuitque EPICU-

RVM in eo veritati propius accessisse, quod mundum, vt corpus fragile, & ortum & perituum aliquando dixerit. Verum & hunc corrupisse, quod recte viderat, docet deinceps *c. III. f. 23. sqq.* dum sua sponte natum esse corpus quodlibet, adseruerit. Adeoque non erat forte, cur *mirari* se diceret vir quidam venerabilis in *instit. theol. moralis §. II. c. III. f. I. §. XX. n. 1.* quod LACTANTIUS l. c. EPICVRVM laudet, quod mundum & ortum & interituum esse docuerit, cum tamen constet, omnia casu fieri, statuisse EPICVRVM. Verum tantum abest, vt prædicauerit LACTANTIUS ea intentione EPICVRVM, vt vir ille vener. hoc interpretatur, vt potius innumeris locis EPICVRVM opinionem de omnibus casu pronatis, diligentissime confutauerit. Ipsa quemuis inspectio L. VII. c. I. eiusque collatio cum *c. III. f. 23. 24.* plane condocet, LACTANTIUM eo solum nomine, vt diximus, veridicum existimasse EPICVRVM, ideoque PLATONI & ARISTOTELE prætulisse, quod agnouit ille necessitatem ortus & interitus mundi, licet quod recte cognouerit, eo iterum euerteret EPICVRVS, quoniam casu omnia nasci & resolui crediderit. Non video quid in his corripi mereatur.

L. II. c. V. f. 19. c. VIII. f. 20.

***) L. VII. c. IX. f. 2.

*) L. III. c. III. f. 4. c. VII. f. 4. c. XX. f. 2.

*) L. III. c. V. f. 1. sq.

§. IV.

Terrenum animal rerum caelestium per-
specctionem non capit. Quid ergo qua-
ris, quæ nec potes scire, nec si scias, be-
atior fias? *) Cælum est elementum mun-
di **) cuius magnitudo & materia nesci-
tur. Vtrum sit æneum aut vitreum, aut
aër glaciatus, vtrum quietum sit an mo-
bile, an incredibili celeritate voluatur; sunt
talìa profecto, vt qui in his scientiam sibi
vindictet, insanire videatur. ***) Hoc vi-
demus, quod sit in sublime suspensum &
desuper fabricatum, quoniam est sedes
ipfius Dei conditoris, qui hoc suum ha-
bitaculum distinxit claris luminibus, *)
quorum fulgentissimum est sol, qui vtrum-
ne tantus, quantus videtur, an multis
partibus maior sit, quam omnis hæc ter-
ra constare nequit. **) Est ille verum ac
perfectæ plenitudinis lumen, quod ca-
lore suo potissimo & fulgore clarissimo
illustrat omnia, ***) quod irrequietis cur-
sibus & spatiis inæqualibus orbes annuos
conficit, & aut oriens diem promit ad
laborem, aut occidens noctem superdu-
cit ad requiem; & tum abscessu longius
ad meridiem, tum accessu propius ad se-
ptentrionem hyemis & æstatis vicissitudi-
nes facit. In sole quidem est natura &
caussa gignentium, sine cuius igneo calo-
re que nasci quicquam, neque augeri
pot-

potest, cum solis præsertim æstiuus caloribus herbidæ fruges maturitate durentur, vel quæ sunt in humidis incocta & feruefacta mitescant. *)

*) *L. II. c. VIII. f. 68. sqq.*

**) *L. I. c. V. f. 7. c. XII. f. 3.* Quid ipsi significet elementum, nescio. Videtur tamen heic non sumi prout quatuor elementa statuuntur, sed pro parte quapiam mundi, quæ significatio colligi posse videtur ex *L. VII. c. V. f. 11. de Ira D. c. XIII. f. 3.*

***) *L. III. c. III. f. 4. de opif. D. c. XVII. f. 6.* Hoc nomine refellit *L. III. c. XXIV.* qui antipodas credunt, quorum ibi opinionem de mundo optime secum conspirantem enumerat, quam rectius & maiori cum laude suam quoque fecisset.

*) *L. II. c. IX. f. 2. sq.*

**) *L. III. c. III. f. 4.*

***) *L. II. c. IX. f. 12.*

*) *De Ira D. c. XIII. f. 4. L. I. c. XII. f. 7.*

Namque, ait, in tam paruo circulo solis, qui propter longinquitatem non amplius quam humani capitis videtur habere mensuram, tantum est fulgoris, vt cum mortalium oculorum acies nequeat contueri; & si paullisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ consequuntur *L. VI. c. II. f. 3. 4.* Falsus autem in eo est LACTANTIVS, vbi de *Ira D. c. X. f. 19.* adferit, ignem ne æstate quidem de sole accendi posse.

§. V.

Luna, quæ an globosa sit an concaua obscurum est *) nocturni temporis gubernatrix, amissi ac recepti luminis vicibus mensura spatia moderatur noctesque cæcas fulgore suæ claritatis illustrat **).

Astra etiam cetera, quæ a luminibus solis & lunæ non qualitate sed quantitate differunt ***) vel ortu vel occasu suo certis stationibus opportunitates temporum subministrant. *) Nam sunt illis, ut certum & rationabilem cursum habeant, sua a Deo præstituta itinera, a quibus non licet illis exorbitare. **) Vtrum autem stellæ cohareant cælo, an per aërem libero cursu ferantur, ignoramus. ***) Hoc videmus, esse stellas innumerabiles, quæ micant & radiant, sed quia non sunt plena ac solida lumina, nec caloris perferunt quicquam, nec tenebras multitudinis suæ vincunt. *)

*) *L. III. c. III. f. 4.* Ridet ibi *c. XXIII. f. 12. sqq.* XENOPHANEM, qui terram in luna inepte quæsiuerit, eamque duodeviginti partibus maiorem nostra terra crediderit.

**) *De ira D. c. VIII. f. 5.*

***) Siue non ratione, sed solum magnitudine *L. II. c. V. f. 25.*

*) *De ira D. c. XIII. f. 5.*

**) *L. II. c. V. f. 12.*

***) *L. III. c. III. f. 4.* Astrologiam æque

ac aruspicinam, augurationem, necromantiam inuentis dæmonum accenſet L. II. c. XVI. ſ. 1. Aſtra tamen efficientiam rerum continere, concedit de opif. D. c. XIX. ſ. 7.

*) L. II. c. IX. ſ. 14.

§. VI.

Terræ quanta ſit craſſitudo, aut quibus fundamentis librata & ſuſpenſa ſit explicari nequit. *) *Deus* illam fundauit & cœlo ſubdidit, quam homo cum ceteris animantibus incoleret, voluitque eam humoribus circumflui & contineri. In terra ſunt tenebræ, inferi & mors, lucem ipſa accipit accipit a cœlo, **) habetque fœcunditatem varia gignendi, vt alimoniam ſubminiſtret. ***) Quæ ſicut omnia ſumma ratione conſtant, ita ſimiliter fontium ſalubris eruptio, fluuiorum opportuna inundatio, maris opulenta & copioſa interfuſio. *) *Mare* conſtat ex fluminibus **) & ſalubrius eſt aqua ſemper iacenti & quieta, hinc quoque turbida. ***) Liquores tamen vnde naſcantur, nescimus. *) *Ventorum* quidem vis apparet, ſubſtantia perſpici nequit. **) *Ventorum* ſpiritu ſi attrahantur nubes, tunc pluuiæ & imbribus irrigantur arua. ***) *Nebula* de halitu terræ aut maris exiſtit, quæ aut diſperſa humefacit, quidquid texerit, aut collecta in arduos montes & sub-

sublime vento rapta, stipatur in nubem
atque imbres deiicit. *)

*) *L. III. c. III. f. 4.*

**) *L. II. c. IX. f. 2. fqq.*

***) *L. VIII. c. V. f. 12.*

*) *L. VII. c. III. f. 25.*

**) *L. II. c. V. f. 27.*

***) *L. VI. c. XVII. f. 22.*

*) *De Ira D. c. X. f. 21.*

**) *L. VII. c. IX. f. 2.*

***) *De Ira D. c. XIII. f. 7.*

*) *De Ira D. c. X. f. 20.*

§. VII.

Quatuor *elementa* constituunt nonnulli,
ignem, aërem, aquam & terram, quæ
quidem falsa non sunt. Sed meo ani-
mo rectius rerum omnium duo sola con-
stituuntur elementa, *) ignis & aqua.
Cetera ad hæc reuocari possunt. Ignis
quidem permisceri cum aqua nequit,
quia sunt vtrique inimica, & si cominus
venerint, alterutrum quod superauerit,
conficiat alterum, necesse est; sed eorum
tamen substantiæ permisceri possunt. Sub-
stantia ignis calor est, aquæ humor. Al-
terum quasi masculinum est, alterum fe-
mininum elementum, alterum actiuum,
alterum patibile. **) Ex his duobus ele-
mentis repugnantibus homo & rerum na-
tura constat. ***)

*) *L. II. c. XII. f. 4. sqq.*

**) *L. II. c. IX. f. 19. sqq.*

***) *L. VII. c. IX. f. 13. & alibi.*

§. VIII.

Progredimur ad *spiritus*. *) Hi sunt substantiæ cœlestes, quas Deus expiravit, suntque, ut Deus incorporales, invisibiles & æterni. **) Quomodo enim potest esse mortale, quod & agnoscit & desiderat immortalia? ***) Species spirituum sunt Deus, angeli & animæ humanæ. Illi quod sint immortales nullum est dubium. Nostri autem spiritus quoniam copulati sunt carni terrenæ & mortali, etiam trahuntur ab immortalitate ad mortem. Ut fiant autem æterni, oportet illos hoc iustitiæ operibus emereri. *) Verum de anima mox plura.

*) Si quid est, quod LACTANTIUS difficillimis suis obscurissimis imo pugnantis ingenii commentis inuoluerit; id vero est caput de spiritibus, Deo, angelis & anima. Dici non potest, quanta exinde appareat idearum eius confusio, ut lector vix se extricare queat. Quo multum confert infinita varietas significatum vocis *spiritus*, quam LACTANTIUS sæpe in vno commate sub triplici significatione adhibuisse videtur. Lege, quæso, somnia eius de spiritibus in *L. IV. c. VIII. c. XXV. L. II. c. XIV. cet.* Vera quidem nonnulla sunt admista, sed ut in somniis.

**)

**) Colligi hæc possunt ex *L. II. c. X. f. 2. 25. c. XIV. f. 1. L. VII. c. IX. f. 9.* Spiritus & corpus sunt ipsi opposita. Cum his tamen conciliare nequeo friuola illa, quæ pro errore, qui multis antiquæ viris ecclesiæ hæsit, de immundis narrat spiritibus *L. II. c. XIV. f. 2.* quod quidem mulierum se congressibus inquinauerint. Hæc res plane fieri nequit a corporis expertibus. Nihilo secius LACTANTIUS illos ibi spiritus tenues & incomprehensibiles appellat. Sed si dicendum ut res est, videtur per spiritum semper intelligere naturam quandam aëriam, quoniam diserte ponit rationem aëris in spiritu *L. II. c. XII. f. 5.*

***) *L. III. c. XII. f. 27.*

*) Hoc diserte docet *L. IV. c. XXV. f. 6. sqq. L. VII. c. V. f. 17. 22.* Quem quidem errorem, cum & IUSTINO & IRENÆO ipsique ARNOBIO nonnulli adscribant, magis tamen mirum videri queat, quod recens suum quoque fecerint GUILIELMVS COWARDVS, medicus Londinensis, & cum primis vir ceteroquin perspicax HENR. DODWELLS, qui ex nimio amore Patrum istoc delictum commisisse existimatur, de cuius controuersia hinc mota consule b. BVDDEI *thes. de Atheismo & superst. c. III. ad §. II. p. 267. sq.* Si tamen conciliare velis hoc adsertum LACTANTII cum aliis locis, ubi etiam impiorum animas superesse post mortem & sempiternis inferni plagis angī dicit, dicendum erit, illum frequenter per *immortalitatem* statum felicissimum lætissimumque animæ

mæ post vitam, per *mortem* autem infelicissimum illum intelligere. Vnde est fortasse, quod summum bonum in immortalitate quæ fuerit LACTANTIUS L. VII, c. VII. f. 1. & alibi.

§. IX.

Duo sunt ex quibus *homo* constat, *caro* & *spiritus*, siue *corpus* & *anima*. *) Multa sunt propria corporis, multa animæ, multa utrique communia. **) Sunt sibi confociata, licet impugnent inuicem & dimicent. Animi bona mala sunt corporis, & vice versa. ***) Corporis materia est in humore. *) inferius est corpus anima, cum sit terrenum utique & diaboli. **) Est quasi vasculum quo spiritus cœlestis utitur. Est receptaculum hominis, qui neque tangi neque adspici potest, quia latet intra hoc quod videtur. ***) Multa sunt in corpore, quorum vim & rationem perspicere non possumus, sunt tamen non plane obscura. *)

*) L. II. c. X. f. 22. L. III. c. XII. f. 1. L. VII. c. IV. f. 12. c. V. f. 26. Nonnunquam videtur tertiam aliquam partem *mentem* aut *animum* adiacere. L. VII. c. XII. f. 9. sqq. de opif. D. c. XVIII. de Ira D. c. X. f. 44. Verum aut me omnia fallunt, aut dilucide patet, illum facultates solum animæ diuersas significare velle. Proinde, sicubi animam appellat *mentem* vel *animum*, partem sumit pro toto, & vel in-

telleetum vel voluntatem designat. de opif. D. c. XVI. f. 9. de Ira D. c. I. f. 4.

**) *L. III. c. XII. f. 1.*

***) *L. VII c. V. f. 23. de opif. D. c. I. f. II.*

*) *L. II. c. IX. f. 22.*

**) *L. II. c. XII. f. 10.*

***) *De opif. D. c. XIX. f. 19.*

*) *De op. D. c. I. f. 16. c. XVI f. 1.* Totam autem corporis humani, singulorumque eius membrorum, quæ sunt aperta & cperta, rationem habitum & vtilitatem mirifica venustate summa elegantia & eruditione copiosissime data opera exposuit in libro *de opif. D. a c. V.* usque ad *c. XVI.* Elucet inde quod haud mediocri fuerit in physicis peritia LACTANTIVS, maiori futurus, si friuolis quibusdam opinionibus & præiudiciis prorsus renunciare voluisset.

§. X.

Anima materia est in calore. Nos enim quoniam cœleste sumus & immortale animal igne vtimur, qui e cœlo est, cuius natura mobilis vitæ continet rationem. *) Quid anima sit inter philosophos non convenit, nec vnquam fortasse conveniet, quoniam eius est ratio incomprehensibilis **) Continetur autem anima materia sanguinis, sicut lumen oleo. ***) Sedes eius in summo capite esse videtur. *) De animis anima nasci
ne-

nequit, quoniam ex re tenui & incomprehensibili nihil potest decedere, **) adeoque Deus illam post conceptum in utero matris protinus inspirat. ***)

*) L. II. c. X. f. 22. 25.

**) De op. D. c. XVI. f. 2. adeoque concludit f. 4. anima est nescio quid Deo simile.

***) L. VII. c. XII. de op. D. c. XVII. f. 3.

*) De op. D. c. XIV. f. 6.

**) *ibid.* c. XIX. f. 2. Falsa hinc est narratio RVFFINI, quando tradit LACTANTIUM docuisse, animam generari per traducem. Recte HIERONYMVS L. II. apol. adu. Ruffinum scribit: *Quantum memoria suggerit, nisi tamen fallor, nescio me legisse, LACTANTIUM εὐσπερομένην animam dicere. Ceterum qui legisse te scribis, dic, in quo libro legeris, ne ut me dormientem sic illum mortuum calumniatus esse videaris.* Et in seqq. diserte ait HIERONYMVS, quod de LACTANTIO apertissime mentiatur RVFFINVS, adscribens ei opinionem de generatione animarum per traducem. Sic dictam autem *præexistentiam* animarum credidisse videtur LACTANTIUS, uti apparet vel ex L. II. c. X. f. 2.

***) *ibid.* c. XIII. f. 7. coll. c. XIX. f. 5. Multa ibi de anima pulchre disquirat *cap. XVI.* usque ad c. XX. Ceteroquin superstitionem alit LACTANTIUS, quod L. VII. c. XIII. animas artibus magicis ab inferis cieri posse, non solum contendit, sed etiam argumentum inde ad immortalitatem animæ contra philosophos petit.

tiit. Imo, quod nefarium iudices, *L. IV. cap. XVII. f. 18. sqq.* vult inde resurrectionem Christi philosophis planam facere. Quibus quidem locis quomodo conciliari queant alia, *L. II. c. XIV. f. 10. L. IV. c. XV. f. 19.* vbi artis magicæ peritiam ad oculos circumscribendos inuentam esse docet, viderint alii. Dicendum forte, illum prioribus locis καὶ δ' ἀντιφασίων aut ex aliorum sententia loqui.

§. XI.

Bruta animalia tota sunt mortalia. Illorum enim animæ non ex Deo constant, sed ex communi aëre soluuntur. *) Sapientia solus homo instructus est, & hæc est hominis atque mutorum vel præcipua vel sola distantia. Nam cetera quæ videntur hominis esse propria, etsi non sint talia in brutis, tamen similia videri possunt. Multa enim in iis observamus prudentiæ & intelligentiæ specimina humanæ sollertiæ simillima. **)

*) *L. II. c. IX. f. 26. c. XII. f. IX.*

**) *De Ira D. c. VII. f. 6. sqq.* vbi multa lepida de brutis narrat. *Comp. L. III. c. X. f. 2. sqq. de op. D. c. III. f. 7. sqq.*

§. XII.

Integrum systema physicum conscribere LACTANTIO ne in mentem quidem venit. Proinde si in his rebus repugnet sibi & minus caute alicubi loquatur, miti-

tius ferre iudicium fas est. Cum fuerit singularium plerumque thesium defensor, ita & in physicis multum a philosophis dissensit, nouaque data opera excogitavit, & corripuit quæ trita non erant. Laus omnis debetur eius ingenio, quod sane pro sua dignitate efferri satis vix potest.

Et cum id semper egerit LACTANTIUS, *) vt nullam rem in natura esse, demonstret, in qua non quiddam insit admirandum, neque quidquam casu sed omnia finis alicuius gratia pronasce; cum primis hoc me delectat ex eo discere, quam sint cuncta mirabili ratione a Deo distributa, & quantæ ex re qualibet, quantumuis exigua vtilitates existant. Quæ cognitio cum sit longe suauissima, diligenter hanc in rem consuluisse LACTANTIUM poenitebit neminem. **)

*) Maxime in libro de *op. D.* similiter de *Ira D. c. XIII.* & *L. VII. c. III. sqq.*

**) Quippe, quæ isthuc faciunt, incredibili elegantia & lepore condidit, concinno satis & suauis ordine digessit, mirabilibus iisque iucundissimis descriptionibus ac digressionibus distinxit, vt omni humanitatis sensu carere eum & plane rudem existimem, quem non talis lectio permulceat, & veluti titillet. Licet enim iam ceteroquin nota sint, quæ nobis in memoriam reuocare videtur, tam tamen sunt argute & artifice composita, vt vi mirifica animum erudiendi polleant.

§. XIII.

Adiiciam nunc paucis *theologiam naturalem*, cuius quidem capita qui tueri strenue, & hinc animos ad pietatem erga Deum flectere satagunt, nã illi iure de humano genere optime meriti habentur. Fecerunt hoc non sine insigni sua gloria plerique primæ ecclesiæ scriptores, quos vocant, *apologetici*, *) diuersa quidem ac impari ratione & successu, prout vel institutum vel quoque vires cuiusque hoc admiserunt. Superavit fere omnium in eo industriam LACTANTIVS, quem propter diuinum ingenium ad eiusmodi res natum & factum, magnaque vel hæc merita & amemus & prædicemus par est. Dolemus, quod nihil iusto ordine vir ille variæ doctrinæ reliquerit, nonnulla quoque improbanda inuitus quidem sed improuide admiscuerit. Bene sibi consulent, qui recta colunt & capiunt, respiciunt autem, quæ labem quampiam contraxisse videntur.

*) Quos recensuit V. C. I. A. FABRICIVS in *bibl. gr. vol. VII. L. V. c. VIII. p. 96. sqq.* Id quidem constat, illos non ex instituto hoc egisse. Cum tamen religionis Christianæ sacra propugnent, prout occasio id requisuisse visa fuit, passim diligenter summam Numinis perfectionem & gloriam persequuntur. Verum & in hismet nonnumquam erroribus capi & de-

ci-

cipi videas patres, saltim temere & incaute loqui. Obseruarunt nonnulli, quod IUSTINVS MARTYR limitibus diuinam essentiam circumscripserit, vbi contendit alicubi non de patre Deo intelligendum esse dictum illud: *Deus pluit super Sodomam ignem & sulphur*, alias, inquit, in coelis non fuerit. TERTULLIANVS iam ante LACTANTIUM Deum affectibus humanis percelli, & corpore quodam indutum esse contendit, quod postremum etiam MELITONI tribuunt. ATHENAGORAS & ante eum IUSTINVS prouidentiam specialem, quæ folius est Dei, angelis ad hæc dispositis traditam esse statuerunt. Suntque alia his similia, quæ eum in finem paucis significo, ne indignetur quis LACTANTIO, sicubi erret, cum ceteris doctoribus antiquis talia condonemus lubentes.

§. XIV.

En itaque seorsum, quæ huc facientia, potiora illa quidem, differuit LACTANTIUS. Qui nullum, inquit, esse dixerunt Deum siue summam aliquam potestatem, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui nihil putauerunt esse, nisi quod oculis contuebantur. *) Deum mente contempler mur necesse est ex operibus eius longe sapientissimis, quæ quomodo facta sint, ne quidem mente videtur. **) Esse Deum, intelligimus concludendo ab artifi-

cio immenso ad immensum artificem, a mira prouidentia disponendi ad summum prouiforem, a mirabili gubernatione ad mirabile gubernans, & sic porro. ***) Potest idem ex consensu gentium, ortu item & interitu rerum publicarum & artium demonstrari. *)

*) *L. VII. c. IX. f. 5.*

**) *L. III. c. IX. f. 17. L. VIII. c. V. f. 4. c. IX. f. 2. L. II. c. VIII. f. 68.*

***) *L. I. c. V. f. 9. L. II. c. VIII. f. 66. fq. L. VII. c. III. f. 25. de Ira D. c. X. f. 52.*

*) *L. I. c. IV. f. 8. c. V. f. 99, c. XXIII, L. VII. c. XIV.*

§. XV.

DEVS est diuina & æterna mens a corpore soluta & libera, cuius vis & maiestas humanas vires longissime superant & intelligi nequeunt, quemque vt communem patrem generis humani venerare & colere decet. *) Est Deus, quia sempiternus, ideo perfectus, ergo quoque sapientia eius & potestas sunt perfecta. **) Verum quum omne quod sit, aliquando esse cœperit necesse est, & Deum coitu maris & feminæ aut aliunde genitum dici nequit, consequitur, quod ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus. ***) Cum igitur a nemine pendeat, quoniam est maximus, *) ipse quoque sit vnicus, consequitur; quippe diuina vis si distri-

bu.

buatur in plures, diminuitur. ***) Multo minus ipse mundus insensibilis esse potest Deus. Est quidem diuinus spiritus vbique diffusus, & in eo omnia continentur, non tamen miscetur Deus incorruptus corruptibilibus elementis. ***)

*) *L. VII. c. III. f. 4. L. II. c. VIII. f. 28. L. III. c. IX. f. 17.*

**) *L. VII. c. III. f. 6.*

***) *L. I. c. VIII. f. 13.* Temere Deus dicitur ex se ipso procreatus, qua de re inter alios cum primis legendus PETRVS GASSENDVS in *Syntagm. Philos. Epic. p. 158. sqq.* vbi PLOTINI, ARISTIDIS aliorumque similia adserta & cum his LACTANTIUM probe conuellit.

*) *L. I. c. VIII. f. 12. c. IX. f. 13.*

**) *L. I. c. III. sqq. de Ira D. c. XI.*

***) Hæc copiosissime contra philosophos explanat *L. VII. c. III. L. II. c. IV. f. 25. sqq. L. III. c. XXVIII. f. 4. sqq.* Proinde vbi *L. II. c. VIII. f. 57.* Deum esse ipsam naturam contendit, sic dictam naturantem intelligi par est. Ipsemet adeo de *ira D. c. XV. f. 7.* rectius dici putat diuina *necessitas* pro diuina *natura*, quoniam, quod natus sit Deus, dici nequeat.

§. XVI.

Neque vero repugnat perfectioni diuinæ, Deum adfectibus commoueri. *) Cum enim sint bona & mala, in vtrumque sua ratione commouetur, alias Deus non esset. **) Ideoque in eo summa o-

mnis & cardo religionis versatur, vt Deum irasci posse æque ac gratia commoueri statuamus. ***) Hæc quidem & ira & gratia, cum sit Deus æternus, etiam sunt æterna. Moderari tamen Deus adfectus hosmet potest, cum omnia in sua potestate habeat. *) Iram igitur intelligo sine furore, quoniam illæsibilis est Deus. **) Timor quoque, mœstitia, libido ceterique adfectus fragilitatis humanæ indices, non habent in Deo materiam, qualem gratia & ira & miseratio. ***) Quæ si detrahantur Deo, etiam iustitiam eius & religionem tolli necesse est. *)

*) Improbatur proinde Stoicorum sententiam, qui omni perturbatione liberum censuerunt esse Deum, *ir. D. c. V.* ARNOBII Africani autem, qui itidem irasci non posse Deum, adseruit, non meminit eius discipulus LACTANTIUS, forte quoniam ARNOBII scripta cognita penitus non haberet.

**) *De ira D. c. XV. f. 5.*

***) *ibid. c. VI. f. 2.*

*) *ibid. c. XXI. 8.*

**) *ib. c. XVII. f. 14. 21.*

***) *ib. c. XV. f. 7. sqq. c. XVI. f. 7.*

*) *ibid. c. XVI.*

§. XVII.

Quod ad Dei *providentiam* attinet, numquam quietus est Deus, sed vivit ac sen-

sentit & gubernat omnia. Postquam igitur mundum construxit, Dei actio quæ potest esse, nisi mundi administratio, qua curam gerit rerum omnium, præsertim hominum, quorum actus animadvertit? *) Quis enim non sentiat hunc mundum tam mirabili ratione perfectum aliqua providentia gubernari, quandoquidem nihil est, quod possit sine vlllo moderatore consistere. **) Ne tamen putemus, illum vt mens corpus, sed tanquam dominus domum, nauim gubernator, auriga currum, hunc mundum regere. Quæ quidem providentia ex omnium potentissima quadam gubernatione, tam est manifesta, vt hebetes & insanos existimem, qui esse illam negant. ***)

*) L. II. c. VIII. f. 7. sqq. de ira D. cap. XVII. f. 2. sqq.

**) L. III. c. XX. f. 13.

***) L. VII. c. III. f. 6. 26.

§. XVIII.

Plenius nunc, si quid iudico, ex hismet intelligere licet, quam fuerit mens pura & integra LACTANTII, quam is omne, quod a celsissimi Numinis gloria disiunctum eique aduersum putabat, detestatus fuerit, atque subuersum penitus iuerit. Recta eius mens est in pluribus,
li-

licet idcirco non diffitear, aliqua ad-
spersa esse, ab recepta hodie sententia
valde aliena, quæque explicatione qua-
dam aut correctione opus habent. Ve-
rum isthæc cur tam asperam promerean-
tur censuram, & viro illi longe huma-
nissimo meritissimoque condonari ne-
queant, nihil video causæ. Optarem,
vt tanto polluisset iudicio, tantaque va-
luisset ratiocinandi acrimonia, quantum
ille ingenii, candoris ac industriæ secum
adtulit. Plane tunc & in hismet rebus
perscrutandis præclare & discutiendis,
nemini fuisset inferior. *)

*) Qui cupit vberius de his omnibus in-
formari, consulat probe ad quæ nos in præce-
dentibus prouocauimus, loca plerumque am-
pliora. Integra enim capita heic exscribere,
instituti leges prohibent. Sufficit vtique, si
principia saltim & potiora hinc inde sollerter
congesta ob oculos ponamus, vnde
possit iudicari satis de re-
liquis.

SECTIO III.

DE

JURE NATURÆ ET GENTIVM.

Σύνοψις.

*Principium iuris N. §. IV. Erga alios
an perspexerit? §. I. homines §. V. VI. Er-
Neque hoc neque di- ganos ipsos §. VII. De
scrimen eius a reliquis bello & navigiis §. IIX.
doctrinis moralibus vi- Mentio fit prudentiæ
dit Lact. §. II. Definitio naturalis §. IX. Con-
eius de iure N. §. III. clusio §. X.
De officiis erga Deum*

§. I.

QUod in confesso est, Patres æque ac postmodum scholasticorum familiam ea quæ ad mores formandos faciunt, omni fere discrimine pulso, disicere valde ac miscere, de LACTANTIO negari nequit. Deprehendi multa apud ipsum iuris naturæ adserta significanter & sollertissime explicata; verum ad quem ordinem artis quæque res pertineat, diligenter adsequi & admonere nec voluit nec potuit, moribus sui temporis deceptus. Ipse caput fontemque iuris naturæ non tenuit, sed ex pluribus deriuanda sunt fontibus quæ narrat.

§. II.

Vult quidem sedulo seiungi ius diuinum a legibus gentium, quas quippe utilitas suaserit, licet plerumque iniustæ reperiantur, solis legibus diuinis vera iustitia relictæ. *) Quod an ita se habeat, nunc non disputem. Mea quidem opinione consultius & maiori cum gloria in discrimen illud impense inquisiuisset, quo iubemur sacras diuini verbi lectiones probe distinguere a præceptis iis, quæ dilatis quamlibet scripturis innotescunt. Quibus rebus indiscrete connexis, efficitur, vt multa sine vlla radice ac stabilitate comminiscamur, nec omnia, vt par est, accurate dignosci & adplicari queant. **)

*) *L. VI. c. IX. f. 2. 3. 7.* Quod si hæc accipias de praua gentium consuetudine, non valde repugno; verum si *LACTANTIVS* fontem discriminis inter leges naturæ & gentium in iustitia & utilitate constituerit, equidem non ad stipulor. Falsus mihi videtur *LACTANTIVS* deprauatis gentium moribus, qui cuncta utilitate sua metiebantur, vnde est, quod bella quoque, nauigia, vfuras & supplicia sublata velit esse, iniustaque videri. Sed de his infra suis locis plenius.

**) Verum tale discrimen non erat e re *LACTANTI*, ideoque illud cum plerisque Patrum respuere non sibi duxit religioni.

§. III.

§. III.

Redeo ad rem, particulatim & quoad potest fieri concinne comprehensurus, quæ huc spectant. Habet vnaquæque res, docente LACTANTIO, ut propriam certamque naturam, ita & suam legem ab exordio datam. *) Ita & homini lata est lex illa sancta cœlestis, quæ ad rectum nos iter dirigat, quamque TULLIUS diuina voce depinxit, quod sit lex illa rectæ rationis vera, vna, sempiterna, naturæ congruens, diffusa in omnes gentes, constans & immutabilis. Huius diuini iuris qui est ignarus, nescit iustitiam. **) Verum in quibus præceptis lex illa consistat, philosophi explicare nequeunt. ***)

*) *De Ira D. c. X. §. 15. O. D. c. VII §. 14.*

**) *L. VI. c. VIII. §. 6. §§. c. IX. §. 2.*

***) *L. VI. c. VIII. §. 11.* Vide quam fuerit confusa mens & perturbata nostri doctoris, qui quamlibet concedat, quod ius naturæ possit recta ratione colligi, adeoque sine auxiliis alius luminis ab homine sibi relicto peruideri, nihilofecius ad reuelatæ religionis principia illud reuocari iubet, ne cogatur aliquid honoris philosophiæ deferre.

§. IV.

Huius legis caput *primum* est Deum nosse, soli obtemperare, solum colere.
Non

Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit, quod est summum nefas. Omnes virtutes iudico inanes, si defit agnitio Dei, similes quippe corpori, caput non habenti. *) Deus namque hominem idcirco figuravit, ratione ac mente instruxit, ut possit parentem suum cœlestem intelligere, honorare, opera eius admirari, maiestatem enarrare & metuere. **) Hinc utique iustissimum est in eo colendo ætuum omnem & operam collocemus. Parent autem Deo, qui corporis desideria contemnunt, virtutem voluptatibus præferunt, innocentiam servant. Hæc igitur agenda sunt, ut Deo nascamur similes. Hæc quidem quæ Deo debemus, complectitur *pietas*, quæ nihil aliud est, quam Dei parentis agnitio & cultus. *)

*) L. VI. c. IX. f. 1. 8. 13. Hinc concludit, omnes philosophos etiam natura bonos & virtutibus ornatos nihil scire nihil sapere, membra quidem sed caput non habere, quoniam Deum non agnoscunt.

**) *Ira D. c. XIV. f. 2. sqq. L. III. c. IX. f. 14. Tollunt, inquit, religionem, qui homines ab omni volunt metu liberari. L. III. c. X. f. 9.*

***) L. VI. c. IX. f. 24. *Ira D. c. XIX. f. 4.*

*) L. III. c. IX. f. 19. L. V. c. XIV. f. 12.

§. V.

Secundum iustitiæ officium est, quod *misericordia* vel *humanitas* nominatur, quæ virtus sola vitæ communis continet rationem. Deus namque hominem nudum fragilemque formavit, deditque ei hunc pietatis adfectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat. Summum idcirco inter homines vinculum est humanitas, quod qui dirumpunt nefarii existimandi. A Deo orimur omnes, sumus proinde consanguinei, & maximum scelus putandum, odisse hominem vel nocentem. *) Dicitur alias hoc officium æquitas, qua se homines ita coæquare debent, ut absit quoque disparitas dignitatum, nec sequendi sint Romani & Græci, qui homines multis gradibus dispares habuerunt, a pauperibus ad divites ab humilibus ad potentes, a privatis usque ad regem. Quæ quippe inæqualitas excludit ipsam iustitiam, quæ pares facit omnes. **)

*) L. VI. c. X. §. 2. sqq.

***) L. V. c. XIV. §. 15. 19. 20. Quod quidem præceptum in se si spectes etiam si censuram promereatur, poteris tamen eo nomine LACTANTIO condonare, quod ipsum enormis arrogantia paganorum & abusus dignitatum forte ad ordinem ipsum abiiciendum compulerint. Id quod etiam de TERTULLIANO
H ob-

obseruandum, quem similiter inæqualitatem dignitatum illicitam habuisse, contendit solideque contra REMIGIVM CEILLIER, euincit clarissimus ille Groningensium professor IOANNES BARBEYRACIVS in libro quem inscripsit: *Traité de la Morale des Peres de l'Eglise, cap. VI. § XXVI. p. 86. sq.* Miror quod non obseruauerit vir ille doctus, LACTANTIUM in eadem fuisse hæresi, ad quam excusatiùs accipiendam legantur quæ adtulit b. D. BVDDEVS in *Isag. ad Theol. uniuers. L. II. c. IV. ad §. IV. p. 625. a.*

§. VI.

Speciatim *liberalitatis* officium est egen-
tes atque inutiles alere, suisque in peri-
culo succurrere. Quod autem officium
non est vtilitate metiendum, nec largi-
endum est, TULLIO iubente, hominibus
idoneis, sed quantum potest non idoneis.
Id enim iuste & humane fit, quod sine
spe recipiendi feceris. Perit ergo & in-
iustum est quidquid cum scenore redit. *)
Hinc pecuniam si quis crediderit, non
accipiat vsuram, quoniam plus accipere,
quam dedisti, iniustum est, quod qui faci-
unt insidiantur aliis, vt ex illorum ne-
cessitate prædentur. Quo quidem quæ-
stu iustus se non inquinabit. **) Præter
hæc præcipuæ virtutes sunt, hospitalitas,
captiuos redimere, pupillos & viduas tu-
eri, ægros curandos suscipere, peregri-
nan-

nantium & pauperum sepultura. ***)
 Perdunt quoque humanitatem, qui homicidium faciunt, quoniam hominem occidere semper est nefas & nullo modo licet. Quin & qui hominem quamvis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari cum voluptate conspicit, is occulti fit particeps homicidii, pariter ac is, qui crimine quemquam capitali accusat, quia nihil distat, vtrumne ferro potius an verbo occidas. *

*) Materiam hanc late patentem multis exsequitur *L. VI. c. XI. sqq.* Vires suas eo cum primis confert, ut quæ CICEERO de his rebus commentatus fuit, reuincat, ipsumque TULLIUM, quem umbraticum & imaginarium præceptorem appellat, ut sibi repugnantem risui exponat. Multa præclare adnotat LACTANTIUS, sed facile commonstrare possem, illum CICERONIS mentem pluribus in locis non rite intelligere aut probe intellectam improbe interpretari. Quod quidem opus singularem dissertationem requireret.

**) *L. VI. c. XVIII. §. 7. sqq.* Retulit hanc opinionem de usuris damnandis IO. BARBEYRACIUS inter errores LACTANTII, quorum sex recensuit in *præfat. Pufend. Juri N. & G.* præmissa *p. 45.* REMIGIUS CEILLIER, qui patrocinium LACTANTII, ut omnium patrum suscepit, hac ratione defensum iuit LACTANTIVM, dans la apologie de la morale des *PP. c. VI. p. 172. sqq.* ut ipsemet comprobare ni-

tatur, vsurarum quodlibet iniustum esse, nec proinde admitti easdem posse. Non poterat causam suam luculentius prodere CEILLIER, sicut fuse commonstrauit BARBEYRACIVS *de la morale des PP. c. IX. §. VI. p. 144. sqq.* vbi a quamplurimis Patrum vsuras fuisse damnatas contendit, & hinc crassam illorum in iure naturæ ignorantiam ostendere satagit. Temporum tamen habenda est ratio, & nullus dubito, quin viri illi sanctissimi rectius de multis dicturi fuissent, si BARBEYRACII scholis interfuissent.

***) *L. VI. c. XII. §. 5. sqq.* Summatim stringimus, quæ LACTANTIVS copiose explicauit, quoniam singula heic persequi otiosum esset nec necesse. Intelligentibus sufficient, quæ recensemus. Plura cogniturus adeat citata.

*) *L. VI. c. XX. §. 10. 16. 17. 26.* IO. BARBEYRACIVM, qui & hanc de suppliciis illicitis, & non accusando delinquente sententiam atro lapillo notauit in laudata *præf. Pufend. p. 45.* non aliter se posse oppugnare existimauit CEILLIER, quam si verbis LACTANTII hanc interpretationem substitueret, ac si eo solum nomine reiecisset homicidia & accusationem coram iudice, quando coniuncta essent cum animo ad crudelitatem & zelotypiam procliui. Quam interpretationem vt alienam a mente LACTANTII & mirifice coactam probe reiecit BARBEYRACIVS in *tr. de la morale des PP. c. IX. §. III. p. 142.* MINVCIVS

FELIX in *Octavio* c. XXX. §. 7. p. 177. ed. CEL-
LARI, homicidia, inquit, nobis nec videre, nec au-
dire licet.

§. VII.

Officia *erga nos* ipsos cum solius animæ
conseruatione metienda sint, etiam sum-
mum bonum, ad quod capiendum nati
sumus, ad corpus referri nequit. *) Sum-
mum autem bonum hominis in sola reli-
gione est, huiusque quum maxime præ-
mio, immortalitate, quoniam hæc nec
aliud animal nec corpus attingit, nec
potest cuiquam sine Dei cognitione ac
iustitia prouenire. **) Licet itaque hæc
summa felicitas non cadat in hominem,
quando uiuit in corpore, eo tamen beati-
sumus, si viam illam asperam atque diffi-
cilem teneamus, quæ nobis ad beatitu-
dinem seu immortalitatem consequen-
dam patefacta est. Appetenda igitur
nobis est virtus, cuius vis & natura quam-
libet in malis perferendis posita sint, fru-
ctus tamen sempiterna erunt gaudia. ***)
Quod ad præsentia terræ bona adtinet,
opes & honores & voluptates vt iniusti-
tiæ præmia concupiscere non debemus. *)
Quin imo rem familiarem etiamsi ipse
pauper fias, largiri decet. **)

*) *L. VI. c. XVII. §. 15.* Nam remotis,
inquit, omnibus officiis corporis in sola mente po-
nenda hominis ratio est, *L. III. c. IX. §. 12.*

**) *L. III c. X. f. 1. c. XII. f. 18 34. sqq.*

***) *L. III. c. XI. f. 9. sq. c. XII. f. 7. sq.*

Immortalitas, inquit, non est sequela naturæ, sed merces virtutis *L. VII. c. V. f. 20.*

*) *L. III c. XX. f. 14. L. V. c. XXII. f. 6. 7.*

**) Paupertas, ait, est sollicitudinum portus *L. VI. c. XII. f. 32. sqq.* Alia tamen *f. 39.* præfert, nec rem familiarem minui, sed quæ in superuacua impendimus impertiri iubet egentibus. Idem hoc *TVLLIVS* voluisse videtur in verbis istis, quæ *LACTANTIUS* allegat *L. VI c. XI. f. 9. sqq.* quibus tamen noster, nescio quo pruritu contradicendi pulsus repugnat ibidem.

§. VIII.

Supereſt, vt quid de *bello & nauigiis* ſentiat, ſubiiciam. *) Iuſto, inquit, militare non licet, quoniam occiſio prohibetur. Tollitur bello humanæ ſocietatis coniunctio, & hinc ipſa iuſtitia, quæ diſſidium humani generis ferre nequit. Idcirco nefas eſt non modo cædem facere, ſed intereſſe quoque facientibus ac ſpectare. Quantumuis iniuria quis laceſſatur, repugnare tamen, velle ſe periculo committere, certare & vincere, aduerſarium tollere, ſine ſcelere fieri non poteſt. Nam innocentia præceptum non ad hoc tantum valet, vt quis iniuriam non inferat, ſed vt illatam ſibi non vindicet. **) Nec nauigare decet iuſtum. Quid enim pe-

tat

stat ex aliena terra cui sufficit sua? Quomodo delectabitur peregrinis mercibus, cui sufficit victus, quiue nec lucrum sciat appetere? **)

*) De statibus variisque institutis gentium aut nihil aut pauca LACTANTIVS habet. Si qua reperiuntur, heic inferre nihil adtinet, cum prorsus singulare quid & memorabile non contineant.

**) L. VI. c. XX. §. 16. c. VI. §. 20. c. XVIII. §. 12. 16. 18. 29. L. V. c. XVII. §. 12 sqq. Nec adprobat imperia quoniam armis & sanguine oriantur, parentur, stabiliantur & conseruentur. L. V. c. V. §. 4. sqq. & c. VI. 10. BARBEYRACIVS erroribus LACT. circa ius naturæ & hunc adscripsit in *præfat. cit. p. 45.* cumque REMIGIVS CEILLIER & b. D. BVDDEVVS eade re dubitare viderentur, an ex verbis LACT. sufficienter euinci queat, illum arma penitus damnare, & patientiam iniuriarum nimium extendere, vtrumque luculentius commonstravit BARBEYRACIVS *de la morale des PP. c. IX. §. II. & III. p. 140. sqq. coll. præf. huius tr. p. 24.*

***) L. V. c. XVII. §. 12. 13. Largitur tamen esse innoxia nauigia, quoniam isthæc v-sibus maris adscribit, astraque idcirco ordine moueri docet, vt ea rite gubernent. *Ira D. cap. XIII. §. 2. 6.* Quæ quidem postrema loca si nouisset legissetque BARBEYRACIVS, forte prioris loci, vbi contra CARNEADEM differit LACTANTIVS æquiores interpretationem ad-

misisset, nec omne prorsus nauigium sine vlllo respectu condemnasse LACTANTIUM, credidisset, id quod contra REMIGIVM CEILLIER impense comprobatum iuit *de la morale des PP. c. IX. §. IV. p. 142. sq.*

§. XI.

Itaque & illis, qui de iure naturæ LACTANTII sententiam ferre cupiunt, abunde nunc satisfactum putamus. Hoc sub finem fateor, me, quoties scripta eius euoluerim, plane cognosse quod omnem dederit operam pius noster LACTANTIVS, vt intelligant lectores, quantum sit in vitiis turpitudinis, multaue semper adasperferit, quibus ad honestatem animi obsequiosi aluntur & incitantur. Ad rem quidem nostram pertinuisset, etiam *prudentiæ naturalis* vestigia e scriptis eius eruere, nec nego aliqua inesse illis isthuc trahenda, *) verum cum sint oppido pauca & leuia, consulto isthæc prætereo.

*) e. g. Boni viri est dissimulare L. VI. c. XVIII. f. 28. Plus habent ponderis ad ruinam quæ sunt ceteris altiora; ergo quo quis altius adsurgit, eo sit cautior L. VII. c. XV. f. 13. & alia.

§. X.

Viderint itaque prudentes, quamnam sint in omni philosophia LACTANTII, ex
com-

commemoratis hætenus recte quæ secus dicta; quidue expectari queat, cogitent ab homine, qui fontem, vnde res descendunt ignorat, seque eo confert, vt evanescere & occidere omnem philosophiam declaret. Hoc est indubium, quod LACTANTIVS quæ differit, vero iudicio examinare non potuerit, *) & licet in multis ad veritatem prope accedat, semper tamen in parte labitur, naturam rerum non prout decet, contemplatus.

*) Optarem tam subacti & sagacis iudicii fuisset LACTANTIVS, ac quidem contendit GVILIELMVS CAVEVS, cuius verba recenset THOMAS POPE BLOUNT in *cenſura celebrium auctorum* p. 218. vbi & aliorum de LACTANTIO sententias iunctim exhibuit. Ego quidem hætenus fideliter omnia enarraui. Iudicium viris cordatis, & suum cuique relinquo. Quid ipse sentiam, passim haud obscure significavi. Quemlibet suo sensu abundare facile patior.

CAPVT III.
CONIUNCTA EXHIBET, QUÆ AD
HISTORIAM PHILOSOPHICAM
PERTINENTIA HABET LA-
CTANTIVS,

Σύνοψις.

<i>Hæc quoque perlu- strare non inutile du- cimus §. I. Fidem hi- storicam num promere- atur Lactantius? §. II. Licet aberret interdum, multa tamen haud in- iucunda congeffit § III. De Ægyptiis & Her- mete Trismegisto qua- nam consignauerit Lact. §. IV. Quenam de Or- pheo? §. V. De se- ptem sapientibus, Py- thagora & Empedocle §. VI. De Xenophane, Leucippo, Democrito,</i>	<i>Dicæarcho, Heraclito, Protagora, Epicuro & Lucretio §. VII. De Thalete, Anaximene, Anaxagora, item So- crate §. VIII. De A- ristippo & eius affec- tis, item Euclide & Anti- sthenes, Platone quoque §. IX. De Xenocrate, Arcefila, Carneade, & demum Aristocle §. X. De Zenone, Cleanthe, Chrysippo, Seneca & A- ristone §. XI. De Marco Tullio & Varrone §. XII. Conclusio §. XIII.</i>
---	---

§. I.

Quandoquidem philosophiam depu-
gnare & cum eius auctoribus cer-
tamen inire decreuerat LACTAN-
TIVS, multa de philosophorum vita, fa-
tis

tis & cum maxime doctrinis repetere atque transferre in scripta sua necesse duxit. Hinc si non principem haud sane postremum inter eos ecclesiæ doctores locum obtinet, qui ad ornandam de philosophis historiam symbola sua conferunt. Proinde non sine voluptate collecta isthæc breuiter quæ in Lactantianis reperiuntur proponam comite & illustrabo. Nec displicebit labor hic in rebus haud commenticiis & multarum frugum intelligentibus. *)

*) Vt nihil desit, vnde opellæ nostræ decus aliquod conciliari queat, quodue ad eruditionem LACTANTII apertius detegendam pertineat, etiam in hismet faciam periculum iucunditate pariter ac vtilitate laboris compulsus. Nimirum si e sexcentis illis antiquioris æui scriptoribus, qui historiæ philosophicæ lumen adferunt, singula quis capita & fragmenta, quæ isthuc spectant, summa cum cura & diligentia colligeret, ita quidem, vt cuiusque auctoris dicta separata maneant; vsum eiusmodi instituti facile sentirent caperentque, quibus perspectum est, quantum adhuc desit nobis in conficienda pleniori historia philosophica, quid desiderent atque expectent dudum viri in his litteris versati.

§. II.

An vero tuto possimus confidere iis quæ enumerat LACTANTIVS, disquirendum
do

de industria. Namque haud obſcurum eſt, quod fuerit hoſtis philoſophorum, hinc cuncta congeſſerit odioſa, quæ ſana & recta plerumque reticuerit. Iam ſi quis adfectibus ſuis indulget, fit plane, vt res cunctas ex libidine magis quam ex vero celebret obſcuretque. *) Porro eſt eius fallax ſæpe & captioſa facundia, cuius vis incredibilis in cauſſa quantumuis improba quemuis facile deceperit. Accedunt, quod nimis credulus nonnumquam, imprudens fere & *διὰ κρισεως* expers fuerit. **)

*) Secus trahi præiudiciis LACTANTIUM, vt interdum veritati accedere vix licuerit ipſi, pluribus colligi argumentis poteſt, & ſupra demonſtrauimus. Nec niſi adfectibus tribui poſſe videtur, quod ſibi metipſi paſſim contradicat, e. g. vbi EPICVRVM altero loco ſummum bonum in voluptate animi quaſiuiſſe diffiteri nequit, altero autem diffitetur aperte, eumque turpiſſimæ voluptatis adſertorem appellat. Quid magis repugnans dici poteſt?

**) Sane *ἀκρισία* laborat, qui Sibyllarum ſcripta, dolo quodam haud dubie conficta pro veris habet & collaudat. Ceterum compara quæ docuimus in *Prolegg.*

§. III.

Quæ cum ita ſint, vti ſunt, non ſine iuſta cauſſa dubitem, quod ſemper veritatem ſincere ſanctæque memoriæ prodiderit,

rit, idque cum primis, vbi philosophorum opiniones recenset, in quibus male & ridicule describendis omnem nauat operam, sed nonnunquam cum veritatis obscuratione. Quamquam propterea ipsi non denegauerim, quod ex varia sua profanorum lectione multa præclare con-gesserit, optimeque exornauerit, vt idcirco laude sua defraudari nequeat. *) Singula igitur ordine, quo se philosophorum familiæ subsequuntur, saltim quo disponi solent plerumque, recitemus.

*) Quam vellem, Patres ecclesiæ philosophorum gentilium lectionem maiori cum cautione animique candore instituisent. CLEMENS ALEXANDRINVS illis ita capi se & delectari passus est, vt parum abfuerit, quin suæ sanctæ religionis capita e profanis illorum scriptis, vt eius fontibus repetierit. LACTANTIUS contra nihil vult fere in iis reperisse veriac boni, & sollicite videtur cauisse, ne quam prætermittat occasionem philosophis repugnandi. Neque vero habeamus, ideo contemnenda esse & flocci putanda, ac si nihil referret hodie cognoscere, quæ LACTANTIUS enarrat, quod nemo prudens dixerit in his rebus iudex. Interim multa quamlibet legerat LACTANTIUS, pauca tamen sunt quæ de philosophorum fatis consignata nobis reliquit, plura potuisset, si id operæ duxisset fore pretium. Nimirum si nobis hodie monimenta isthæc ad manus es-

essent, quæ eius ætate aderant adhuc, felicius illis ac diligentius vteremur.

§. IV.

Ab ÆGYPTIIS cum maxime idololatriæ originem repetendam ducit LACTANTIUS. *) Inter eos celebre nomen est HERMETIS TRISMEGISTI, seu MERCURII, quem laudibus insigniter ornat LACTANTIUS. **) Quod HERMES ille occiderit Argum, ob eamque causam in Ægyptum profugus, leges ac litteras Ægyptiis tradiderit, & ab his Thoth appellatus fuerit, recenset ex narratione Cottæ & Ciceronis. Subiicit quod primus anni mensis apud Ægyptios September nomen suum a MERCURIO nostro traxerit, quod oppidum condiderit, religioseque a Pheneatis cultus fuerit. ***) Præterea testimoniis huius viri libenter utitur LACTANTIUS, ubi καὶ ἐν ἱερῶν πρὸς τοὺς θεοῦ cultores pugnat. Hinc eius opiniones de Deo, a) providentia, b) trinitate, c) verbo, d) natura hominis & corporis, e) dæmonibus, f) aliisque rebus g) ad confirmandam veritatem sæpius adlegat, quas cognovisse poenitebit neminem. *) Interim fides sit penes auctorem. **)

*) L. II. c. XIII. f. 10. sq. Omnium primi qui Ægyptum occupaverunt, cœlestia suspicere atque adorare cœperunt. Et quia domiciliis
non

non tegebantur propter aëris qualitatem, nec ullis in ea religione nubibus subtextitur cælum, cursus siderum & defectus notauerunt; dum ea saepe venerantes, curiosius atque liberior intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt, quibusdam prodigiis inducti.

**) L. I. c. VI. f. 3. Fuit antiquissimus & instructissimus omni genere doctrinae, adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisto cognomen imponeret. L. IV. c. IX. Trismegistus veritatem pene vniuersam nescio quomodo inuestigauit. c. XXVII. f. 21. multa loquutus est, quæ diuinis continentur arcanis. col. L. VI. c. XXV. f. 10.

***) L. I. c. VI. f. 2. 3. conf. L. VII. c. XIII. f. 4. Ir. D. c. XI. f. 12.

*) Collecta isthæc testimonia breuibus adiungam.

a) L. I. c. V. f. 4. Mercurius multos scripsit libros ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes in quibus maiestatem summi ac singularis Dei adserit, iisdemque nominibus adpellat, quibus nos Deum & patrem, ac ne quis nomen eius requireret, *ὁ ὡν ὁν ὡν* esse dixit. eo quod nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius hæc verba sunt: *ὁ δὲ θεὸς, εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος & προσδέεσθαι ἔστι γὰρ ὁ ὡν ὁν ὡν ὄνομος.* L. II. c. VIII. f. 68. Hermes ait: mortale immortalis, temporale perpetuo, corruptibile incorruptibili propinquare non potest, i. e. propius accedere, & intelligentia subsequi. L. IV. cap.

cap. VII. f. 3. Hermes dixit: nomen Dei non posse hominis ore enuntiari. αἰλία δὲ, inquit, τέττ' τῷ αἰτίῃ ἢ τῷ θεῷ ἀγαθῷ βέλῃσις, ἢ θεὸν προήνεγκεν, ὃ τὸ ὄνομα ὃ δύναται ἀνθρώπινω σώματι λαληθῆναι. Et paulo post ad filium: ἔσι τις, ὃ τέκνον, ἀπόρρητος λόγος σοφίας, ὅσιος περὶ τὸν μόνον κύριον πάντων, καὶ προεννεμένον κυρίῳ. ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἀνθρώπινον ἔσι. coll. c. IX. f. 3. L. IV. c. VIII. f. 5. Hermes Deo vim sexus utriusque tribuit. cum illum dicit αὐτοπάτορα καὶ αὐτόμητορα.

b) L. II. c. VIII. f. 48. Trismegistus praedicat diuina prouidentia mundum effectum esse.

c) L. IV. c. VI. f. 4. Hermes in eo libro qui ὁ λόγος τέλειος inscribitur his usus est verbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητής. ὃν θεὸν καλεῖν ὁ νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰδιητὸν, αἰδιητὸν δὲ φημι ὃ διὰ τὸ αἰδιέσθαι αὐτὸν, περὶ γὰρ τέττ' ἐκ ἔσι πρότερον αὐτὸς αἰδιόφιλος, ἀλλ' ὅτι εἰς αἰδιῇσιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νῦν. ἐπεὶ τρίτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἓνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν ἡγήασε τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον ἰόκον.

d) L. VI. c. XXV. f. to. sq. Trismegistus Hermes cum prophetis, quos sequimur, tam verbis quam re congruit, sicque de iustitia loquutus est; Hoc verbum, o fili, adora ἔς cole. Cultus autem Dei vnus est malum non esse. Item in illo sermone perfecto, cum exaudisset Asclepium querentem a filio suo, utrum placeret patri eius offerri tibus ἔς alios odores ad sacrificium Dei, exclamauit: bene,

ne, bene ominate Asclepi! Est enim maxima impietas tale quid de vno illo ac singulari bono in animum inducere. Hæc & his similia huic non conveniunt. Omnium enim quæcunque sunt, plenus est, & omnium minime indigens. Nos vero gratias agentes adoremus. Huius enim sacrificium sola benedictio, recte est. L. VII. c. XVIII. f. 3. 4. Hermes non dissimulavit, missum iri a patre filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. In eo enim libro qui λόγος τέλειος inscribitur, post enumerationem malorum, de quibus diximus, subiicit hæc: ἐπ' ἅν δὲ ταύτα ὦδε γένεται, ὦ ἀσκληπιο, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τὰ πρῶτα καὶ ἑνὸς θεῷ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτῷ βεβλήσει τοῖς τοιούτοις τὸ ἀγαθὸν ἀντερῆσαι τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῇ μὲν ὕδατι πολλῶν καταλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξύτατῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησεν τὸν ἑαυτῷ κόσμον.

e) L. II. c. X. f. 14. Hermes non tantum hominem ad imaginem Dei a Deo fictum esse dixit, sed etiam explanare tentavit, quam subtili ratione singula quæque hominis membra formaverit ad usus necessitatem & pulcritudinem coll. L. VII. c. IV. f. 3. Porro L. II. c. XII. f. 4. nostra, inquit, corpora Trismegistus ex quatuor elementis constituta esse dixit a Deo. L. VII. cap. XIII. f. 3. Hermes naturam hominis describens, quemadmodum esset a Deo factus, hanc intulit:

καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτης καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίησιν φύσιν ἀνθρώπων, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τῆτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτης φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεθὰ βλητὸν κατεσῆσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.

f) L. II. c. XV. f. 6. sqq. *Hermes eos qui cognouerint Deum, non tantum ab incurfibus demonum tutos esse, verum etiam ne fato quidem teneri adfirmat.* μία, inquit, φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβεῖς γὰρ ἀνθρώποις ἔδαιμων κακὸς ἔτε εἰμαρμένη κρατεῖ. Θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβεῖ ἐκ παντὸς κακῶ. τὸ γὰρ ἐν, καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. *Quid sit autem εὐσέβεια, alio loco his verbis testatur, dicens: ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσις ἐστὶ τῶ Θεῷ.* Asclepius quoque auditor eius eandem sententiam latius explicauit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem. *Vterque vero demonas esse adfirmat inimicos, ὧς vexatores hominum, quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηροὺς appellat. adeo non ignorauit ex cælestibus deprauatos terrenos esse cæpisse.*

g) L. I. c. XI. f. 61. *Trismegistus dixit: admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina, inque his Uranum, Saturnum ὧς Mercurium cognatos suos nominauit.* L. VII. c. IX. f. 11. *Homo conditionis suæ memor, vultu sublimi ad artificem suum Deum spectat, quam spectationem Trismegistus Θεωρίαν rectissime nominauit.*

**) Vno ore consentiunt viri κριτικώτα-
 τοι, nullius auctoritatis esse, quæ MERCURIO
 TRISMEGISTO tribuunt veteres scripta, &
 huic homini forsitan eo nomine ab græculo quod-
 dam Platonica philosophiæ adsecla, christiano-
 rum itidem præceptis utcunque imbuto, suppo-
 sita licenter, vt suis commentis hominis anti-
 quissimi auctoritatem adfingeret, fidemque pro-
 inde conciliaret aliquam. Luculenter sane quæ
 ex LACTANTIO descripsimus, dicta illa aucto-
 rem suum produnt, græcum sine dubio, plato-
 nicorum (cum primis discipulum, quem qui
 agnoscere nolunt, eos rerum omnium, quas
 docebant Platonici, & philosophiæ Græcanicæ
 ignaros oportet esse. Sunt, qui contendunt,
 Abrahami temporibus, quibus vixisse MERCU-
 RIVM nostrum primum credunt, rationem scri-
 bendi libros, ignotam adhuc fuisse penitus,
 suaque præcepta Mercurium stelis quibusdam
 insculpsisse, libros autem ab eius filio MERCU-
 RIO secundo longo post tempore demum esse
 conscriptos, hinc falso eius parenti adscribi.
 Quidquid eius sit, nec primi nec secundi MER-
 CVRII sunt illi libri, quos tradunt. Fallit
 proinde LACTANTIVS lectores, cum græci
 cuiuspiam philosophi opiniones ipsi substituit
 HERMETI, pariter ac vbi Hydaspis & Sibyl-
 larum æque suspecta enarrat testimonia, genui-
 naque perperam habet. Interim de libro illo,
 λόγος τέλειος inscripto, cuius mentionem fe-
 cit LACTANTIVS, copiose disquisiuit V. C.
 L. A. FABRICIVS in B. G. L. I. c. VIII. p. 55. 599.

qui & H. CONRINGII iudicium de hoc dialogo, iisque simul locis, quæ LACTANTIUS peruerse interpretatus fuit, repetiit l. c. p. 56.

§. V.

Thrax ille Poeta ORPHEVS teste LACTANTIO, recentior fuit Saturno *), per eademque vixit tempora quibus Faunus, & regnante Laomedonte cum Argonautis ad Iliensium littus accessit, in Græciam sacra Liberi, hinc orphica dicta, primus iuduxit, in quibus ipse demum dilaceratus & carptus est. **) Refert hunc hominem barbarum LACTANTIUS inter testes veritatis de existentia Numinis vnius potentissimi. Bene quidem si vera essent, quæ narrat, recteque se haberet explicatio verborum quam instituit. ***) Tradit præterea ORPHEVM, similiter vt HERMES, quod Deus vi sexus vtriusque polleat, censuisse, *) ministros Dei trecentos & sexaginta quinque numerasse, principem autem immundorum spirituum appellasse δαιμονιάρχην. **) De quibus omnibus, quid sentiendum, facile patet. ***)

*) L. I. c. XIII. f. II.

**) C. XXII. f. 15.

***) C. V. f. 4. sq. *Orpheus*, ait, qui & vetustissimus poetarum & æqualis ipsorum Deorum (siquidem traditur inter Argonautas cum TYNDARIDIS & HERCVLE nauigasse) deum

deum verum & magnum πρωτόγονον, primogenitum appellat; eundem etiam Φάνητα nominat - - cuius originem atque naturam quia concipere animo non poterat, ex aëre immenso natum esse dixit. πρωτόγονος Φαέδων περιμήκεος ἡέρος υἱός. - - Hunc ait esse omnium deorum parentem quorum causa cælum condiderit liberisque prospexerit, ut haberent habitaculum sedemque communem. ἔκτισεν αἰθανάτοις δόμον ἀφθιτον.

*) L. IV. c. VIII. f. 5.

**) L. I. c. VII. f. 7. L. II. c. XIV. f. 6.

***) Vnde isthæc omnia quæ numerat LACTANTIUS hauserit, cum adiecerit nec librum, nec auctoritatem aliam, credant iis, quibus certæne sint an incertæ patrum narrationes, dubitare nefas habetur. P. LAMBECIUS, qui ORPHEVM in *Prodr. Hist. litt.* L. II. c. IV. p. 170. edit. Fabric. pro summo philosopho haberi vult, (an habendus, iam non inquisierim) memoria, ut alias sæpe, lapsus videtur, ubi l. c. LACTANTIVM dicit, L. I. diu. Inst. statuisse, quod ORPHEVM poetæ ideo finxerint cantu suo saxa & arbores mouisse, quoniam hominum animos vel ferocissimos probe mitigare nouisset. Ego vero nec in L. I. nec ceteris omnibus, quæ vult LAMBECIUS, reperire potui.

§. VI.

SEPTEM Græciæ SAPIENTES non sapuisse, sentit docetque LACTANTIUS,

quoniam se sapere credidissent. *) Laudat interim, quod non dubitauerint de creatione mundi numinis providentissimi potentia effecta. **) PYTHAGORAM tradit fuisse primum, qui se nominauerit philosophum, ***) & miratur, quod ille amore veritatis indagandæ accensus non peruenerit ad Judæos, quo facilius ire potuisset, sed sapientiam apud Ægyptios & Persas quæsiuerit. *) In definitione PYTHAGORÆ de Deo, hoc laudat, quod vnum Deum agnouerit, **) sententiam autem eius de animarum migratione deliri hominis commentum esse, immo dignius quam schola existimat. ***) EMPEDOCLEM, qui de rerum natura versibus scripsit, an inter philosophos, an vero poëtas numerare debeat, nescit LACTANTIUS, *) qui nos condocet, illum se in ardentis Aetnæ specum intempesta nocte abiēcisse, vt, cum repente non apparuisset, abiisse ad deos crederetur. **) Quatuor elementa constituit, & sensuum semitas angustas esse, conquestus fuit. ***)

*) L. IV. c. I. §. 9. Prius, inquit, quam philosophia inueniebatur, septem fuisse tradunt, qui primi omnium, quia de rebus naturalibus querere ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellarique meruerunt. Ex ipsa autem nominis arrogantia credit apparere LACTANTI-

vs, nullum eorum, qui vocabantur fuisse sapientem, vt in consequentibus contendit,

***) L. II. c. VIII. f. 49.

***) L. III. c. II. f. 6. c. XIV. f. 5.

*) L. IV. c. II. f. 4. *Equidem, ait, soleo mirari, quod cum Pythagoras, & postea Plato, amore indagandæ veritatis accensi, ad Ægyptios & Magos & Persas vsque penetrassent, vt earum gentium ritus & sacra cognoscerent, (suspiciabantur enim, sapientiam in religione versari) ad Iudeos tantum non accesserint, penes quorum solos erat, & quo facilius ire potuissent. Num acceperit PYTHAGORAS ab Ebræis placita sua, disputatur ab eruditis, nec est controuersiae finis. Sane si litis huius historiam & vtriusque partis argumenta in medium proferre, & hac de re ipsemet exponere vellem, integra vix sufficeret dissertatio. Qui in LACTANTI sententiam abeunt, & PYTHAGORAM ad Ebræos non peruenisse contendunt, præeuntes maxime habent IO. MARSHAMVM in *Canone Chron. p. 152. sq.* & IO. CLERICVM in *epp. crit. & eccles. ep. VII. p. 187. sqq.* cuius quidem rationes & verba sua prorsus fecit magna ex parte, non citato CLERICO, NIC. HIERON. GVNDLINGIVS in *bist. phil. moralis c. VII. §. I. not. 1. p. 74. sqq.* Contrariam mentem tuetur mascule HERMANNVS WITSIVS in *Ægypt. L. III. c. XIII. §. 12. sqq.* vbi LACTANTI testimonium vt anomalon & paradoxon eludit. Et negari nequit, vni LACTANTIO, si deessent argumenta alia graua, fidem adiungere*

nos non facile posse, sicuti exposuit vir eruditiss. I. IAC. LEHMANNVS in *obs. ad bist. phil. Pythag. obs. I. n. k. p. 342.* Interim si rem libere & sedulo expendas, dubitari nequit, litem isthanc facile componi, & vtriusque partis dubia sic solui & conciliari posse, vt cuius satisfiat.

**) L. I. c. V. f. 17. *Ira D. c. XI. f. 14.* Pythagoras, inquit, vnum Deum confitetur, eumque dicit esse mentem incorporalem, quæ per omnem rerum naturam diffusa & intenta, vitalem sensum animantibus tribuat.

***) Laudat LACTANTIUS, quod animæ immortalitatem cum præceptore suo PHERECYDE agnouerit PYTHAGORAS L. VII. c. IX. f. 4. Migrationem autem refellit L. III. c. XVIII. f. 2. 15. c. XIX. f. 2. adde GATAKERVM ad h. l. Pythagoras, inquit, differuit, migrare animas de corporibus vetustate & morte confectis, ac insinuare se nouis, & recens natis; & easdem semper renasci modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in volucre, & hac ratione immortales esse, quod sæpe variorum ac dissimilium corporum domicilia commutent. L. VII. c. XII. f. 30. coll. c. XXIII. f. 2.

*) L. II. c. XII. f. 4. De libris illis EMPEDOCLES περὶ φύσεως, qui, præter pauca fragmenta ab HENRICO STEPHANO collecta, perierunt, consule I. A. FABRICIUM B. G. L. II c. XII p. 474.

**) L. III. c. XVIII. f. 5.

***) L. II. c. XII. f. 4. L. III. c. XXVIII. f. 12. De quatuor elementis ex mente EMPE-

DOCLIS lege PLUTARCHVM de placit. philosoph, L. I. c. III.

§. VII.

XENOPHANEM sectæ *Eleaticæ* conditorem, qui se lunæ magnitudinem & formam perspexisse voluit, deridet LACTANTIUS *). LEVCIPPVM facit auctorem dogmatis illius Epicurei de minutis quibusdam corpusculis & seminibus, vnde orta omnia. **) DEMOCRITVS a LEVCIPPO eruditus, omnia fortuito facta esse adstruxit, ***) & licet æternas esse animas non suspicatus fuerit, tamen sponte sua leto caput obuius obtulit ipse. *) Vt gloriam liberalitatis consequeretur, agros suos reliquit, eos pascua publica fieri passus. **) Veritatem in puteo quodam sic alto, vt fundus sit nullus, iacere demersam ratus est. ***) DICÆARCHVM contra immortalitatem animæ disputasse, *) HERACLITVM omnia ex igne nasci docuisse, **) & PROTAGORAM temporibus Socratis, primum de Dei existentia dubitasse refert. ***) EPICVRVS stultitiæ LEVCIPPI & DEMOCRITI hæres, idem cum his sentit auctore LACTANTIO, in capitibus istis de ortu interituque mundi fortuitis a), animique nostri mortalitate b). Deum vocat beatum & incorruptum, quia sempiternus est c), eumque nihil prorsus curare &

prouidere, proinde nec ira, nec gratia, nec vlllo alio adfectu tangi arbitratur. d) Hinc religionem omnem subuertit, imo ipsum Deum tollere videtur, licet inuidiæ pellendæ causâ aliquem esse dixerit. e) Summum hominis bonum in voluptate animi esse censuit, f) rudes omnium litterarum ad philosophiam inuitauit, & vt multitudinem ad se contraheret, apposita singulis quibusque moribus loquutus est. g) Quæ LVCRETIVS delirat, omnia sunt EPICVRI. b)

*) L. III. c. XXIII. f. 12. Xenophanes, ait, dicentibus mathematicis orbem lunæ duodeviginti partibus maiorem esse quam terram, stultissime credidit; & quod huic leuitati fuit consentaneum, dixit intra concauum lunæ sinum esse terram aliam: & ibi aliud genus hominum simili modo viuere, quo nos in hac terra viuimus.

**) L. III. c. XVII. f. 23. Ira D. c. X. f. 3.

***) L. III. c. XVII. f. 23. L. I. c. II. f. 2. & L. VII. c. VII. f. 9. Democritus, inquit, vermiculorum modo putauit homines effusos esse de terra, nullo auctore nullaque ratione. coll. ira D. c. X. f. 33. sqq.

*) L. III. c. XVIII. f. 6. L. VII. c. VII. f. 12. & alibi.

**) L. III. c. XXIII. f. 4.

***) C. XXVIII. f. 13.

*) L. III. c. XVII. f. 34. L. VII. c. VII. f. 12.

**))

***) *L. II. c. IX. f. 18.*

***) *L. I. c. II. f. 2. Ira D. c. IX. f. 1. vbi narrat, PROTAGORAM ob hanc ipsam impiam opinionem Atheniensium finibus expulsum, eiusque libros in concione exustos esse. Idem statuerunt postea DIAGORAS Melius & THEODORVS Cyrenæus ibid. f. 7.*

a) *L. I. c. II. f. 2. L. III. c. XVII. f. 23. L. II. c. VIII. f. 49. Unus, inquit, multis post seculis exstitit delirus EPICVRVS, qui ausit negare id quod est euentissimum, (mundum prouidentia instructum) studio scilicet inueniendi noua, ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil noui potuit reperire: ut tamen differre a ceteris videretur, vetera voluit euertere; in quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Fusius mentem EPICVRI hac de re explicat, simulque occasionem, quæ illum ad hanc opinionem perduxerit, coniectare studet L. III. c. XVII. f. 16. sqq. op. D. c. VI. Quid sibi velit EPICVRVS indiuiduis suis corpusculis siue atomis exponit multis Ir. D. c. X. f. 5. sqq.*

b) *L. III. c. XVII. f. 34. Hinc inferorum poenas, quas Stoici admittunt, pro poetarum figmentis habuit, easque in hac esse vita, interpretatus est. L. VII. c. VII. f. 13.*

c) *L. III. c. XII. f. 15.*

d) *L. III. c. XVII. f. 42. Ira D. c. V. f. 1. sqq. Formidolosum EPICVRI argumentum contra prouidentiam ponit ac dissoluit LACTANTIUS ib. c. XIII. f. 20. sqq.*

e) *Ira D. c. VIII. f. 6. sqq. c. IV. f. 7.*

f) *Di-*

f) Diserte hoc affirmat L. III. c. VII. f. 7. contra cap. XVII. f. 35. 36. omnium scelernum turpissimæque voluptatis auctorem & defensorrem facit EPICVRVM, nec sibi persuadet, hominem illum voluptarium serio dixisse: sapientem quoque media inter tormenta beatum fore. ib. c. XXVII. f. 5. sqq.

g) L. III. c. XXV. f. 7. & c. XVII. f. 2. Epicuri, inquit, *disciplina multo celebrior semper fuit, quam ceterorum, non quia veri aliquid adferat; sed quia multos popolare nomen voluptatis inuitat.* - - Desidiosum vetat litteras discere; auarum populari largitione liberat; ignauum prohibet accedere ad rempublicam, reliqua.

b) Op. D. c. VI. f. 1. Laudes, quibus afficit EPICVRVM LVCRETIVS numquam sine risu legit LACTANTIUS, L. III. c. XVII. f. 28. Crebro adlegat huius poëtæ verba, alia quidem, ut collaudet, alia ut, prouti lubuit, refellat; quæ cuncta huc transcribere nihil adtinet.

§. VIII.

Ad IONICAM sectam reuocant THALETEM MILESIUM, qui primus omnium quæsiuisse de causis naturalibus traditur, cunctaque ex aqua dixit nata esse, teste LACTANTIO, *) qui THALETIS & ANAXIMENIS & ANAXAGORÆ definitionem de Deo recenset; **) celebre autem istud ANAXAGORÆ dictum: *se idcirco natum esse ut cælum & solem videat*, improbat
val-

valde & crebro ad nauseam vsque explo-
dit. ***) SOCRA^TIS dæmonem sic inter-
pretatur LACTANTIUS, vt intelligat per-
ditum aliquem fraudulentum & contami-
natum spiritum, qui illi adhæserit. *)
Ceteroquin docet, SOCRA^TEM & cum
eo academia ciues omnes in philosophia
fustulisse scientiam, **) SOCRA^TEM se
abiectis aliis disciplinis ad solam ethicam
contulisse, virtutemque in æquitate con-
stituisse. ***) Prouerbiū autem eius,
quod supra nos, nihil ad nos, *) æque ac fa-
ctum illud, quod per canem & anserem
deierauerit SOCRA^TES, insani hominis
indicia, reprehensione dignissima putat.
**) Deorum religiones cum euertere
tentaret SOCRA^TES in carcerem conie-
ctus est. ***)

*) L. I. c. V. f. 16.

**) l. c. *Thales*, inquit, *Deum dixit esse mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam rerum posuit in humore, principium causamque nascendi constituit in Deo. Anaximenes Deum dixit esse æthera, Anaxagoras autem infinitam mentem, quæ per seipsam moueatur.* Præterea narrat L. III. c. XXVIII. f. 12. ANAXAGORAM, tenebris omnia circumfusa esse, pronuntiasse.

***) e. g. L. III. c. IX. f. 4. Quod ni-
gram dixerit esse niuem, narrat L. III. c. XXIII.
f. 11. in quo falsum esse LACTANTIUM com-
probauit. b. IAC. THOMASIVS in pec. obs.
quam

quam reperies in *obss. sell. Hallenff. T. II. obs. XV.* Quod autem ad prouerbum illud ANAXAGORÆ adtinet, ib. *obs. XIV.* solide condocemur, peruerse ac improbe interpretari LACTANTIUM, quod haud inepte dixerat ANAXAGORAS, qui, nisi me omnia fallunt, nihil amplius responsione isthac admonere voluit, quam quod ipse nos LACTANTIUS L. II. c. I. f. 15. *sqq.* c. II. f. 18. *sqq.* iussit.

***) L. II. c. XIV. f. 9. *sqq.*

*) L. III. c. XXVIII. f. 17.

***) L. III. c. XXVIII. f. 17. c. XX. f. 9.

Socrates, ait, nihil se scire dixit, nisi hoc vnum, quod nihil sciat. Hinc academice disciplina manauit, si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio & discitur & docetur.

***) L. III. c. XIII. f. 6. c. XXI. f. 2.

*) L. III. c. XX. f. 10. *sqq.* Dicti haud poenitendi aliena, ne dicam, iniqua interpretatio, ait CELLARIUS ad h. l.

**) *ibid. f. 15. 16. Socrates, inquit, percarem & anserem deierabat. O hominem scurram - - & dementem! Quis iam superstitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quos Socrates Athenis auctoritate confirmauit sua? Illud vero nonne summæ vanitatis, quod ante mortem familiares suos rogauit, ut Æsculapio gal- lum, quem vouerat, pro se sacrarent?*

***) L. V. c. XIV. f. 14.

§. IX.

CYRENAICORVM princeps ARISTIPPVS summum bonum in voluptate corporis quæfuit, virtutemque ex eo laudandam duxit, quod sit efficiens voluptatis, hinc ipsi cum Laide nobili scorto fuit consuetudo. *) CALLIPHON & DINOMACHVS, honestatem cum voluptate iunxerunt. Summum bonum posuit HIERONYMVS in non dolendo. **) MEGARICORVM dux EVCLIDES id esse summum bonum dixit, quod simile sit & idem semper. ***) ANTISTHENES *Cynicus* vnum esse naturalem Deum, populares multos censuit L. I. c. V. f. 18. Ira D. c. XI. f. 14. PLATONIS, omnium sapientissimi cæcitatem atque stultitiam miratur, quod gratias egerit naturæ, primum quod homo, deinde quod mas, porro quod Græcus, postremo quod temporibus Socratis natus esset; quo numquam aliquid delirius in rebus humanis dictum esse contendit LACTANTIUS, *) qui ceteroquin PLATONEM ad Judæos non pervenisse testatur, **) & captum illum a Dionysio ab Anniceri quodam XX. minis redemptum esse, ***) narrat. Quid censuerit PLATO de Deo, a) anima, b) corporibus, c) mundo, d) virtute, e) hinc inde sparsim commemorat. Vult quoque, Platonis librum de

de æternitate animæ multos ad *αὐτοχρηστίας* permouisse. *)

*) L. III. c. VIII. f. 6. sqq. c. XV. f. 15. sq. ubi adstruere nullus dubitat, quod fuerit *ARISTIPPVS* obscœnus canis, sus lutulentus, leno & sic porro. *ARISTIPPI* defensionem suscepit nonnemo, bene nonnumquam crebrius male in *Aristippo philosopho Socratico Halæ 1719.* Nihil inhonesti commisisse *ARISTIPPVM* contendit p. 66. sqq. & omnem mouet lapidem, ut *LACTANTIUM* talia adfectu concitatum potius, quam veritatis studio scripsisse, adpareat. Adfectibus interdum abripi *LACTANTIUM* non nego, verum quod moribus fuerit *ARISTIPPVS* ad elegantiam compositis, argumentis ingeniose confictis, perspicacioribus non facile persuadebit auctor illius scripti, cetera doctissimus.

**) L. III. c. VII. f. 7.

***) L. III. c. XII. f. 9.

*) L. III. c. XIX. f. 17. sqq.

**) L. IV. c. II. f. 4.

***) L. III. c. XXV. f. 16. *SENECAM*, qui conuiciis insectatur *PLATONIS* redemptorem, quod illum paruo æstimauerit, furiosum hinc appellat *LACTANTIUS*, f. 17.

a) L. I. c. V. f. 23. *Plato*, inquit, *monarchiam* plane aperteque defendit, - - & *Deum* nominat. L. II. c. IV. f. 26. *Plato* *Deos* nihil esse docuit. L. I. c. VIII. f. 1. *Dei vim maiestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato, ut eam neque mente concipere, neque verbis enar-*

enarrare quisquam possit. (conf. Ir. D. c. XI. f. 13.)
 L. IV. c. IV. f. 6. Plato ait unum esse mundi
 fabricatorem, Deum. L. V. c. XIV. f. 13.
 Plato quidem multa de vno Deo loquutus est, a
 quo ait constitutum esse mundum; sed nihil de
 religione, somniauerat enim Deum, non cogno-
 uerat. L. VI. c. XXV. f. 1. Ebur non est castum
 donum Deo, quod sit ex corpore mortuo, inquit
 Plato.

b) L. VII. c. VII. f. 12. Immortales esse
 animas Pherecydes & Plato disputauerunt.
 c. VIII. f. 4. Plato sic argumentatus est, im-
 mortale esse, quidquid per seipsum & sentit &
 semper mouetur. Quod enim principium motus
 non habet, nec finem habebit, quia deferri a se-
 metipso non potest - - Fieri nequit, quin sit
 immortalis animus, cuius miranda sollertia in-
 ueniendi, & celeritas cogitandi & facilitas per-
 cipiendi - - diuina & cœlestis appareat, ce-
 tera.

c) L. VII. c. I. f. 9. Omne quod sub vi-
 sum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato,
 & solubile sit necesse est. L. II. c. X. f. 4. Hu-
 manam formam Plato dixit esse Deoerdn. adde
 BETVLEIVM ad h. l.

d) L. VII. c. III. f. 16. Plato mundum
 ait in æternum esse mansurum. C. XIV. f. 4.
 Plato & multi alii philosophorum - - multa
 millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo mun-
 dus exstiterit, secuti fortasse Chaldaeos, cet.

e) L. III. c. XXI. f. 2. sqq. narrat noster,
 Platonem cuncta voluisse esse communia, idque

non tantum de pecunia, sed etiam matrimoniis intellexisse, proinde omnem castitatem, fidem & iustitiam proscripsisse. conf. c. XXII. Concludit hinc, omnem frugalitatem, temperantiam, verecundiam, abstinentiam, ceterasque virtutes nullas esse, stante PLATONIS sententia. Quod ciuitatem de sapientibus componere voluerit PLATO, refert L. III, c. XXV. §. 7.

**) Confirmat hoc exemplis CATONIS & AMBRACIOTÆ CLEOMBROTI, quos se nullam aliam ob causam præcipites dedisse docet, nisi quod execrabilem PLATONIS doctrinam sequuti, scripto illi PLATONIS, ante quam se occiderent, perlecto temere credidissent. L. III. c. XVIII. §. 8. §. 9.*

§. X.

XENOCRATES Platonis discipulus mentem hominis per totum corpus esse sparsam putauit. **)* **ARCESILAS** academici conditor constituit nouam non philosophandi philosophiam. ***) CARNÉADES* acad. sectæ philosophus eloquentia maxime illustris de iustitia in vtramque partem disputauit. ****)* **ARISTOTELÉS**, quamuis secum ipse dissideat, in summum tamen, vnā mentem præesse mundo testatur, **)* mundum semper fuisse & fore censet, ***) in honestate ac virtute summum bonum collocat, ***)* quod alii peripateticorum in bonis animi, corporis & fortunæ quasiuerunt, *a) ad-*
fe-

fectus non vult detrahi & euelli, sed temperari. *b)*

*) *Op. D. c. XVI. f. 12.*

**) *L. III. c. IV. f. 11. sqq. adde BETVLÉIVM ad h. l. Arcesila auctore duo philosophiae genera esse coeperunt: unum illud vetus, quod sibi scientiam vindicat; alterum nouum repugnans, quod eam distrabit, & c. VI. f. 7. sqq. Arcesilas ignorantiae magister, cum Zenoni obtrectaret, ut totam philosophiam euerteret, auctore Socrate, suscepit hanc sententiam ut adfirmaret nihil sciri posse - - & proinde introduxit genus philosophiae ἀσύνετον.*

***) Historiam huius dissertationis narrat *L. V. c. XIV. f. 3. sqq.* summam eius ob oculos ponit & oppugnat *c. XVI. & c. XVII.*

*) *L. I. c. V. f. 22. Ir. D. c. XI. f. 15.*

**) *L. II. c. X. f. 25. L. VII. c. I. f. 7.*

***) *L. III. c. VII. f. 8.*

a) ibid. f. 7.

b) L. VI. c. XV. f. 2. sqq.

§. XI.

ZENON, STOICORVM princeps, qui sibi ipsi manus intulit violentas, *) quid de Deo, **) summo bono, ***) & statu post hanc vitam *) docuerit, quidque censuerint Stoici de anima, **) mundo, ***) adfectibus *a)* passim significat LACTANTIUS. CLEANTHES athera dixit esse summum Deum, sibi que ipsi itidem violenter manus intulit, *b)* pariter ut CHRYSIPPVS, *c)* qui iudice CICE-

rone, d) portum Stoicorum fulciuit, deque Deo & mundo haud spernenda scripsit. ANNÆVS SENECA, acerrimus ille ex Romanis Stoicus multa sapienter & pæne diuinitus eloquutus videtur LACTANTIO, e) quoniam de Deo, f) virtutibus g) & sapientia h) recte & prudenter differuisset. De ARISTONECHIO philosopho Stoico narrat, quod differuerit, ad virtutes capiendas nasci homines. i)

*) L. III. c. XVIII. f. 5.

**) L. I. c. V. f. 20. Zenon Deum nuncupat diuinam naturalemque legem. L. IV. c. IX. f. 2. Zenon rerum naturæ dispositorem atque opificem vniuersitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Jouis nuncupat - - Est is spiritus Dei, quem ille animum Jouis nominat Ir. D. c. XVIII. f. 13. Stoici negant, habere ullam formam Deum.

***) L. III. c. VII. f. 8. c. VIII. f. 20. Zenonis summum bonum est, cum natura congruenter viuere; quorundam Stoicorum virtutem sequi. L. III. c. XII. f. 12. Negant Stoici, sine virtute effici quemquam beatum posse. L. III. c. XVII. f. 6. Stoici beatum esse aiunt sapientem, etiam cum torquetur, ib. c. XXV. f. 7. Senserunt Stoici, bonum hoc philosophicum ad omnes homines pertinere, hinc & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Opinationem autem ex philosophia repudiarunt, quod laudat LACTANTIUS, L. III. c. IV. f. 1.

*) L. VI. c. VIII. f. 13. Esse inferos Zeno Stoicus docuit, & sedes piorum ab impiis esse discre-

scre-

scetas: & illos quidem quietas ac delectabiles incolere religiones, hos vero luere pœnas in tenebrosis locis.

***) L. III. c. XVIII. f. 2. Stoici animas non nasci statuunt, sed insinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare.*

****) L. II. c. V. f. 7 Stoici omnia celestia quæ mouentur in deorum numero habenda esse censent, & ibid. f. 28. Stoici mundum & animantem & sapientem esse contendunt, & propterea Deum. c. X. f. 15. Stoici, cum de providentia differunt, monstrare conantur usum & pulchritudinem rerum creatarum: - nam Stoici animantium fabricam diuinæ solertiae tribuunt. L. VII. c. III. f. 1. Stoici naturam in duas partes diuidunt, unam quæ efficiat; alteram quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. in illa prima esse vim sentiendi, in hac materiam, nec alterum sine altero esse posse. ibid. f. 13. Hominum causa, inquiunt Stoici, mundus effectus est. Ir. D. c. XIII. f. 19. Stoici inepte aiunt: multa esse in gignentibus & in animalium numero, quorum lateat utilitas; sed eam processu temporis inueniri, sicut iam plura prioribus seculis incognita necessitas & usus inuenerit.*

a) L. VI. c. XV. f. 3. & 10. sqq. Stoici furiosi adfectus iubent abscindi non temperari, rebusque natura insitis castrare hominem volunt. - Igitur adfectibus, quos ex opinione bonorum malorumque nasci putant, euulsis - pro cupiditate substituunt voluntatem, pro letitia gaudium, & sic porro.

b) L. I. c. V. f. 19. L. III. c. XVIII. f. 5.

c) ibid.

d) L. I. c. V. f. 20. Chrysippus naturalem vim diuina ratione præditam, interdum diuinam

necessitatem Deum prædicat. L. VII. c. XXIII. f. 3. Melius Chrysippus; quem Cicero ait fulcire portum Stoicorum, qui in libris quos de prouidentia scripsit, cum de innouatione mundi loqueretur, hæc intulit: τέττα δὲ ἔτῳς ἔχοντος, δῆλον ὡς ἔδεν αὐδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν ἐιλημμένων χρόνῳ εἰς ὃν νῦν ἔσμεν κατασῆσεσθαι σχῆμα. ir. D. c. X f. 36. Si quid est, inquit Chrysippus, quod efficiat ea, quæ homo licet ratione præditus, facere non possit; id profecto est maius & fortius & sapientius homine.

e) L. V. c. XXII. f. II.

f) L. I. c. V. f. 26. Seneca sæpe summum Deum merita laude prosequitur. Nam cum de immatura morte differeret: non intelligis, inquit, auctoritatem & maiestatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum cælique, & deorum omnium dei, a quo ista numina, quæ singula adoramus & colimus, suspensa sunt. Item in exhortationibus: Hic, cum prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret; & hoc ordiretur, quo neque maius quidquam nouis natura, nec melius; ut omnia sub ducibus suis irent, quamuis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit. C. VII. f. 13. Seneca vir acutus, nos, inquit, aliunde pendemus. C. XVI. f. 10. Senecam adducit Jouis procreationem sobolis ridentem, nec minus quoque L. II. c. II. f. 14. simulacra, coll. c. IV. f. 14. Præterea L. II. c. VIII. f. 23. Bene, ait, Seneca omnium Stoicorum acutissimus vidit, nil aliud esse naturam quam Deum.

g) L. VI. c. XXIV. f. 2. Seneca exhortationes suas mirabili sententia terminauit: Magnum, in-

inquit, nescio quid, maiusque quam cogitari potest, numen est, cui viuendo operam damus. Huic nos adprobemus. Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam, patemur Deo. (conf. L. VI. c. XXV. f. 3.) L. III. c. XII. f. 11. Seneca imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud virtutis premium quam immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit; una, inquit, res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit & pares diis facere. L. V. c. XIII. f. 20. Seneca incongruentiam hominibus obiectans, recte ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent; quod est utique summæ perversitatis. Cap. XXII. f. 11. 12. Si quis volet scire plenius cur Deus malos fieri sinat diuites, pios contra inopes & humiles: sumat eum Senecæ librum cui titulus est: Quare bonis viris multa mala accidunt, cum sit providentia: in quo ille multa non plane imperitia seculari - - eloquitur. Deus, inquit, homines pro liberis habet; sed corruptos & vitiosos luxuriose ac delicate patitur vivere, quia non putat emendatione sua dignos: Bonos autem, quos diligit, castigat sæpius, & assiduis laboribus ad usum virtutis exercet; nec eos caducis ac mortali-bus bonis corrumpi ac depravari sinit.

b) L. III. c. XV. f. 1. Seneca dixit: Philosophia nihil est aliud, quam recta viuendi ratio, vel honeste viuendi scientia, vel ars recte vitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque viuendi; & qui dixerit illam regulam vitæ, suum illi nomen reddidit. & f. 11. sqq. adscripsit, quæ Seneca in exhortationibus de moribus philosophorum docuit c. XV. f. 14. Nondum sunt, inquit Seneca, mille anni, ex quo initia sapientiæ mota sunt.

i) L. VII. c. VII. f. 11.

§. XII.

M TVLLIVM CICERONEM, cuius diligenter & magno cum fructu legitasse scripta LACTANTIVS videtur, laudibus crebro, sæpius conuiciis afficit. *) Laudat, quod multa præclare dixerit TVLLIVS de Deo & prouidentia, **) licet sæpius veritatem celasse cognitam videatur, quoniam SOCRA TIS carcerem timuerit. ***) Nec displicent LACTANTIO, quæ de lege diuina naturali, *) moribus hominum peruersis **) & imbecillitate intellectus ***) scripsit. Corripit ex aduerso CICERONIS leuitatem, quod aliis in locis prouidentiam tollere conatus fuerit, *) improbat utique, quod de philosophia tam splendide censuerit, **) de fortuna, benignitate & largitione finisire docuerit, ***) aliaque nonnulla a) VARRONIS definitionem animæ adfert & repudiat. b)

*) Plurima, quæ ad historiam philosophicam spectantia, suis admiscuit LACTANTIVS, e TVLLII libris, potissimum *de natura deorum & questionibus* eiusdem *academicis* selecta, ad suum transtulit vsum. Sane si MARCVS ille TVLLIVS non fuisset, ad tantam eloquentiam, variarumque qua polluit, rerum cognitionem non peruenisset LACTANTIVS. Quæ quamlibet ita sint, multum tamen temporis & operæ passim in eo consumsit, vt CICERONEM plerumque innocentem,

cæcitatis, errorum, inconsideratæ leuitatis, insolentia & insaniei conuincat, & si quando laudem promereri videtur LACTANTIO, fatis illum tenui & proletaria dimittit.

***) L. I. c. II. f. 3. *M. Tullius*, inquit, *quamuis academicæ disciplinæ defensor esset, de providentia gubernatrice rerum & multa & sæpe disseruit, Stoicorum argumenta confirmans, & noua ipse adferens plurima quod facit tum in omnibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in iis, qui sunt de natura Deorum. c. V. f. 24. Cicero Platonem secutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac supremum vocat in iis libris, quos de legibus scripsit: - ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulii igitur est naturæ obediens aut subiectus deus. omnem ergo regit ipse naturam. Quid autem sit Deus, in consolatione definit: Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & libera segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens & mouens. C. XV. f. 16. sqq. Tullius qui solus exstitit Platonis imitator, in eo libro quo se ipsum de morte filia consolatus est, non dubitauit dicere deos, qui publice colerentur homines fuisse. - Quid? quod idem dicit in libris de republica? idem de Gloria? idem in Tusculanis? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus Leges voluit ponere, quibus putaret vsuram esse iustam & sapientem ciuitatem, de religione aliter sanxit. Ad quæ probanda nonnulla loca e libris, quos nominauit, adscripsit.*

***) L. II. c. III. f. 2. sqq. *Intelligebat Cicero, falsa esse, quæ homines adorarent, -- ait tamen: non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.*

*) L. VI. c. VIII. f. 6. sqq. *TVLLIVM* fatetur hanc legem pæne diuina voce depinxisse, & ipsius descriptionem longiorem subiicit. coll. c. X. f. 2. c. XXV. f. 9.

**) L. V. c. VIII. f. 10. c. XI. f. 2. L. III. c. XVI. f. 2. 5.

***) L. II. c. III. f. 24. *Nota CICERONIS vox est: Utinam tam facile vera inuenire possem, quam falsa conuincere.*

*) L. II. c. VIII. f. 10. sqq. *vbi multis in hanc rem disputat.*

**) L. III. c. XIV. f. 8. sqq. f. 15. sqq. c. XXV. f. 1.

***) L. III. c. XXVIII. f. 9. sqq. c. XXIX. f. 3. sqq. *Quæ de largitione habet CICERO ac hospitalitate sub censuram reuocat, copioseque oppugnat L. VI. c. XI. f. 9. sqq. & c. XII. f. 5. sqq.*

a) e. g. quæ de morte & statu post vitam philosophatur, L. III. c. XIX. f. 2. sqq.

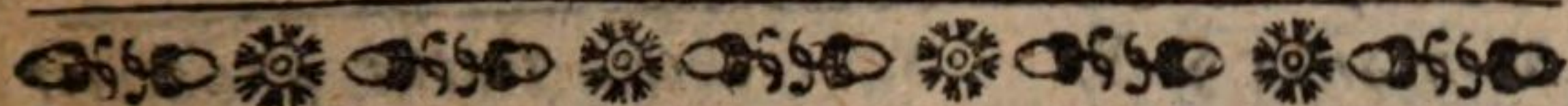
b) Op. D. c. XVII. f. 5. sq. *Varro ita definiit: Anima est aer conceptus ore, de uerfesus in pulmone temperatus in corde, diffusus in corpus. Hæc aperissime falsa sunt. rel.*

§. XIII.

Et hæc quidem hætenus de philosophia LACTANTII hac vice sufficiant. Erat utique hæc pars postrema multo longior futura, si copiosioribus omnia animaduersionibus & supplementis illustrare voluissem. Verum & hoc a scopo alienum fuisset, & opportunioribus ista locis reseruare satius duxi.

* * *

M. IOACH. IVSTI *Kau*
DIATRIBE
CRITICO-THEOLOGICA
COMPLECTENS
HISTORIAM
VETEREM
ET RECENTIOREM
VOCIS
ΟΜΟΟΤΣΙΟΣ.

MEMBRVM I.
HISTORIA VOCIS
ΟΜΟΟΥΣΙΟΣ
ANTE SYNODVM NICÆNAM.

Σύνοψις.

Ratio instituti §. I. Vox quamnam apud profanos scriptores significationem habeat? §. II. An ab orthodoxis in ecclesia, an ab hereticis prius usurpata cœperit? §. III. An primo seculo p. C. n. fuerit adhibita, nescitur. Liturgia Iacobi & similia scripta sunt supposita. Eusebius & Athanasius de antiquissimo vocis usu testantur. §. IV. Huc non spectat auctor questionum græcanicarum Iustino perperam adscriptarum; nec Theodotus, nec Tertullianus, nec auctor libri ποικίλων §. V. Potiori iure adseiscimus Origenem §. VI. Itemque Gregorium Neocæsarensen, duo Dionysios, Theognostum & Cyprianum §. VII. Heretici vocis rectam notionem deprauarunt, quibus ex causis? §. VIII. Quo sensu illam Gnostici, Cerinthiani & Valentiniani acceperint, docet Irenæus, & vel e Theodoti figmentis patet §. IX. Porro in censum veniunt Marcionite, Agapius, Mon-

Montanus §. X. Se- chena tertia prudenter
quuntur Sabelliani & §. XIV. Obseruatio-
Manichæi §. XI. De- nes nonnullæ ex hæte-
nique Paulus Samosa- nus memoratis dedu-
tenus, de cuius senten- cuntur §. XV. Et fal-
tia exponitur §. XII. sa quedam narratio
XIII. Damnata illa Philostorgii exploditur
fuit in Synodo Antio- §. XVI.

§. I.

Ites in ecclesia vt excitet at-
 que propaget coluber ille an-
 tiquus, princeps tenebrarum
 & diffidiorum, omnem mo-
 uet lapidem. Hinc simultates, iuuidiæ-
 que ac suspicionis semina dispargit nauit-
 ter, vt ingenia & animos doctorum di-
 strahat & proinde concordiam disrumpat.
 Ita sane est, inter alia diffidia ecclesiam
 quoque bella frustranea propter voces ac
 terminos sæpe haud parum turbasse. Ca-
 uendum autem, ne inter ludicras λεγο-
 μαχίας, quas vocant, referamus, quando
 viri recte sentientes vocabulorum quo-
 rundam probitatem & integritatem sunt
 contra eos tuiti, qui rem sanam pariter
 ac eius vocabula fastidiunt. Inter varia
 huius rei documenta, quæ historia dat
 ecclesiastica, cum primis eminet vox
 ΟΜΟΟΥΣΙΟΣ, *) cuius quidem historia
 memoratu longe dignissima visa nobis fu-

it quatuor posse periodis comprehendi ac circumscribi. *Prima* quidem mutationes eius ante Synodum Nicænam, *altera* deinceps quas in ipsa illa synodo experita sit, *tertia* porro, quæ post eandem fata sit perpeffa, *quarta* denique fortunam eius recentiore compectatur.

*) Nominis huius plenior qui texuisset historiam, ordine quidem eundo per cuncta saltem præcipua novi fœderis secula, nouimus neminem. Quæ DIONYSIVS PETAVIVS, STEPHANVS CVRCELLÆVS, CHRISTOPHORVS SANDIVS locis inferius adnotandis hac de voce scripserunt, ne vicesimam tibi partem obseruationum huc facientium dabunt, taceo quod confuse omnia, & animo interdum iniquiori tradiderint. Generatim qui historias ecclesiasticas condiderunt, pauca valde nec illa quidem semper accurata, nihilque iusto ordine hoc de vocabulo exposuerunt. Idem fere censeas de IOANNE CASPARE SVICERO, qui quidem in *thesauro ecclesiastico pecul. artic.* de hac voce nonnulla memoranda congestit. Verum aliud est, historiam pertexere, quod nostrum erit, aliud collectanea sua & ea quoque satis mutila promere. GEORGIVS quoque BVLLVS celebris presbyter Anglicanus in *defensione sua fidei Nicænæ pec. cap.* data opera varia de voce nostra admonuit. Verum duo solum secula vir ille diligens peragrauit, & quæ de reliquis scriptoribus iamiam obseruauimus, pleraque etiam de hoc BVLLI instr-

tuto certa ratione dici posse comperiet facile, qui curatiorem nostram delineationem cum horum laboribus comparare, operæ duxerit esse pretium. Diligentiolem tractationem promereri vocem isthanc, nec Æthiopem lauare, qui talem instituit, nemo intelligens abnuerit. An autem nostra hæc diatribe aliquid boni ac recti conferat, vt nunc summa ingenia felicius & copiosius hæc omnia inuestigare ac edifferere possint, æqui iudices, sint modo æqui, iudicauerint. Cuncta nos pro viribus, quæ quidem quam sint tenues exiguæque ipsimet satis sentimus, qua tamen licet industria integraque fide designabimus. Vnum adhuc scito. Quæ ad nostrum institutum nihil faciunt, nemo heic quæsiuerit, qui hoc sigillatim iam agimus, hosque limites nobis ponimus, vt de solo nomine ὁμοῳσιος commentemur, nec vero omnium, circa rem ipsam quæ sunt coorta controuersiarum, animus fert enarrare historiam, quæ res foret ingentis operis.

§. II.

Ratio ante omnia est habenda, vt vocabuli nostri origo & vsus intelligantur. Nascitur ex ὁμός, quod est αὐτός, atque ὁσίαι.

*) Fuit autem a Platonice ea potestate vsurpatum, quando de animæ humanæ diuina loquerentur origine, vt τὸ ὁμοῳσιον eandem naturam ac essentiam significaret. **)

Quæ vis & notio vocis constanter obtinuit apud profanos auctores, prouti ad-

hi-

hibitum fuit hoc nomen diserte quod nominamus ab ARISTOTELE, ***) a PLOTINO *) PORPHYRIO **) atque IAMBLI-CHO. ***)

*) Fuerunt, qui componi vocabulum nostrum contenderent ex *ὁμῶς simul*, alii quoque ex *ὁμοῖος similis*, ut sinistriorem suam vocis huius interpretationem felicius comprobarent. Perperam sane, ut infra docebitur. Interim deprehendi, hodieque magnos quosdam theologos in huius vocis derivatione sibi non constare. *ὁμός* autem quod idem atque *αὐτός* valeat, ex Homero & Hesiodo nos condocet HENRICVS STEPHANVS in *Thes. G. L. T. II pag. 1300.* *ὁμοούσιος* itaque eiusdem est valoris ac *ὁμῆς* siue *τῆς αὐτῆς ἔσιος*, eiusdem essentiae siue naturae.

**) Habebant, quod inter omnes constat PLATONIS discipuli animam pro particula ab ipsa diuina essentia decerptam, hinc si aiebant, animam nostram esse cum Deo *ὁμοφύῃ, ὁμογενῇ*, siue *ὁμοούσιος*, non id solum de similitudine quapiam intellexisse videntur, quod vult IO. CLERICVS *art. crit. P. II. §. i. c. XV. n. 16.* sed plerumque excellentius aliquid innuebant, videlicet *τὴν ταυτότητα τῆς ἔσιος*, animam esse eiusdem naturae & eminentiae, licet non omnes perfectiones diuinæ, quamdiu in corpore velut carcere inclusa teneretur, æque de illa prædicari possent, donec post hanc vitam rursus vniretur mens deo, cuius pars esset *ὁμοούσιος*, seu eiusdem naturae. Hinc diiudi-

canda, quæ idem IO. CLERICVS de Platonico-
 rum mente scripsit in *epistolis crit. & eccles.*
ep. II. p. m. 35. qui ceteroquin bene comproba-
 uit in *vita Eusebii Casarensis* §. X. *sqq.* Pla-
 tonicos, quando de diuersitate & ordine deo-
 rum loquerentur, etiam hanc in rem vocibus
 ἑτεροῦσι & ὁμοῦσιος vti consueuisse.

***) Auctor, cuius fide hoc adserimus,
celebrium de anima opinionum vna cum *Orige-
 nis philocalia* editus, locum aliquem Stagiritæ
 laudat, vbi ὁμοῦσιος εἶναι πάντα ἄσπρα, *omnia
 sidera eiusdem essentia esse*, dixit.

*) *Ennead. IV. L. VII. c. X.* vbi de ani-
 ma humana ita disserit: ἀνάγκη θεῖον τὸ τοιού-
 του εἶναι ὅτε θεῖον μεσὸν αὐτὸ διὰ συγγένειαν καὶ
 τὸ ὁμοῦσιον: *necesse est, diuinam esse illam rem,
 quæ ipsa qualitatibus diuinis referta est, quo-
 niam est genere adfinis & eiusdem (cum Deo)
 essentia.* Laudatus CLERICVS *l. c. p. 36.* con-
 uertit τὸ ὁμοῦσιον per *naturæ communionem*,
 nescio an satis accurate. Vocabulum *commu-
 nio* est ambiguum & quilibet illam pro lubitu
 interpretari potest. Verior autem Platonico-
 rum sententia erat, quæ eandem essentiam si-
 gnificaret.

**) *L. I. de abstin. ab esu anim. n. 19.* εἶγε
 ὁμοῦσιαι αἱ τῶν ζώων ψυχὰς ἡμετέρας, quippe
 sunt eiusdem naturæ animalium animæ ac no-
 stræ.

***) *De myster. Ægypt. Sect. I. c. XIX.
 & Sect. III. c. XXI.*

§. III.

Voce hinc in ecclesiam transeunte licet plurima sint secula vſa, latuit tamen sub illa mira sententiarum varietas, vt sigillatim illas explicabimus. Sunt viri sagacis ingenii, qui probabilius iudicant, prius orthodoxos suam fecisse vocem illam, quam deprauata fuerit ab hæreticis, quorum quælibet familia illam ad suas detorquere nisi fuit nenias & nugas exprimendas. Hoc negari nequit, rectum vocis huius saniorēque vſum retinuisse semper & adstruxisse viros orthodoxos, *) quod autem primi illam receperint in ecclesiam, cum idonei testes non adsint, vix certi quid ac firmi ea de re definire audemus. **)

*) Sane recta vocis significatio non pendebat ab hæreticis, qui illam plerumque multo aliter, quam id aut linguæ ingenium, aut sanæ expositionis regulæ iubent, interpretati fuerunt. Si itaque cogitemus, hæreticos pro sua caliditate libenter vti loquutionibus in ecclesia receptis, plane nouis autem vocabulis perraro, vt erroris suspicionem declinent maiori cum specie: valde fit verisimile, quod iam GEORGIVS BVLLVS coniecit, ab orthodoxis pridem τὸ ὁμοούσιον vsurpari cœpisse, eamque tunc vocem hæreticos ex præconceptis opinionibus ad suas traxisse partes, licet a recta eius potestate longe recesserint. Vocabulum autem idcirco re-

tinuerunt forte, vt existimarentur ab imperitis similia cum sanis doctoribus sentire, qui tamen nihil simile cogitarent.

**) Rem tamen forsan extra dubitationis aleam ponere videri posset æmulatio illa strenua hæreticorum, vt quælibet cohors vocem isthanc ad se raperent & pro se esse demonstrarent, prout infra liquebit. Quo labore anxio facile superfedissent, nisi vox ista auctoritatem iam in ecclesia naçta, & vt vox probatæ fidei palam agnita fuisset. Recepissent autem orthodoxi haud ita facile vocem ab insanis hominibus ad deliria sua significanda excogitatam. Tempus autem & annus, quo illam receperint, adsignari nequit. Fuit forsan vt nonnulli volunt, seculo primo incognita, secundo autem grauibus ex causis sapienter aduocata.

§. IV.

Equidem si *liturgia* illa, quæ S. IACOBI nomen præ se fert, ab apostolo composita profectaue esset, nihil nobis de antiquissimo vsu probatoque vocis ὁμοσίου dubii remaneret. Namque plus illa quinquies filium & spiritum S. Patri dicit ὁμοσίουs. *) Quantumuis autem spuria sit illa liturgia & sublestæ fidei; etiam si quoque primis ecclesiæ doctoribus incognitam fuisse vocem nostram, concederem, quod tamen idoneis argumentis nondum est euictum: frequenter saltem se-

secundo & tertio seculo usu venisse illam e variis patet, quæ adhuc in doctorum eius ævi scriptis reperiuntur, exemplis, & potest sane ipsius EVSEBII Cæsareensis **) ac ATHANASII *) claris ea de re testimoniis luculenter euinci.

*) λειτουργίαν talem consignare IACOBO numquam in mentem venisse e certissimis *vo-deias* indiciis persuasum habemus, quam in rem argumentum quoque ab usu vocis ὁμοούσιος RIVETVS, DORSCHVS, SVICERVVS & alii non sine specie desumunt. Cui visum fuerit ipsam liturgiam euoluere, reperiet vocem nostram adhibitam e. g. p. m. 68. 102. 116. ex edit. IO. ALB. FABRICII in *cod. apocr. N. T. P. III.* adde adnotationem IO. GEORGII DORSCHII *ibid.* p. 13. Nec aliter sentiendum de *missa* seu *liturgia*, quæ exstat sub nomine MARCI, quamque MORNÆVS, COCVS & RIVETVS ab euangelista scriptam negant, quoniam in ea τῷ ὁμοούσιῳ fit mentio. Idem censent SCVL-TETVS, GERHARDVS & alii de libro illo apocrypho, *circuitus Ioannis*, inscripto, eumque recentioris ævi esse & inde non sine verisimilitudine coniectant, quoniam in illo laus τῷ ὁμοούσιῳ τριάδος reperiatur.

**) Audiamus illum in *epist. ad Caesar.* apud SOCRATEM H. E. L. I. c. VIII. non procul a fine. Ἐγνομεν, inquit, καὶ τῶν παλαιῶν τινὰς λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφεῖς, πρὸ ἐτῶν ἐγγύς περ ἑκατὸν τριάκοντα, ἐπὶ τῆς τῷ πατρὸς καὶ υἱὶ θεότητος,

τῷ τῷ ὁμοσίῃ χρησαμένους ὀνόματι. i. e. *No- uimus quosdam veterum eruditos & illustres an- tistites aliosque scriptores, annos abhinc circi- ter centum & triginta, cum de Patris & filii- deitate differerent, voce ὁμοσίος usos fuisse.* Quæ EVSEBII verba etiam ATHANASIUS opp. T. I. p. 421. & THEODORETUS H. E. L. I. c. XII. repetunt. Probe heic obseruari velim, e confessione EVSEBII, qui hæc scripsit anno circiter CCCXXVI. iam ante annos centum & triginta, adeoque seculo secundo & tertio de filii cum Patre vnitatem vocem ὁμοσίος usu ve- nisse.

***) Vir hic diligentissimus, cui veterum scripta essent perspecta penitus, passim, quod ad vocem nostram, spectat, diserte πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων ἐπισκόπων prouocat. Vnicum adiiciamus locum ex epist. ad Afric. T. I opp. p. 937. Ἐπίσκοποι γὰρ ἀρχαῖοι πρὸ ἑλῶν ἐγγὺς πρὸ ἑκατὸν τριάκοντα, τῆς μεγά- λης Ρώμης καὶ τῆς ἡμετέρας πόλεως, γερό- φοντες ἠτιάσαντο τὴν ποίησιν λέγοντας τὸν υἱὸν καὶ μὴ ὁμοσίον τῷ πατρί. Prisci ante annos prope centum & triginta, tum Romæ tum nostræ ciuitatis episcopi accusauerunt eos qui fi- lium creaturam dicerent, aut qui negarent eum esse ὁμοσίον Patri.

§. V.

Nostrium itaque erit, paullo diligentius quæ latent passim in scriptoribus ecclesi- asticis, vocis vestigia in medium profer- re.

re. Vbi *auctor questionum græcanicarum ad Christianos*, inter IUSTINI MARTYRIS opera perperam referri solitus, animam nostram reliquis spiritibus ὁμοούσιον esse contendit, & THEODOTVS de corpore Christi, quod sit ecclesiæ ὁμοούσιον, adserit, vocem quidem inusitatam non fuisse priscis temporibus commonstrat, sed ad rem nostram nihil hic adtinet. *) Nec est TERTULLIANVS huius loci. **) Meliori forsan iure antiquissimum *auctorem libri ποιμὸνδεῖης* appellati, in partes adsciscimus, qui ceteroquin licet ineptias sectetur, τὸν λόγον ait esse ὁμοούσιον τῷ θεῷ μεγάλῳ νῶ. ***)

*) Namque nobis ea potissimum loca iam in censum veniunt, quæ & a viris probatis proficiscuntur, & in quibus τὸ ὁμοούσιον Christi & Patris mentio iniicitur. Apud ipsum IUSTINUM vocem nostram reperiri, non memini. Licet enim *expositio fidei*, quæ IUSTINI nomen præ se fert, Christum esse ὁμοούσιον Patri, statim in limine nos doceat: est tamen pernotum, de auctore huius *expositionis* nihil certi constare. *Auctoris istius græcanic. quæst.* verba hæc sunt: *ἀνὴρ ὁμοούσιος εἶναι φάμεν τὸν θεόν τε ἀγγέλους καὶ τὸν δαίμονας.* Etiam alibi δύο προσώπων ὁμοουσιῶν fit mentio. THEODOTVS autem in annexa CLEMENTIS *stromatibus* lucubratione, vnde verba eius desumimus, agnosticatorum prope abest deliriis, de quibus infra. Ceterum laudat etiam THEODORET. locum quem-

dam APOLLINARIS, in quo homines, quod ad corpus, brutis dixit esse ὁμοσίουs.

**) Latinus hic scriptor vocabulo nostro græco non est usus, videtur tamen isthoc in mente habuisse, quando sub init. libri *adu. Praxeam* sanctam trinitatem *vnus* esse *substantia*, quod græce ὁμοσίουs haud dubie reddidisset, diserte adfirmat. Quo nomine G. BULLVS ad eum prouocat in *defens. fid. Nic. p. 28.* Poterit tamen obiici, TERTULLIANVM hunc librum *adu. Praxeam* scripsisse, cum iam in MONTANI castra transisset. MONTANVS autem vocem ὁμοσίουs prout SABELLIVS intellexit teste SOCRA TE, adeoque forsan & TERTULLIANVM sensu minus puro loquutum esse, colligi posset.

***) De hoc libello, HERMETI TRISMEGISTO temere adscripto, quemque SANDIVS HERMÆ potius christiano tribuendum & PETAVIVS omnino ab antiquissimo quopiam homine christiano compositum censent, ex instituto differit IO. ALB. FABRICIVS *B. G. T. I. p. 48. sq.* HERMANNVS CONRINGIVS, ex ipsis illis, quæ adduximus, verbis coniectat *de Medic. Hermet. p. 45.* librum hunc ab auctore christiano profectum esse. Verum si dicam quod sentio, ista verba parum aut nihil probant. Fuit forsan homo a Platonice mirifice captus, quos de λόγῳ varia comminisci nouimus. Didicit forte quæpiam a christianis. Quando autem BULLVS *l. c. p. 29.* refert, dixisse

xisse illum, verbum esse *Patri ὁμοούσιον*; vox *Patri* isthoc loco non reperitur.

§. VI.

De ORIGENE, ad quem nunc accedimus, res est clarior, quod saniori sensu vocem usurparit. Scripsit circiter a. C. CCXXX. sqq. ac proinde centum propemodum annis ante habitam synodum Nicænam. Quam vellemus, scripta huius summi viri non essent magnam partem deperdita & deleta. Bis quidem in iis, quæ exstant alterum in *dial. I. contra Marcionitas* *), alterum in fragmento, quod PAMPHILVS MARTYR in *apol. pro Origene* structa, ex eius *comment. in ep. ad Hebr.* conseruauit, **) reperitur. Præter hæc autem in scriptis eius, quæ periire, vocem adfuisse nostram, testis est RVFFINVS. ***) Locum aliquem ex *comment. in Iobum*, in quo τὸ ὁμοούσιον exploditur, ORIGENI petulanter suppositum, & ab Ariano homine post Synodum Nicænam adscriptum esse, rectissime iudicat DESIDERIVS ERASMVS *) quem sequi videtur IOANNES CLERICVS. **)

*) Haud procul ab initio huius dialogi, cuius latinam solum versionem habemus, Adamantius confitetur: *Credo in vnum Deum creatorem omnium & verbum Deum consubstantialem (ὁμοούσιον) cet.* CHRISTOPHORVS

CHRISTOPHORI SANDIVS in *nucleo H. E.* eiusque *proleg. de vet. script. ecclesiast. p. 32.* hunc dialogum ORIGENIS spurium esse dicit, quoniam vox ὁμοόσιος in illo reperiatur. Quasi vero res indubitata esset, ORIGENEM τὸ ὁμοόσιον repudiasse. Quod ut probet SANDIVS, commentarios in Jobum, omnium virorum κριτικωτάτων consensu ORIGENI falso adscriptos, quibus saltim multa commenta ab Arianis infarta sunt temerrime, plane vult esse genuinos, idque argumentis valde ficulneis commonstrare nititur. Itane partium studio abripi decet? Num hoc est hominis iusti, manifestis erroribus subscribere, ut manifestior possit veritas expelli? Imo eo proteruitas SANDIVS concessit, ut, quando *l. c. L. I. p. 108.* fateri cogitur, in libris ORIGENIS περὶ ἀρχῶν omnino inueniri, quæ τὸ ὁμοόσιον confirmant, contendat temere, isthæc aliena manu adsuta esse, quod tamen ante de *libris in Iobum* cum maxime suspectis concedere nobis debuisset, cum libros περὶ ἀρχῶν turpiter interpolatos esse, nondum sit euictum. Certe id sibi cl. ELLIESDUPIN *T. I. Bibl. auct. eccles. pag. 208.* persuaderi non patitur. Ceteroquin probe memini, DUPINIVM quoque, HUVETIVM, TILLEMONTIVM & FABRICIVM dialogum laudatum ORIGENIS contra Marcionitas pro genuino eius foetu agnoscere nolle, eumque aut MAXIMO aut ADAMANTIO cuidam assignandum esse censere. Verum pace virorum doctissimorum cum SVICERO adhuc dissentio.

**) PAMPHILVS hic ipsemet iam martyrium ante concilium Nicænum perpeſſus in *præfat. apologiæ* fatetur, ſicut a ſanctis patribus ſit traditum, ſanctam eſſe trinitatem *vnus naturæ & eſſentiæ*. Idem de ORIGENE in *apol.* multis probat, & inter alia multa & hæc ORIGENIS verba exhibet: *Quæ ſimilitudines manifeſte oſtendunt, communionem ſubſtantiæ eſſe filio cum patre. Aporhœa enim ὁμοούσιος videtur, id eſt vnus ſubſtantiæ cum illo corpore, ex quo eſt vel aporhœa vel vapor.* Adeoque falſiſſimum eſt, quando HIERONYMVS, teſte SANDIO in *nucleo H. E. L. I. p. 126.* tradit, PAMPHILVM in iſto apologetico adſtruxiſſe, filium Patri non eſſe ὁμοούσιον, ſed pariter vt Sp. ſanctus, Patris creaturam & miniſtrum, quod absque blaſphemia dici nequit, & ſanctus Martyr in ſuo apologetico contrarium firmiter tuetur. Nec incredibile eſt, Arianos, qui ORIGENEM in ſuas partes trahebant, aliud apologeticum ſub PAMPHILI nomine conſinxiſſe, quem HIERONYMVS pro vero habuit. SANDIVS equidem pro more ſuo in *tr. de vet. Scr. eccl. p. 44.* illum PAMPHILI apologeticum, quem nos hodie habemus, temere dicit eſſe ſpurium. Nam τὸ ὁμοούσιον in illo, vt vidimus, ſanctè adſtruit PAMPHILVS. Omne autem quod ARIVM necat, & ὁμοούσιον trinitatis declarat, fictum & ſpurium dicere non ſibi religioni ducunt Ariani. Itaque nihil mirum, quod noſtrum PAMPHILI apologeticum inuiſum reddere audeat SANDIVS; ſed necquicquam.

***)

***) GEORGIUS BVLLVS *l. c. p. 28.* ORIGENEM frequenter vocem ὁμοόσιος adhibuisse probaturus, prouocat ad RVFFINVM, cuius verba quoque subiicit. Verum vt fateamur, quod res est, ex RVFFINI quidem verbis hoc probe elucescit, ORIGENEM in capite quodam libri deperditi apertis verbis adseruisse, filium esse ὁμοόσιον Patri, quo nomine & eius testimonium libenter adiicimus: quod autem frequenter ORIGENES ista voce vsus fuerit, non video, quaratione id BVLLVS e RVFFINI verbis eliciat. En ipsa verba: *Qui patrem & filium unius substantiæ, quod græce ὁμοόσιον dicitur, designauit, (Origenem intelligit) num is poterat in consequentibus statim capitulis alterius substantiæ & creatum dicere eum, quem paullo ante de ipsa natura dei pronunciauerat natum?*

*) Vide censuram eius in ORIGENIS scripta, edit. *opp. Origenis Basil.* præfixam, vbi de commentariis in Jobum spuris maximam partem, dictoque illo loco, copiose disserit.

**) *Art. crit. P. III. s. II. c. V. n. 10. p. m. 367.* vbi & ipsa subdoli impostoris verba repetiit, quæ vt sunt inepta & ridicula, ita & νοθεύειν suam manifestissime produnt, si cuncta rite expendas.

§. VII.

ORIGENI succedant duo eius discipuli, GREGORIUS Neocæsareensis, & DIONYSIVS Alexandrinus. Vterque floruerunt

runt circa annum CCL. GREGORIUS quidem passim in *expositione fidei*, quæ vocatur ἡ κατὰ μέρος πίσις, itemque in *anathematismis* τὸ ὁμοούσιον adhibuit & explicavit. *) DIONYSIUS autem in epistola quadam graviter confitetur, filium Patri ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων dici ὁμοούσιον, sicque vocis simul antiquitatem & rectum usum defendit. **) Quod & egit in alia ad DIONYSIUM Romanum epistola, qua se tutum fuit contra calumnias nonnullorum, ac si vocem ὁμοούσιος respueret. ***) Id quod luculenter demonstrat, quanta iam istis temporibus vocis istius sensu sano intellectæ fuerit auctoritas. Duobus his DIONYSIIS iungit quoque ATHANASIUS THEOGNOSTVM. *) An addi possit S. CYPRIANVS, **) iudicent alii. Et hæc quidem sunt, quæ de viris orthodoxis huc facientia inuenire potui. ***)

*) e. g. *opp. edit. Vossii p. 23. 30. 47. sq.* ubi ait: ὁμοούσιον λέλεκται τὸ ταυτόν τῇ φύσει καὶ τῇ ιδιότητι ἀπαράλλακτως. ὁμοούσιον dictum est, quod est idem natura & proprietate immutabiliter. Equidem GREGORIO suppositam istam *expositionem fidei* arbitrantur DIONYSIUS PETAVIUS, BELLARMINUS, RIVETUS, HORNBECKIUS & CHRISTOPHORVS SANDIUS, qui & *anathematismos* conii-
cit ab homine Sabelliano conscriptos esse. Quidquid eius sit, nihil definiam, licet non diffitear, infirmioribus argumentis uti, qui
sup-

suppositionem horum tractatum adsignare conantur.

**) Hæc quidem epistola inserta est *Biblioth. PP. T. XI. p. 277.* τὸν λόγον, inquit *DIONYSIUS*, τῷ πατρὶ ὁμοῦσιον τῷ πατρὶ εἰρημένον ὑπὸ τῶν ἁγίων πατέρων.

***) Fragmenta huius epistolæ reperiuntur in *ATHANASII decretis Conc. Nic. T. I. p. 421.* Digna sunt nonnulla quæ inde repetam *DIONYSII* verba: ἤλεγξα καὶ, inquit, ὁ προφέρουσιν ἔγκλημα κατ' ἐμῶ, ψεῦδος ὄν. ὥς ἔ λέγοντος τὸν χριστὸν ὁμοῦσιον εἶναι τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τῷτο φημὶ μὴ εὐρηκέναι πρὸς τῶν ἁγίων γραφῶν, ἀλλάγε τὰ ἐπιχειρήματα μὲν τὰ ἐξῆς, ἃ σεσιωπήκασι, τῆς διανοίας ταύτης ἐκ ἀπάδει. *Refutavi etiam accusationem contra me adlatam, utpote falsam, ac si non adstruerem, Christum esse Patri consubstantialem. Etiam si enim dicam, vocem nusquam reperiri in scriptis sacris, sunt tamen argumentationes meæ, quas reticuerunt, minime ab isthoc sensu alienæ.* Apparet utique ex his, quod diligenter observandum, vocem fuisse tunc omnium purioris doctrinæ adsertorum calculo adprobatam, adeo ut suspecti valde fuerint, & a sanis formulis abhorrere visi, qui isthac uti nollent? Docent enim veteres, quod episcopi Romæ apud *DIONYSIUM* congregati expressis verbis ab altero illo *DIONYSIO*, Alexandriae episcopo quæsiuissent, numne vocem ὁμοῦσιος acciperet, quoniam suspicarentur illi, sed falso, *DIONYSIUM* τὴν ὁμοῦσιν deitatis distra-

strahere. CHRISTOPHORVS SANDIVS vtramque epistolam, ad quas prouocauimus, pro spuris haberi posse existimat, quæ DIONYSIO licenter essent suppositæ. Verum SANDIVS homo audacis & levis ingenii, sæpe quæ sunt meridiana luce clariora agnoscere non vult, præconceptis suis hypothesebus præpeditus; ideoque aut plane reiicienda, aut cum grano salis accipienda seduloque ponderanda sunt, quæ scripsit in *nucleo H. E. L. I. p. 122.* & in *proleg. p. 42.*

*) Fuit is itidem ORIGENIS discipulus, quem vt virum λόγιον καὶ σπουδαίον laudat ATHANASIUS, eumque testem adlegat *T. I. opp. p. 470.* Quando autem antiquiorem THEOGNOSTO nominari non posse, qui voce nostra de trinitatis personis vsus fuerit, arbitratur ISAACVS CASAVBONVS *exercit. I. in Baronii annales p. 79.* ORIGENEM iam vocem isthanc adhibuisse, ignorauit.

**) CYPRIANVS in *sermone de cæna domini* aliquoties filium Patri dicit *consubstantialem*, (ὁμοούσιον) BELLARMINVS autem RIVETVS & SANDIVS sermonis huius auctorem non esse CYPRIANVM contendunt, rectene an secus, viderint intelligentes.

***) Pauca sunt, fateor; hoc tamen vel ex his liquet plane vestigiis, vocem nostram recte expositam & patribus ante Nicænis secundi tertiique seculi non displicuisse, adhibitamque fuisse haud infrequenter; quod pluribus sine dubio exemplis euinci posset, si plura vetu-

tustatis monumenta, quorum ne vicesimam nobis partem inuidia & iniuria temporum relictam esse lugemus, consulere liceret.

§. VIII.

Lustremus nunc quoque paucis insidias illas *hereticorum* & crassas deprauationes, quibus aut maculam huic voci inurere, aut suam illam reddere sunt primis illis seculis moliti. *) Corruptela isthæc inde nata videtur, quod commentis & phantasmatibus ingenii sui multum confisi, aut philosophicis quibusdam placitis capti loquutiones receptas pro lubitu ex præconceptis iudiciis intelligerent. Fucum faciebant imperitis, & quælibet illorum familia vocem in suas trahendo partes hoc ea significari contendebant, quod opinionibus suis & nugis rebantur consentaneum. Quod quidem ita fieri adsolet in vocibus ambiguis, cuius illi rectam expositionem respuebant. **)

*) Res digna est, quæ prolatis exemplis clarior fiat. Equidem nenias eiusmodi non tanti putamus, ut in iis assidue perscrutandis tempus quis terat. Interim cum multa veterum scripta & facta intelligi ac diiudicari nequeant, delira ista si prorsus ignores, aliquid illis dandum est operæ. Cognosces inde crebras, quas vox passa est *ὁμοῳσιος* mutationes, miras quas peperit repugnantias, dissidia difficulter aut prorsus non componenda.

**) Quando enim CHRIST. SANDIVS in *nucleo H. E. L. I. p. 122.* ait, vocem *ὁμοῳσιος*

ab hereticis fabricatam esse, homo insanit. Nam supra satis demonstrauius, vocem dudum antea a philosophis vsurpatam fuisse & hinc ab vsu philosophico, vt multæ aliæ voces, ad ecclesiasticum transiisse.

§. IX.

Ad fictitios æones aliaue sua somnia Gnosticos & horum adsecclas CERINTHIANOS & VALENTINIANOS vocem nostram præpostere adplicasse, non mirabitur, qui meminerit homines illos fuisse ad absurda quælibet fingenda credendaque natos & factos. Dixisse eos τὸν λόγον Patri ὁμοόσιον, qui magnam æonum diuersitatem crederent, voceque ad alia omnia ineptissime abuterentur, sane probari nequit. IRENÆVS, qui plena commentitiarum opinionum dogmata Valentinianorum explicat, miscuisse illos tricus & apinis vocem ὁμοόσιος, testis est fide dignus, *) & potest quoque e commentis THEODOTI, qui illam frequenter adhibuit, satis superque intelligi. **) Si dicendum, vt res est, videntur homines illi vertiginosi mente velut capti, quid sibi demum velint, ipsimet nesciuisse.

*) Sic L. I. c. I. adu. heres. docuisse illos perhibet: *Id quod spirituale erat, baudquam ab Achamoth informari potuisse, ἐπειδὴ*

ὁμοόσιον ὑπῆρχεν αὐτῇ, quoniam eiusdem cum ipso essentiae erat. Ex eodem IRENÆO tria alia loca adiecit G. BULLVS in *defens.* p. 28. quæ satis ostendunt, indignas esse hominum ineptias, quibus hic immoremur. Negasse autem & deliriis suis subuertisse τὸ ὁμοόσιον Patris & filii Valentinianos, hæresium scriptores satis demonstrant.

**) Discimus hæc ex eius ἀναθολικῇ διδασκαλίᾳ, quæ CLEMENTIS ALEXANDRINI, qui libros THEODOTI excerpfit, & velut compendium theologiæ Valentinianæ inde congeffit, operibus solet, sed *græce* tantum subiici. Latinam versionem ROBERTI PEARSE primus adiecit cl. POTTERVS in *edit. opp. Clementis* a. 1715. fol. Extant quoque duæ versiones *germanicæ*. Distinguendus autem hic est THEODOTVS ab alio cognomine, *coriario* Byzantino, qui circa annum CXC. Christum ψιλὸν ἀνθρώπον esse dixit, hinc a VICTORE, episcopo romano, anathemate percussus est. Hoc quidem probe obseruandum, quoniam vidi, & CHRISTOPHORVM SANDIVM turpiter lapsum esse, quando in *nucleo H. E. L. I.* p. 92. scribit & diserte repetit p. 121. THEODOTVM illum, qui Christum merum esse hominem dixit, vocem ὁμοόσιος vsurpasse, quod pateret ex epitome, quam CLEMENS ALEXANDRINVS composuisset. Nugæ. Sunt diuersissimi homines, THEODOTVS discipulus VALENTINI, cuius libros CLEMENS excerpfit, quique vocem ὁμοόσιος ad commenta sua tran-

stu-

stulit; & THEODOTVS ille coriarius, dux Alogorum, qui Christum dixit merum hominem, quemque vocem ὁμοθύσιος adhibuisse, nemo veterum testatur.

§. X.

PLATONIS scita nimio in pretio a MARCIONITIS habita fuisse non dubitauerit, qui secum perpendet, quæ illi sunt de animæ rationalis ἀπόρροια & emanatione ab ipsa substantia diuina, eisdemque cum deo ὁμοθυσίῳ rhetoricati. Patet hoc vel ex iis, quæ PHOTIVS ex AGAPIO, cui Marcionitarum figmenta vnice placebant retulit. *) Σύγχρονος Marcioni fuit MONTANVS, quem itidem vocem nostram vsurpasse refert SOCRA- TES, rectene an secus non facile dixerim **), licet non difficulter ceteroquin me suffragantem habeant, qui cuiusuis hæreseos patronos vocem tum temporis ad se traxisse & pro sua causa tuenda in aciem produxisse contendunt.

*) *Biblioth. Cod. CLXXIX. p. 403.* dicitur AGAPIVS animam ὁμοθύσιον deo adseruisse, & idem quoque de luna & sole, quod mireris, censuisse; imo adiicit PHOTIVS, AGAPIVM quoque S. Trinitatem ὁμοθύσιον dixisse, sed (quod de omnibus hæreticis probe obserues) vt pietatis hocce vocabulo deciperet minus circumspecte ad illum accedentes. Similiter

THEODORETVS de MARCIONE in *epit. diuin. decret. c. V. p. 264.* confirmat: κατὰ τὴν δυσσεβῆ Μαρκίωνος λόγον ὁμοῦσιος ἐστὶν ἢ ψυχὴ τῷ πεποιηκότι Θεῷ; *Secundum impiam Marcionis sententiam anima consubstantialis est Deo.* Adlegat quoque STEPHANVS le MOYNE in *notis ad varia sacra p. 252.* locum quemdam ORIGENIS e *comm. in Jobi c. XXXVII.* vbi abnuisset ORIGENES, dari aliquid Deo ὁμοῦσιον, ex mente nempe Marcionitarum. Locum autem quem intendit vir doctus, inuenire non potui. In *comm. ad Ioannem* refellit ORIGENES Heracleonem, qui Dei cultores Deo esse ὁμοῦσιος perperam adseruit.

**) SOCRATES *H. E. L. I. c. XXXIII.* sub fin. cuius autem testimonium labefactare nituntur H. VALESIVS & G. BVLLVS, rati, MONTANVM in capite de S. trinitate nihil mutasse. Non deessent equidem, quæ regerem, sed huius loci non sunt.

§. XI.

Nouas res moliuntur seculo tertio SABELLIANI, filiumque ὁμοῦσιον Patri hac ratione intelligi volunt, vt vnum cum Patre suppositum, vnā personam & essentiam constituat, nec re ipsa, sed nomine saltim & adpellatione pro diuersis adparitionibus externaque relatione distinguatur. *) Reluctantur his & in alia omnia abeunt, MANICHÆI, homines
æque

æque deliri filium dei κατὰ μέρος & κατὰ διαίρεσιν, Patri ὁμοούσιον facientes, ita vt ex essentia Patris, quæ in varias dissolui queat particulas, filius quasi pars essentiæ Patris manauerit. Hinc quando de ὁμοοσίῳ Patris & filii loquerentur, filium sibi vt frustulum τῷ ὁμοούσιῳ fingeant. **)

*) Equidem dubitat v. c. G. BVLLVS in *defens. laud. p. 28.* an SABELLIVS vocem ὁμοούσιος vsurparit, quoniam vox hæc eius opinioni e diametro repugnaret. Verum quis nescit, quis non videt, eius æui hæreticos inepta quæuis & secum luctantia adstruere, sibi non duxisse religioni? Præterea nitebantur omnes animi sui sensa fucō quodam tegere externo, hinc vocabulis probe receptis utebantur, vt saniori doctrinæ adhærere viderentur, quam tamen sunt mente auersati. Sane ita est: secus sentientes erroris sui patronos nituntur habere superiorum ætatum viros, qui ὀρθοδοξίας gloria celebrantur. Loquutionibus proinde & vocabulis, quibus illi, vtuntur ipsimet quoque lubentissime. Nec sibi in hac re defuisse existimem Sabellianos, vt honorem quem Manichæi ceteræque Sectæ scitis suis conciliaffe putabant, si vocem pro se militare adstruxissent, aduersariis suis eriperent, suisque placitis propriam redderent, præsertim cum id veteres multi diserte testentur, quando SABELLII & PAULI SAMOSATENI de τῷ ὁμοοσίῳ deliria iunctim explodere solent, prout hoc com-

probauit CHRIST. SANDIUS in *nucleo H. E.* L. I. p. 112. 114. & alibi.

**) Manichæos hoc sensu voce vfos fuisse, haud obscurum est, & liquet sane, illos cum Marcionitis fecisse, quando angelos quoque & animam ex Dei essentia pronata fuisse & hinc pariter vt Christus, Deo dici debere ὁμοσίᾳ, impudenter docuerunt. Ceterum, qui cupit vberius de mente illorum informari, consulat hæresium descriptores, IRENÆVM, EPIPHANIVM, THEODORETVM, reliquos, addat recentiores. Nos hæc iam non agimus, & ea solum quæ huc pertinent, adnotamus.

§. XII.

Denique sententiam dicat PAVLVS SAMOSATENVS, episcopus ad tempus Antiochenus, qui imperante GALLIENO deteriora dogmata sequi cœpit & Gnosticorum modo, modo Sabellii legere vestigia. Equidem operose & magna contentione probatum iuit G. BVLLVS, PAVLVM vocem ὁμοσίᾳ numquam suam fecisse, sed solum sophisma quoddam excogitasse, quo orthodoxis monstraret, illos, si vocem ὁμοσίᾳ admitterent, disseccare substantiam diuinam, & primam aliquam essentiam anteriorem statuere debere, quæ sit inter Patrem & filium æqualiter distributa. Verum nihil video repugnans, si dicas, Paulum vocem in sensu orthodoxorum respuisse & absurdam reddere

dere voluisse, ea autem, qua SABELLIUS illam accepit, significatione defendisse, præsertim cum id HILARIUS disertis verbis testetur. *)

*) BVLLVM nonnumquam magno conatu aut nihil aut parum ad rem agere, vel hoc potest exemplo condoceri. ATHANASIUS, e cuius libro de *Synod. Seleuc. & Arimin.* BVLLVS p. 29. sat longam pericopem descripsit, inter alia etiam narrat, Samosatenum sophisticari voluisse, & quam inepte vox ὁμοούσιος ab orthodoxis adhibeatur, ostendere. Hæc arripit BVLLVS & BASILIVM M. in partes torquere nititur, contendens, Paulum non vsurpasse vocem sed reiecisse. Hilarii auctoritatem, qui docet, SABELLIUS interpretationem vocis & PAULO placuisse, flocci facit BVLLVS, quo animo, ignoro; quasi vero non optime prout diximus cum Athanasii verbis possit conciliari HILARIUS. Sane PAVLVM vocem ὁμοούσιος, sensu quidem quo Sabellius, vsurpasse, tam fuit apud antiquos extra omne dubium, ut nemo, nec ætate HILARII, nec post illam eius verba vtcunque in suspensionem vocauerit, quod BVLLVS temere sibi sumsit. Sequitur autem BVLLVS, ut grus gruem, STEPHANVM le MOYNE, qui passim iisdem argumentis & verbis utitur, de Sabellianis & Samosatenis disputans in *notis ad varia sacra* p. 242. *sqq.* le MOYNE quidem vir multæ lectionis fuit, sed in historicis parum subacti & minus accurati iudicii.

§. XIII.

Proinde non dubitamus, omnibus rite expensis, quod PAVLVVS, qui sibi inficete persuasit, teste ATHANASIO, orthodoxorum sententia substantiam diuinam dissecari, SABELLIVM sequi maluerit, & reali personarum discrimine sublato, vocem quoque ὁμοῶσιος, vt huic opinioni responderet, interpretatus fuerit. Nobiscum sentit DIONYSIVS PETAVIVS, *) quem multi, solius BVLLI auctoritate adducti, hanc ob rem refellunt; quo iure, nondum plane video. Quando enim malunt, PAVLVVM vocem nostram potius de carne Christi, vt loquuntur, deificata adhibuisse, res est oppido dubia, ne dicam falsa penitus & ficta, quæ evinci nequit. **)

*) *Dogm. theol. T. II. L. IV. c. V. §. II. p. 348.* Adstipulatur illi CHRIST. SANDIVS in *nucleo H. E. L. I. p. 114. seqq.*

**) Sunt nimirum, qui docuisse volunt PAVLVVM carnem Christi eo dignitatis & eminentiæ peruenisse, vt cum essentia Dei plane sit ὁμοῶσιος. Adserit hoc inscite & inepte STEPH. le MOYNE in *notis ad v. s. p. 243. seqq.* Nullum fane idoneum testem ex antiquis, qui id liquido adseruisset, laudare potest. Repugnat

gnat hoc testimoniis EVSEBII, ATHANASII, SOCRATIS, AVGVSTINI, qui plane docent, Paulum nihil amplius quam hominem dixisse Christum, qui nihil supra communem hominum naturam haberet. Verbum autem dei censuit in Christo fuisse, sicut in aliis prophetis, prout de eo testatur THEODORETVS. adde BVLLI *iudicium ecclesiæ catholicæ de necessitat. credendi, quod Iesus sit verus Deus, separatim editum p. 68. inter opp. p. 28.*

§. XIV.

Accidit a. C. CCLXX. voci nostræ aliquid prorsus memorabile. Congregata fuit SYNODVS *Antiochena* tertia, imperante AVRELIANO, præsentibus episcopis ex omni oriente numero infinitis, teste EVSEBIO. *) In hac præter alia memoranda, quæ huc non faciunt, Patres congregati vsum vocis ὁμοούσιος interdixerunt, cavillationibus PAVLI Samosatani, contra quem Synodus vnice erat conuocata, eo impulsus. Liquet autem ex actis & intentione huius concilii, Patres vocem non penitus abolere voluisse, sed crassissimis PAVLI illius depravationibus obuiam ituros, eo saltem sensu, quo is voce abusus fuit, illam repudiasse prudenter. **) Idque adeo prægnantibus ex causis factum esse patet.

*) *H. E. L. VII. c. XXIII. XXIV.*

**) Neutiquam adstipulor G. BVLLO, qui temere adserit in *defens. p. 34.* patres Antiochenos de re ipsa sollicitos nec vero de vocabulo, vocem ὁμοόσιος plane silentio suppressi sicque excludi ab ecclesia voluisse. Hæc sunt BVLLI commenta, & patribus illis tale quid in mentem venisse, merito quis dubitauerit. Sane e testimoniis HILARII & ATHANASII, quæ antea *p. 27. & 29.* intulit BVLLVS, firmiter hoc quis numquam probauerit, e quibus nihil amplius consequitur, quam sensu Samosatени vocem damnassee patres, neutiquam vero, quod BVLLVS retur, vocem illos prorsus supprimendam & abiiciendam censuisse. Et facile mihi persuadeo, quando SABELLIUS, cum quo Samosatenum fecisse ATHANASIVS tradit, vocem ὁμοόσιος ita exposuit, τὸ αὐτὸν ἓνα (vnum suppositum) τὸν πατέρα καὶ υἱὸν καὶ πνεῦμα ἅγιον, hoc sensu quidem reiecisse illam Patres Antiochenos consulto & recte. Adde omnino *confessionem fidei* Antiochenorum Patrum contra Samosatenum latam, quæ exstat in *actis concil. Ephesini ex edit. Peltani c. I.* in qua Patres illi satis dilucide ponunt, quo nomine respuant vocem, & qua mente illam diligenter ferrent.

§. XV.

Videmus ex hactenus commemoratis, quanta iam isthac ætate hæreticorum fuerit nequitia. Rẽm inuisam reddere nisi vocabulum nauiter distorquent. Imo calliditate & cauillationibus eorum res eo iam peruenerat, vt recte sentientibus viris vox quoque suspecta fere videretur, quoniam tot iurgiis & altercationibus occasionem præberet. Sane in omni historia sacra nullum vocabulum tam vehementer infectati sunt veritatis hostes. Sed necquicquam. Imo vel ex his litibus hoc cepit commodi ecclesia, vt deinceps Patres Nicæni eo solidius & circumspicius vocis sensum explicare & contra hostium strophas quaslibet communire firmitus potuerint.

§. XVI.

Discederem hinc, nisi opportune se oculis obtulisset narratio quædam PHILOSTORGI, de cuius fide heic dispiciendum foret, nisi hoc IACOBVM GOTHOFREDVM fecisse iam, animaduernerem. Narrat ille quarti seculi historicus, ante ipsa Synodi Nicænæ initia conuenisse ALEXANDRVN episcopum Alexandrinum Nicomediæ alios ibi congregatos, & eorum

rum suffragia collegisse, vt filium ὁμοόσιον Patri in concilio prædicarent. *) Verum cum sit fides PHILOSTORGII suspecta valde, & nemo præter eum memorabile illud factum retulerit, variæque res circumstantes narrationi isti repugnent, re-iicimus isthæc cum GOTHOFREDO confidenter.

*) Vid. PHILOSTORGII *epit. H. E. L. l. c. VII. p. 6.* edit. IAC. GOTHOFREDI, qui & in *dissertatt. suis ad Philostorgium p. 21.* relationem istam sub examen vocauit, & inscitam illam esse comprobauit.

MEMBRVM II.

HISTORIA VOCIS IN IPSA
SYNODO NICÆNA.

Σύνοψις.

Scopus Concilii Nicæni §. I. Solliciti erant episcopi de voce, quæ, quod res erat, rotunde exprimeret, & an Eusebius vel inuitus vocem ὁμοούσιος subministrauerit? §. II. Vox non displicuit patribus §. III. Ideoque illam recipiunt §. IV. Repugnantibus licet nonnullis §. V. Et confessioni suæ inferunt, cuius rei acta enarrantur §. VI. Subscribunt & adprobant vocem fere omnes §. VII. Etiam Ariani exceptis duobus §. VIII. An omnes vocem una & recta significatione acceperint? §. IX. Quo sensu illam Patres Nicæni admiserint exponitur §. X. Et vindicatur §. XI. Quo sensu Arriani? §. XII. De Eusebio Cæsareensi disputatur seorsim §. XIII.

§. I.

INsignem auctoritatem & gloriam nonumque decus adipiscitur vocabulum a. C. CCCXXV. Fuerat dudum Ariana factio, quæ tunc magna cepit incrementa, capistris egere visa. Moderante CONSTANTINO M. synodus Nicææ conuocatur, ibique de concordia
ab

ab vtraque parte ineunda diu multumque deliberati, *) consultum ducent viri prouidi, ne vagis exceptionibus mira que vafricie Arianorum deluderentur, vt vocabulo quodam, quod dextre explicatum & sacris litteris responderet, & rem omnem apte & significanter exprimeret, machinas omnes prosternerent, telaque aranea Arii tollerent. **)

*) Si in hac materia expatiari velim & multa aliena ὥς ἐν παρόδῳ vt loqui solent adnotare, amplissima fertilissimaque heic forent omnia. Verum domi manemus. Mirum quod EVSEBIUS, qui multus est in *vita Constantini*, vt splendorem omnem concilii enarret, quique litium circa Paschatis festum aliaque leuiora meminit aliquoties, ne verbum quidem de re principe, quam pertractauit Synodus, de adferendo ὁμοσίῳ Parris & Filii contra sectatores Arii adiecerit. Forte offendere noluit Arianos, quibus ceteroquin bene cupiebat. E scriptis autem magni illius Alexandrini episcopi, & multum afflicti vexatique viri, bonum ATHANASIUM intelligo, qui ipsemet Synodo interfuit, plurima ad τῆς ὁμοσίᾳ historiam & vindicias pertinentia petere licet.

**) Scopus vtique Synodi is erat, vt hæresin Arianorum, qui Christum esse Deum factitium, creatum ante mundum ἐξ ἑκ' ὄντων, a natura Patris diuersum, eiusque filium saltem per adoptionem nominari, contendebant, mascule castigarent, concordiam quoad fieri pos-

posset, restituerent, veritatemque adeo prout eluceret ex variis scripturæ sanctioris dictis, stabilirent. Ex his quoque diiudicandum infra erit, quo sensu vocem ὁμοούσιος adsciuerint.

§. II.

Vix autem reperiebant, quod magis ad rem esset vocabulum, quodque acrius pungeret atque remorderet hæreticos, quam illud ὁμοούσιος. Phrasibus e sacris literis petitis Ariani itidem utebantur, consensum cum orthodoxis simulabant ubique, dissimili autem & perniciosissimo sensu verba sacra interpretabantur.**) Tum aiunt EVSEBIUM Nicomediensem, partium qui erat Arianorum defensor, perquam opportune orthodoxis obiecis-
se, illos, ubi in sua perstarent sententia, filium Patri ὁμοούσιον dicere debere, quod repudiare se, profitebatur. Hinc volunt EVSEBIUM telum quod contra ipsum vibrarent, porrexisse Patribus Nicenis imprudenter. Sunt qui rem hanc rentur esse fabulam. Verum nihil video causæ. **)

*) Satis illa potest intelligi subdolæ callidissimæque factionis nequitia ex *epistola* quam ATHANASII ad Africanos, quam legi apud THEODORETUM H. E. L. I. c. VIII. quæque, cum ad rem nostram faciat multum, conferri omnino hoc loco promeretur. Longior est,

est, quam ut hic repeti queat. Vix dici potest, quam sua quiuerint celare, quotque subterfugiis occultare dogmata nefaria, ut quibus demum terminis, quidquid insidiarum struerent, remoueri & confici posset, vix appareret amplius.

**) Rem in medio relinquunt plurimi, alii plane vocant in dubium, saltim parum honorificam Patribus illam esse contendit STEPHANVS CVRCELLÆVS in *quatern. dissertatt. theol. S. C. p. 196.* Verum, uti hoc postremum perperam & sine omni iure dici, existimo, ita nondum video, cur AMBROSIO, qui historiam hanc narrat *L. III. de fide c. VII. T. II. p. 91. edit. Froben.* fides haberi nequeat. Nec est, si rem ipsam spectes, tale quid contigisse, incredibile. Si vel maxime AMBROSIVS non retulisset isthæc, coniecissem tamen haud dubie, hæreticos ipsos voci huic recipiendæ occasionem præbuisse. Optandum utique, texuisset quis veterum Concilii assessorum plenior omnium, quæ in illo obseruasset historiam, taliaque memoranda diligenter adnotasset. Verba autem EVSEBII ex eius epistola ita recenset AMBROSIVS l. c. *Si Christum verum Dei filium & increatum dicamus, ὁμοόσιον cum Patre incipimus confiteri.* Hæc, adiicit AMBROSIVS, cum lecta essent in concilio, hoc verbum in tractatu fidei posuerunt patres, quod viderent aduersariis esse formidini, ut tamquam euaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput hæresis amputarent.

S. III.

Quidquid eius sit, quum iam multum temporis in labefactandis obiectionibus Arianorum triuissent Patres, animaduvertunt probe, vocem ὁμοούσιος vnice eo comparatam fore, vt breuiter & significanter, quod res erat, complecti isthac adeoque frustraneas Arianorum obloquutiones eludere possent. Idque eo efficacius fieri putabant, quo peius vocem oderant Ariani, quibus non latebat, vocabulum hoc opinioni suæ repugnare e diametro, & rem fore plenam difficultatis & laboris, si illud cum isthac ita conciliare vellent, ne impudentiam quamdam & malignum animum nimis aperte proderent. *)

*) Hinc ATHANASIUS vocem hanc in scripto *de Synod. Seleuc. & Arimin.* appellat *συνλογραφίαν ἢ ἐπιτείχισμα κατὰ πάσης ἀσεβῆς ἐπινοίας αὐτῶν*, columnam & propugnaculum contra omnem impiam opinionem illorum. Et refert EPIPHANIVS *haresi LXIX. p. 797.* vocem ARIO adeo fuisse exosam, ὥς περ μισεῖ ὁ ὄφεις τὴν ὀσμήν τῆς ἀσφαλτὸς καὶ τὴν πνοὴν τῆς ἐλάφου, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς γαργάτης λίθου καὶ τὸ κάπνισμα τῆς συράκος, vt serpens bituminis refugit odorem, aut ceruæ halitum aut gagate lapidis, aut styracis suffitum.

§. IV.

Gaudent PATRES, vnica voce profef-
 sionem veritatis comprehendendi posse, reci-
 piunt proinde in symbolum fidei vocem
ὁμολογίος, rite quid isthac intelligant, ex-
 ponunt, & cunctos qui vocem admitte-
 re nolunt, anathemate ferire non dubi-
 tant, quoniam non tam verbum quam
 vim eius effugere se, ista sua pertinacia
 ostenderent. Causæ vtique, rebus ita se
 habentibus, erant grauissimæ, vt hanc vi-
 am inirent Nicæni Patres, remque adeo
 omni æuo memorabilem atque laudabi-
 lem fecerunt, quod viri omnes cordati,
 affectibus non secus abrepti, numquam
 negauerint. *)

*) Consule superius laudatam ATHA-
 NASII epistolam; adde quoque aliam EVSE-
 BII *Cæsareensis*, quam THEODORETUS in-
 seruit *H. E. L. I. c. XIII.* & SOCRATES *H. E.*
L. I. c. VIII. Aut me omnia fallunt, aut me-
 ridiana luce clarius inde apparet, voces *ἁπλοῦς*
 & *ὁμολογίος* non temerario quodam ausu, *ἐκ*
ἀνεξετάσας vt loquitur EVSEBIUS, sed post
 longum & diligens examen, rectaque illarum
 & luculenta expositione præmissa, circumspe-
 cte satis approbasse Patres & recepisse. Nec
 aliter se posse omnem Arianis elabendi vel se-
 se occultandi rimam occludere, Patribus visum
 fuisse probe, perhibent. Magni vtique hac in
 re facio ATHANASII & EVSEBII auctorita-
 tem,

tem, quidquid garriant, quorum interest, ut omnem pietatem, fidem & intelligentiam defuisse Patribus, ostendant, detortis malitiose verbis illorum:

§. V.

Id quidem certum, hæsitasse diu circa vocem *ὁμοούσιος* in Concilio, etiam qui cetera bene sentiebant. Multa enim animis observabantur, quæ usum eius publicum dissuadere potuissent. *) Res licet exstaret in sacris litteris haud dubie, vocabulum tamen in iis repertum non erat. Forte quoque recordati sunt turbas haud leues, quibus vox, iam dudum ab hæreticis misere distorta, occasionem dederat. Verum cunctis intentius expensis, sepositis præiudicatis opinionibus, voceque secundum diuiniore litteras explicata, abhorrent ab ista non amplius. Quod autem Ariani omnem mouerint lapidem, vox ut proscriberetur penitus, facile credo. **)

*) Hinc multum fuisse a Patribus interrogatum & responsum narrat EVSEBIUS l. c.

**) Hi obmurmurabant, concurſitabant, nutibus inuicem significabant. Verum opera caruit effectu. Obstreperunt necquicquam. Insidiæ quas parant destruuntur. Dant victas manus. Vide ATHANASIVM l. c. & AMBROSIVM de filii diuinit. c. IV. T. II. Opp. p. 212.

§. VI.

Nouam itaque symbolum fidei conde-
re, cum Nicænis Patribus visum non fu-
erit, veteri illi *Orientis* ecclesiæ symbolo,
quod *Hierosolymitanum* appellant, voces
cumprimis ἐκ τῆς ὑσίας τῆ πατρὸς & ὁμο-
ούσιος inferunt, quæ quidem quantumuis
iam *δυνάμει* in ipso illo antiquissimo sym-
bolo contineantur, adiecta tamen fuere
diserte, vt verum & ab initio in ecclesia
receptum symboli sensum his vocibus ad-
ditis confirmarent, & contra novos ve-
ritatis deprauatores adstruerent. Quem
in finem & alia nonnulla symbolo isti
breuiori adiicere consultum ducunt. *)

*) Res ita se habet. Symbolum vetus de
Christo hæc profitetur: καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰη-
σοῦν χριστὸν υἱὸν τῆ Θεῆ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τῆ
πατρὸς γενηθέντα, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων,
Θεὸν ἀληθινόν, δι' ἃ τὰ πάντα ἐγένετο rel.
Credimus ἓ in vnum Dominum Jesum Chri-
stum, filium Dei vnigenitum, ex patre genitum
ante omnia secula, Deum verum per quem o-
mnia facta sunt. Patres Nicæni vt euidentio-
ra isthæc verba redderent, sequentem in mo-
dum confitentur: γενηθέντα ἐκ τῆ πατρὸς
μονογενῆ, τῷτ' ἐστὶν ἐκ τῆς ὑσίας τῆ πατρὸς.
Θεὸν ἐκ Θεῆ, ὡς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινόν ἐκ
Θεῆ ἀληθινῆ, γενηθέντα ὁ ποιηθέντα, ΟΜΟ-
ΟΥΣΙΟΝ τῷ πατρὶ, δι' ἃ τὰ πάντα ἐγένετο:
Natum ex patre vnigenitum, hoc est, ex sub-
stan-

stantia Patris; Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, Patri consubstantialem; per quem omnia facta sunt. Ita quidem inter alios & S O C R A T E S *H. E. L. I. c. VIII.* confessionem Nicænam descripsit, quam idcirco exhibuimus, ut vel inde, quo sensu filium dixerint ὁμοούσιον Patri, eo deinceps pateat liquidius.

§. VII.

Nihil nunc in sancta Synodo restare videbatur, quam ut omnes & singuli nomen suum darent, symboloque subscriberent. Aderant, EVSEBIO teste, ducenti & quinquaginta circiter episcopi. *) Omnes unanimi consensu vocem ὁμοούσιος adprobant, tuentur, idque sua quisque manu profitentur in publico confesso. Ipse Imperator vocabulum hoc rite examinatum commendat omnibus eiusque sanam interpretationem collaudat. EVSEBIUS quoque *Cæsarensis* episcopus, quem vox offenderat antea, meliorem animum induit, subscribit, adeoque exemplum præit Arianis laude dignissimum. **)

*) In *vita Constantini M. L. II. c. IX.* S O C R A T E S membra concilii dicit fuisse trecenta decem & octo, cunctaque symbolum Nicænum accepisse *H. E. L. I. c. VIII.*

**) Memorat rem ipse, ut omnem a se suspicionem amoveat in *epistola* apud S O C R A T E M

TEM superius iam laudata. nec quin serio hac in re egerit, nos quidem dubitamus. Neque video, quibus ex causis cum NATALI ALEXANDRO aut HENRICO VALESIO in *not. ad Socr. p. 6.* rem ita gestam esse, prout narrat EVSEBIUS *l. c.* in dubium vocemus, aut dicamus, perperam eum memorare, IMPERATOREM quoque addendæ vocis ὁμοῦσιος suasorem fuisse. Sane qui aiunt, EVSEBIUM mentiri in hac re, quid aiant & unde probent, non satis expendunt.

§. VIII.

Quinque tamen strenui Arianorum πρόμαχοι, EVSEBIUS Nicomediensis, THEOGNIS Nicænus, MARIS Chalcedonensis, THEONAS Marmaricæ & SECVNDVS Ptolemaidis episcopi symbolo subscribere nolunt, quoniam illis dictio ὁμοῦσιος angue peius infesta erat. *) Mittuntur itaque cum ARIO in exilium. EVSEBIUM autem, THEOGNIDEM & MARIN obstinaciæ suæ pœnitet. Misso itaque libello supplici, confitentur discrete, se quoque vocem ὁμοῦσιος adprobare. **) Hinc muneribus suis restituuntur. Quos autem dolose & maligno animo subscripsisse, non nego. ***) THEONAS & SECVNDVS mori malunt, quam symbolo nomen dare. *)

*) Hæc reperi apud SOCRATEM *H. E. L. l. c. VIII.* qui & quid obiecerint quinque illi

illi episcopi, narrat. Argumentum eorum *latine* tantum repetam *interpr.* WOLFG. MVS-
CVLO. Dicebant, id esse ὁμοούσιον, quod ex a-
liquo est vel secundum partitionem, sicut duo
vel tria auri massæ frusta, vel secundum flu-
xum, sicut filii paterni, vel secundum proger-
minationem, sicut germen est e radice: nullo au-
tem horum modo esse Christum ex Patre. Di-
ctationem itaque ὁμοούσιον, ut bene addit SOCRA-
TES, multis cauillis diuexabant.

**) Libellum supplicem eorum adscripsit
SOCRATES H. E. L. I. c. XIV. in quo hæc le-
guntur: Nos inquisitione de sensu ὁμοούσιῳ fa-
cta, fidei consentimus. - - Habetis nos in o-
mnibus vobis consentientes, & iis quæ decreta
sunt adhaerentes. THEODORETUS quoque H.
E. L. I. c. V. & VII. octo alios ARII defenso-
res nominat, qui itidem subscripsissent. SO-
ZOMENUS H. E. L. I. c. XX. & RVFFEINUS H.
E. L. I. c. V. decem & septem fuisse aiunt a
partibus ARII, quorum plures confestim sy-
nodi decreta comprobassent. Quod idcirco
obseruandum, quoniam præfractæ postea ne-
garunt Ariani, se subscripsisse, quod discimus
EX THEODORETO l. c. c. XIII.

***) ὑπέλως καὶ ἐκ εἰλικρινῶς, fraudu-
lenter & non sincere consensisse illos dicit THE-
ODORETUS l. c. c. VIII. Ad subscribendum
manu sola non mente illos acquieuisse inquit
RVFFINUS H. E. L. I. c. V. fin.

*) Lege SOCRATEM H. E. L. I. c. IX.
THEODOR. l. c. Adeoque errat forte SOZO-

MENVS H. E. L. I. c. XXI. qui & SECVNDVM Ptolemaidis decretis obsecundasse, adeoque & vocem *ὁμοόσιος* adprobasse narrat.

§. IX.

His ita se habentibus, inquiramus iam in id paullo diligentius, necesse est, quod demum sensu vocem *ὁμοόσιος* sancta Synodus acceperit. Adprobant illam trecenti viri, quibus omnibus vnam fuisse mentem, praesertim, cum vox sit valde ambigua, varieque interpretari queat, id vero multis plane incredibile videtur. Nec abnuere ausim, nonnullos illorum a recta forsan vocis notione aberrasse, eamque spuriam aliquam illi affingendo peruertisse. Maximam autem partem sinceram & rectam vocis potestatem agnovisse & tuitam fuisse, idoneis argumentis oppugnari nequit. *)

*) Vnum os & cor fuisse episcopis, & firmissima cunctorum sententia post longam deliberationem τὸ ὁμοόσιον adprobatum esse docet RVFFINVS H. E. L. I. c. V. in med.

§. X.

Cum vox *ὁμοόσιος* idem significet ac *ταυτοόσιος* interprete ATHANASIO, rectissime docuerunt Patres Nicæni, Filium in diuinis cum Patre esse *vnus plane eiusdemque essentiae*. *) Adeoque isthac voce prorsus repudiarunt SABELLII & ARII hæ-

hæreses, SABELLI quidem, personas
diuinas confundentis, nam persona sibi
ipsi ὁμοούσιος dici nequit; ARIUS autem
perit, quando discrimen personarum,
unitatem tamen paritatemque essentiae siue
substantiae tuentur, quod posterius sub
voce ὁμοούσιος intendunt & exprimunt.
**)

*) Nemo studiosius mentem synodi ex-
planauit quam ATHANASIUS. Duo ex in-
numeris testimonia, quid per τὸ ὁμοούσιον in-
tellexerint Patres huc transcribamus, refert.
T. II. de definitionibus p. 50. ait: ὁμοούσιον ἐστὶ
τὸ τῆς αὐτῆς ἑσίας καὶ ἐνεργείας ἀπαρραλλάν-
τως ὑπάρχον. καὶ γὰρ διὰ τῆς λέγεται ὁμοό-
σιον ὅτι τὴν αὐτὴν ἑσίαν καὶ δύναμιν κέκτῃται
siue ὁμοούσιον illud est, quod eiusdem essentiae &
operationis citra ullam variationem existit; ete-
nim propterea ὁμοούσιον dicitur, quia eandem es-
sentiā & potentiam obtinet. Sunt qui tractatum
de definit. subleſtæ fidei existimant, quanquam
id argumentis irrefragabilibus euinci nequeat.
Audiamus alium locum e libro de decret. Synod.
Nic. vbi refert, coactos denique fuisse orthodo-
xos, cum hypocrisin & calliditatem Eusebiano-
rum viderent, clarius mentem suam per τὸ ὁμο-
ούσιον significare & scribere τὸν υἱὸν εἶναι τῷ πα-
τρὶ ὁμοούσιον ἵνα μὴ μόνον ὁμοιον τὸν υἱὸν ἀλλὰ
ταυτὸν τῇ ὁμοιώσει ἐκ τῆς πατρὸς εἶναι σημαί-
νωσιν. Erat itaque vocis recta significatio A-
rianorum opinioni e diametro repugnans. Ad-
de quoque eam vocis interpretationem, quam

CONSTANTINVS M. præses concilii dedit, prout eam refert EVSEBIVS in ep. supra laud. ap. SOCRATEM L. I. c. VIII.

**) Probe hoc perspexit EPIPHANIVS, & mentem hac de re Patrum ita expressit in *Ancorato* p. 472. quam latine solum repetam; *Si dixeris ὁμοούσιον, solvisti Sabellii potentiam. Non enim vnius hypostasis (personæ) significationem habet vox ὁμοούσιος sed significat & in substantia esse patrem & in substantia filium, & in substantia spiritum sanctum. Cum vero cōessentiale dicis, (contra Arium) non alienum ab eadem deitate significat, sed Deum ex Deo Filium & Deum Spiritum S. eiusdem deitatis. rel.*

§. XI.

Liquet hinc plane, quam sit proterua nonnullorum audacia, qui, aut Patres non intellexisse, quid voce isthac vellent, aut similitudinem solum aliquam Christi & Patris significare voluisse, fari impudenter non verentur. *) Nam pauca quæpiam loca in quibus obscurius Patres, quid rei senserint aut præcipitanti-
us pronunciant, neutiquam sunt multis aliis illorum locis longe clarissimis opponenda, ita potius explicanda, vt evidentioribus respondeant. Id quod probe notandum contra recentiores quosdam obtrectatores, præsertim IOANNEM CLERICVM, de quo infra.

*) Con-

*) Contendunt nempe, Patres per τὸ ὁμοούσιον non eandem essentiam *numero*, vt loqui solent, sed *specie* saltim, vt homo est homini similis, intellexisse. Verum hæc sunt commenta hominum, qui Patribus libenter errorcam, quam ipsi fouent mentem auso inepto & frustraneo affingere nituntur. Quid potest esse clarius locis ATHANASII & maxime EPIPHANII, quæ antea laudauimus. Adde alium ATHANASII e libro de decret. Synod. Nic. Quando, inquit, audimus ὁμοούσιον, nequaquam delabentes ad humanos sensus, partitionem & diuisionem deitatis cogitemus, sed tanquam de incorporali cogitantes τὴν ἐνότητά τῆς φύσεως, καὶ τὴν ταυτότητα τῆς φωτὸς μὴ διαίρωντες, unitatem naturæ & identitatem lucis non diuidamus. Adeoque noluit substantiam diuinam diuidi. Proinde non sensit, filium ratione substantiæ alium esse, Patri solum *specie* similem. Absit hoc. Imo in consequentibus cum aliis Patribus recte docet, vocem ὁμοούσιος recto sensu soli Filio in diuinis competere, quoniam eandem habet *numero* essentiam. Filius autem in humanis eandem substantiam cum patre saltim habet *specie*. Eiusmodi plura apud ATHANASIUM occurrunt in orat. IV. adu. Arrianos. Et quid quaeso est clarius loco altero EPIPHANII heres. LXIV. p. 797. qui latine ita se habet: Particula illa ὁμοὺς non unum aliquem & singularem exprimit, sed in ὁμοούσιος voce duo in eadem essentia perfecta significat, quæ nec a se inui-

cem diuersa, nec ab unitate sua sint aliena. Vtitur hic Epiphanius, prout & alii interdum fecerunt, voce ὁμοῦσιος ex ὁμῶ & σία conflata. Verum licenter & non accurate loquitur.

§. XII.

Id quidem facile concedo, Arianos, & qui cum illis teſte fecerunt, vocem ita expoſuiſſe & aſtute peruertiffe, vt ſua nihil abrogaret ſententiæ. *) Hinc ſibi non conſtarunt, ſed aliter ſinguli, quiſque prout lubuit, vocem vel ad ſimilitudinem vel ſimpliciter ad generationem ſolam Filii vtcunque ſignificandam diſtraxerunt. **) Imo tam aperte malignum peſſimumque animum hac in re prodiderunt, vt mirari ſubeat, quomodo fieri poſſit, vt hodieque reperiantur viri docti, qui homines iſtos nequam excuſare, iuſtiſſimumque orthodoxorum zelum corripere conentur.

*) Sub voce ὁμοῦσις τὸ ὁμοιόσιον ὑποκλέψαντες occultantes, vti loquitur PHILOSTORGIUS L. I. c. IX. p. 7. Et quiduis potius excogitare, & alienam quamcunque vocis interpretationem animo fingere non ab re fore ducunt, modo ſua incolumis maneat ſententia.

**) Sane tam dolose & fraudulentè agere non decet eos qui ſe Chriſti profitentur diſcipulos, & malitiam arguit haud vulgarem.

Non

Nouerant probe, qua significatione, pia quidem & recta cordati & orthodoxi viri vocem acceptam vellent, prout videlicet sacris litteris esset consentanea. Verum auctoritate Synodi rectius edoctæ nullius habita, iactant assensum, verbis iisdem vtuntur, sensum tamen dissimillimum scientes & pertinaces substitunt.

Res fit clarior, si vera sunt quæ narrat ex PHILOSTORGIO NICETAS in *thes. orthod. fid. L. V. c. VIII. p. 7.* alios quidem Arianorum, cum subscriberent, e regione chi-rographorum suorum vocem ὁμοόσιος adscripsisse, alios autem ab EYSEBIO instructos blasphemam ὁμοιούσις vocem supposuisse. Nec diu latuit ista hominum hypocrisis, sed perfidia, vix finita synodo, est satis patefacta.

§. XIII.

Quod ad EYSEBIVM Cæsareensem attinet, dissentiunt hodie eruditi, an haud fucato animo decreta Synodi comprobauerit, dictionemque ὁμοόσιος dextre interpretatus fuerit. Si vel maxime res ita se non haberet, nihil hoc sinceritati reliquorum episcoporum synodique auctoritati detraheret. Verum nisi me omnia fallunt, in nonnullis huic viro fit iniuria. Equidem fateor, illum ambigue interdum & magna cum timiditate loqui. Rectius tamen, quam loqueretur, sensisse illum Arianorum
for-

formulis quibusdam nimis adfuetum, nolim dubitare; cum probari nequeat, omnia quæ ex eius verbis consequi atque deduci posse existimes, ipsum quoque vidisse quod consequantur, taliaque adprobasse semper. *)

*) Huc non pertinet integra quæstio de *Arianismo* EVSEBII, de quo recens inter doctissimos viros GVILIELMVM CAVEVM & IOANNEM CLERICVM cum primis multum fuisse disputatum, haud obscurum est. Varia utique in utramque partem admoneri possent, ut viros doctos magna ex parte conciliari secum potuisse, non desperarem. Verum iam id solum in censum venit, an sana mente vocem nostram suam fecerit EVSEBIVS? Per me quidem licet, pro suo quisque ingenio, prout ipsi visum fuerit magis probabile, hac de re iudicet. Fides EVSEBII saluane maneat in hoc, nec ne, parum inde veritas aut incrementi capiet aut decrementi. Licet itaque omnem ab EVSEBIO suspensionem amoliri nequeam, id tamen intrepide fateor, mihi nondum euicta omnia videri, quæ profuerunt, ut eius malam fidem accusent. Sane quæ V. C. IO. CLERICVS in *epp. crit. & eccles. ep. II. p. 33. sqq.* animaduertit, hoc quidem probare concedam, definitionem quam EVSEBIVS de voce ὁμοῦσιος dedit in epistola illa supra sæpius laudata, etiam Arianos ita admittere potuisse, ut sua tamen retinuerint refugia sinistre omnia explicantes; verum id quod in quæstione est, non

ita facile probauerit vir ille doctus, ipsum quoque EVSEBIVM nostrum sensu, prouti mos erat Arianis, maligno & sinistro astute isthanc vocem accepisse, aliosque vt idem facerent perduxisse. Hoc quidem nemo adhuc iuste comprobauit. Hoc si probe obserues, & extrema paragraphi nostri verba identidem memineris, rite omnia examinare & facile forsan dissoluere poteris, quæ ad fidem EVSEBII labefactandam PERRONIVS, PETAVIVS, ALEXANDER, & maxime CLERICVS conquisiuerunt. Est vtique & cl. CLERICVS nonnumquam nimis audax, & quæ optat ipse vera esse, nititur quoque quam maxime probabilia reddere, omnibus ingenii opibus collectis. Fucum autem qui se valde insinuat animis legentium, si ademeris, nudus apparet & imbecillis. Ideoque adsentior potius viro summo HERM. CONRINGIO, qui quidem EVSEBIVM voce ὁμολογῆς initio offensum fuisse non abnuat, recte tamen sensisse illum existimat. Vide *Conringiana* a cl. RITMEIERO edita p. 123. sqq. Expendi quoque semotis adfectibus meretur apologia pro EVSEBIO, quam adornauit SOCRATES H. E. L. II. c. XXI. Compertum quoque habeo, nonnumquam viros doctos acta EVSEBII Nicomediensis, Ariano-
rum ducis, cum gestis nostri EVSEBII Pamphili, Cæsareensis episcopi perperam confundere.

MEMBRVM III.

HISTORIA VOCIS POST
HABITAM SYNODVM
NICÆNAM.

Σύνοψις.

Arius & Ariani vo- bolis fidei isthac voce
cem lacerant, & ma- non semper vterentur,
gno odio persequuntur ne nimis offenderent ce-
§. I. Ipsimet autem tera bonos quosdam vi-
aliis vocabulis effictis in ros, publicum vocis v-
partes discedunt §. II. sum variis ex causis
Eusebius Nicomed. in- dissuadentes §. VII. Ad
ter hostes vocis nostræ minuendas turbas va-
principem locum obti- ria sunt concilia con-
tinet; orthodoxi ho- flata, in quibus vari-
mousiastæ appellantur am vox patitur fortu-
§. III. Argumenta nam §. VIII. Recen-
Arianorum contra vo- sentur hinc ordine fata
cis vsum enarrantur vocis imperante Con-
§. IV. Quorum specie stantino M. §. IX. Fa-
& variis viris rectius ta vocis sub Constan-
sentientibus imposue- tio in oriente §. X. In
runt, hinc multa dissi- occidente & Illyrico res
dia §. V. Viri corda- erat tranquilla, sed in
ti vocem saluam con- oriente Ariani callide
servarunt, & Synodi & violenter vocem im-
Nicænæ auctoritatem pugnarunt §. XI. Fa-
strenue defenderunt, ta vocis in Synodis An-
§. VI. Licet in sym- tiochenis & Sardicensi
§. XII.

§. XII. In Synodo Hierosolymitana & Sir-
miansibus §. XIII. In
Synodo Antiochena a-
lia, Ancyrana & Sir-
miensi tertia §. XIV.
Fata vocis singularia
in Synodis Ariminensi
& Seleuciensi copiose
exponuntur §. XV.
XVI. XVII. Facies
ecclesie inter hæc bella
propter vocem nostram
§. XVIII. Emerferunt
tunc quoque Macedoni-
ani, Photiniani & Me-
letiani, quid circa vo-
cem senserint? §. XIX.
Vox contra innumeros
adversarios inuidæ
mansit & illibata §.
XX. Fata vocis sub
Iuliano & Iouiano §.
XXI. Itemque sub
Valentiniano & Valen-

te §. XXII. Oriens vo-
cem summopere sup-
pressam iuit. Mace-
doniani tunc cœperunt
quoque vocem tueri,
quibus ex causis?
§. XXIII. Occidens
felicius vocem conser-
uauit & in duabus sy-
nodis confirmauit §.
XXIV. Theodosius
M. in Conciliis Constan-
tinopolitanis vocem ab
iniuria hætenus illata
vindicaui §. XXV. Et
hinc sensim bella pro-
pter vocem cessarunt &
euauerunt §. XXVI.
Viri omnes orthodoxi
autem per secula se-
quentia vocem in con-
ciliis & scriptis confir-
marunt & propagarunt
§. XXVII.

§. I.

Fortunam vocis maxime fuisse muta-
bilem, & hæc periodus condocce-
bit. Ariani non quod verum com-
pererant in Synodo Nicæna, sed quod
O caus-

caussa semel suscepta & vincendi studium postulabant, propugnant acriter. Rem ipsam euertere molientes, vocabulum quoque ὁμοούσιος e medio tollere animum inducunt. *) Symbolo igitur Nicæno non teneri se arbitrati, multis locis varias consultationes instituunt, & quum ipsimet in diuersas partes & sententias abirent, aliena quoque vocabula singulæ sibi excogitant familiæ, quæ ingenio suo & prauis opinionibus magis fauere credunt.

*) Ad ipsum ARIVM quod adtinet, audiamus CHRIST. SANDIVM in *nucleo H. E. L. I. p. 139.* ita differentem: ARIVS, inquit, docuit deum nec ὁσίαν nec ὑπόστασιν nec aliud quidquam esse teste Philostorgio *hist. X. 2.* Vnde nulla ratione persuaderi potuit, ut crederet filium & Spiritum Sanctum deo Patri ὁμοούσις. At enim puto Arium ὁμοούσιος non numerice sed specificè intellectum de filio & Spiritu Sancto non negasse. Ad hæc verba obseruemus 1) SANDIVM itaque concedere, τὸ ὁμοούσιον a Synodo Nicæna & Patribus ARIO repugnantibus numerice, prouti par erat, intellectum fuisse, quoniam illud specificè sumtum & ARIVM qui ab ecclesia dissenserat, non negasse putat. 2) Dicit quidem hoc SANDIVS sed non probat, ARIVM vocem ὁμοούσιος specificè intellexisse, imo 3) quando ARIVS, prout ipse SANDIVS confitetur, vocem ὁσίαν de Deo usurpari omnino noluit, & nulla ratione persuaderi po-

tuit, vt crederet filium ὁμοούσιον; & præterea quandoquidem ex innumeris veterum testimoniis satis superque demonstrari potest, ARIUM Christum dixisse *creaturam Patri ἀνόμοιον, in tempore factam*; nos ex his omnibus iure concludimus, ARIUM nec *specificè τὸ ὁμοούσιον* admisisse.

§. II.

Nonnulli quidem, quos *rigidiores* appellare possumus, Christum plane Patri ἐτερόσιον & ἀνόμοιον esse contendebant, quorum principes AETIVM, EVNOMIVM & EVDOXIVM fuisse perhibent. Mitiores, quos semi-Arianos nominare solemus BASILIO Ancyrano potissimum præeunte, Christum faciebant ὁμοιόσιον, quod & EVSEBIVM Nicomediensem cum suo grege adprobasse constat. Alii aliter loquebantur, & erant, quibus velut via media insistere placeret, quique Christum quidem eiusdem cum Patre θελήσεως nec vero ὁσίας esse censerent, quorum principes narrant GEORGIVM Laodiceæ & DAPHNEM *causæ* Syriæ episcopum. Idem quoque tuitus est postea ACACIVS cum adseclis suis. *)

*) Cum hic animus non sit historiam Arianismi condere, fusius hæc & longius prosequi nolo, & possunt utique ad eorum quæ diximus confirmationem sufficere loca varia e Patribus quæ congeffit iam IO. CASP. SVICER-

RVS in *thes. eccles. p. 485. sqq.* Hoc saltem adiiciam, adparere utique ex isthac Arianorum hominum inconstantia animique leuitate, nihil illis fuisse prius nihil antiquius perniciosissimo illo studio contradicendi. Loquuntur mox cum hac parte, mox cum altera, illico cum tertia, prout adfectus suadent, quibus abreptos illos fuisse mirifice haud obscure docent horum hominum conatus strenui, ut ipsum Imperatorem principes viros & illustres ad suas callide pertraherent partes, ut hinc superiores facti defensores τῶ ὁμοσίου sedibus suis pellere possent & profligare, quod argumentis fieri posse desperabant. Quem quidem finem citius se non posse consequi putabant, quam si loquutionibus ambiguīs & lubricis videntes incautis imponerent, & proinde zelum orthodoxorum stultum esse & insanum, orbi persuaderent.

§. III.
Inter eos autem qui vocem nostram acriter insectati fuere, eminet cum primis EVSEBIUS *Nicomediensis*, qui hoc sibi vnice relictum credidit, ut conuiciis suis & cauillationibus illi maximam ubique suspicionem conflaret.*) In eo omnes vires experiri necesse duxit, nec destituit operam euentus. Cœptum fuit ipso forsan EVSEBIO auctore, quod mihi facile persuadeo ὁμοσιώσας dicere satis inuidiose ac arroganter, qui τὸ ὁμολογεῖν Christi cum Patre contra eius aduersarios propugnarent.

rent. Fiebat inde vt contra ἀνομοισιάσας appellarent Arianos quidam rectoris sententiae patroni. *)

*) Concilii Nicæni decreta labefactare & abolere studuit magnopere, teste inter alios multos RUFFINO H. E. L. I. c. XII.

**) De Arianiis tradit BASILIVS Cesarensis ep. 73. p. 871. καὶ τὴν ἐν Νικαῖα διαβέβη-
λυσιν πίσιν, καὶ ὁμοσιάσας ἡμᾶς ἀποκαλέσιν,
διὰ τὸ ἐν ἐκείνῃ τῇ πίσει τὸν μονογενῆ υἱὸν τοῦ
Θεοῦ καὶ πατρὶ ὁμοούσιον ὁμολογεῖσθαι. Nica-
nam etiam fidem calumniantur nosque consub-
stantialistas probrose appellant, propterea quod
in ea fide filium unigenitum cum Deo ac Patre
ὁμοούσιον confitemur. BASILIVS quoque in
L. V. contra Eunomium refert, ἀνομοισιάσας
nominari, qui Christum perperam ἀνόμοιον pa-
tri haberent.

§. IV.

Sunt itaque Ariani vocem ὁμοούσιος per-
petuo detestati, ambitione magis & præ-
conceptis iudiciis quam argumentorum
pondere inducti. Nam quæ contra vo-
cabuli vsum obiecerunt, ita sunt compa-
rata, vt ab episcopis orthodoxis paruo
negotio dilui potuerint, & sæpius quo-
que prorsus destructa fuerint. Vocabu-
lum aiebant eam ob causam se respuere,
quoniam in sacris non sit repertum lite-
ris & in Synodo Nicæna demum conse-
cratum, quoniam Sabellianismum redo-

leret; quoniam denique, si vel maxime illa vox abesset, nihilo secius recte ipsi sentire possent ac docere, cum ad eiusmodi certa vocabula utendum cogere aliquem nequeat synodus. *)

*) Sunt hæ principes Arianorum obtretationes, quibus sexcenta e sacris literis loca adiicere solebant, quæ suæ opinioni favere perperam crederent. Reperies quoque alia illorum leuioris momenti argumenta solide profligata passim in scriptis veterum, ut, ATHANASII, HILARII, AMBROSII, CYRILLI, BASILII, EPIPHANII. Ad tria ista quæ memorauimus dubia responsum fuit *primo*: existare quidem vocabulum ὁμοούσιον in litteris diuinioribus non αὐτολέξει, esse tamen dicta in illis multa, unde possent probare, quod sub isthac significari vellent, seque adeo vocem isthanc non aliter accipere & interpretari, quam quatenus congrua diuinis esset dictis; hinc *secundo* consequi contendebant, hæresin SABELLII repudiare se cum maxime, quoniam longe aliter ac iste vocem explicarent; imo recta vocis notione SABELLII commenta destrui penitus ac subuerti; *tertio* denique necessarium esse omnino, aiebant orthodoxi καὶ τὸ ἀντὶρῶπον, ut dictionem hanc διαγνωστικὴν Arianorum fraudibus & cavillis opponerent, quam ut sacris literis consentaneam omnes sequi oporteret, qui in communione ecclesiæ vocem isthanc iure suo prout erat necesse, confirmantis & consecrantis per-

ma-

manere vellent. Nam cum & Ariani phrasi-
bus certis vterentur, & Christum *creaturam*,
ingenitum, *factum ex nihilo*, rel. dicerent, esse
omnino aiebant, cur vocem illis sanio-
rem in-
iungerent adhibendam. Haftenus in compen-
dium misi, quæ apud veteres latius leguntur,
præsertim EPIPHANIVM *de hæresibus hæres.*
LXIX. p. 797. *sqq.* & deinceps passim. Adde
hic DIONYSIVM PETAVIVM *dogm. theol. T.*
Il. c. V. §. V. sqq. p. 350 sqq.

§. V.

Hæ quidem & aliæ Arianorum obtre-
ctationes quospiam quoque rectius sen-
tientes episcopos, quibus misera eccle-
siæ perturbata facies curæ cordique erat,
valde nonnunquam commouerunt, ita ut
& ipsi inter se lites de usu vocis ὁμοούσιος
excitarent, & ea de re dissentirent, aliis
usum eius propugnantibus, dissuadentibus
aliis. Clamabant namque Ariani conti-
nuo, solam inter se & orthodoxos futi-
lem esse contentionem de vno vocabulo
ὁμοούσις, esse litigia verborum, λογομαχίαν
odiosis vocabulis profligatis facile com-
ponendam. Hinc & inter orthodoxos
varia, prout fieri adsolet, cooriebantur
diffidia, narrante inter alios SOCRA-
TE. *)

*) H. E. L. I. c. XIII. Verba eius latine
solum *interpr. MVSCVLO* adscribam: *Sicut*
nos, ait, ex variis epistolis observauimus, quas

copi aliis alii scripserunt, ὁμοσίου dictio quosdam turbavit, quam illi versantes & curiosius diuexantes intestinum bellum inter se excitarunt, nec quæ fiebant, nocturnæ pugnae dissimilia erant. Adparuit enim, quod alius alium non intellexerit, cum mutuis sese conuiciis afficere cœperunt. Qui namque vocem ὁμοσίου auersabantur, Sabellii & Montani dogma ab iis, qui eam probabant, introduci putabant, ideoque & blasphemus eos vocabant, ut qui substantiam dei tollerent. Rursus qui dictioni ὁμοσίου adhærebant, multorum deorum opinionem ab aliis induci existimabant, & ob eam illos causam tanquam gentilismum inferentes auersabantur. Epicrisis autem quam dein addit SOCRATES non sine salis grano accipienda: cum utrique, subiicit, & filium dei substantialem & essentialem, & unum deum in tribus hypostasibus esse confiteantur, nescio tamen quomodo factum sit, ut inter se consentire nequiverint, nec vllō pacto quiescere sustinuerint. Quod autem plurimi omnem contentionem λογομαχίαν esse iudicauerint, & proinde rixas & nugas circa verbum aliquod auersati fuerint, refert etiam SOZOMENVS H. E. L. III. c. XIII.

§. VI.

Hæc quidem & alia vocis huius fata nihil morabantur viri eius æui cordati ac sinceri, seque auocari neutiquam patiebantur, quo minus auctoritatem & probitatem vocis ὁμοσίου tuerentur firmiter,

fidemque proinde Nicænam, quæ publice vocem in ecclesia saluam & sanctam seruandam esse, vnanimi omnium consensu decreuerat & constituerat, diligentissime custodirent. *) Sane qui eius ætatis turbulentissimæ conditionem, quæ ecclesiæ perniciem & ruinam allatura videbatur, sedulo expendet; haud difficulter perspiciet, grauissimis rationibus motos orthodoxos, vt fidei Nicænæ de Christi ὁμοούσιῳ adhererent mordicus. Hinc & homousiani per ludibrium sunt adpellati.

*) Magnus ATHANASIVS qui multa dura ob vocem nostram perpeffus est, eamque ad finem vitæ constantissime tuitus est, ita scripsit in *epist. cathol.* T. I. p. 571. σύμβολον τῆς πίστεως ἡμῶν ἡ τριάς. Οὐ δὲ μὴ συντιτέμενος, αἰνέειν οὐδεμίαν ἔσω. *Fidei nostræ symbolum est, vni-
us essentiae Trinitas. Qui vero non consentit,
anathema sit.* Idem & omnes strenui ecclesiæ præfules, GREGORIUS, BASILIUS, HILARIUS & reliqui semper censuerunt. Hinc ait EPIPHANIVS de *hæres. hæc.* L. XXVI. ἀληθινῶς ὁμοούσιον ἐστὶ τὸ τῆς ἐμολογίας ἡμῶν ἔργισμα. *Re vera τὸ ὁμοούσιον est confessionis nostræ firmamentum.*

§. VII.

Equidem historia conciliorum docebit, non semper in symbolis fidei vocem ὁμοούσιος adhibuisse & confirmasse etiam or-

thodoxorum synodos. Nec reperitur vox in symbolo illo, quod *Athanasianum* appellari solet. *) Huius rei multæ erant causæ. Alii quidem mitiores vocabulo ὁμοούσιος abstinere malebant, pacis consequendæ gratia, modo illud obtinerent, quod sub vocabulo illo secundum scripturas sacras intelligi deberet. Alii fallaciis Arianorum decepti vocabulum illud iure auersari se existimabant. Alii potentia principum aut familiaritate quadam cum viris Ario fauentibus, flectebantur, ut gratificarentur aduersariis & vocabulum illud non amplius custodirent. Alii aliis ex causis illud suppressi patiebantur. **)

*) Raro utique post Synodum Nicænam in fidei professionibus vox ὁμοούσιος adscripta fuit, uti iam animaduertit DIONYSIVS PETAVIVS ad *Epiphan. hæres. LXXII.* In symbolo autem, quod ATHANASIO perperam tribuunt, cum non exstet vox ὁμοούσιος, indicium vel hoc est haud obscurum, eius auctorem neutiquam esse ATHANASIVM. Sane princeps ille & fidelissimus τῆς ὁμοοῦσις defensor vocem illam e symbolo suæ fidei numquam proscripsisset. Obseruauit hoc probe SAM. BASNAGIVS in *annal. politico-eccles. T. II. pag. 301.* Nec adsunt indicia, unde coniici liceret, vocem isthanc mortuo ATHANASIO forsan e symbolo isto occulte submotam & plane deletam denique fuisse.

**) Lege SOZOMENV M E. H. L. III. c. XIII. Quam quidem hypocrisin viri cordati semper improbarunt. Plerumque præterea plurima vota in conciliis habebant Ariani, hinc nihil mirum, quod a symbolis fidei vox absit ὁμοούσιος. Interim illos, qui ceteroquin recte censebant, & de usu solo vocis ὁμοούσιος diffidebant, nunquam auersati sunt cordatiores viri, sed cum iis vt fratribus colloquuti. Quam in rem locum quendam luculentissimum ATHANASII inseruit DIONYSIVS PETAVIVS in *animadu. ad Epiphan. heres. LXXIII. p. 321.* Narrat quoque SOZOMENV S l. c. XIX. init, nonnullos bono animo voces ὁμοούσιος & ὁμοιούσιος sine discrimine vsurpasse, parum illas ab se distare ratos. Recte autem addit SOZOMENV S, hos non sincere satis, vt veritas postulasset, loquutos, sed versutia Arianorum falsos fuisse.

§. VIII.

Erat itaque propter vocem ὁμοούσιος & rem sub ea comprehensam bellum per ecclesiam, quod non felicius componi & concordiam non aliter reparari posse ducebant episcopi, quam crebrius convocatis synodis. Fuerunt igitur fere innumera ab vtraque parte concilia conflata, quibus autem omnibus parum sæpe aut nihil effectum fuit. Lites maiora semper incrementa ceperunt, Arianis vt plurimum triumphantibus. Hi nonnunquam

quam vocem ὁμοόσιος aperte reiiciebant, nonnumquam videbantur in Nicæna fide nihil reprehendere, sed occulte tamen omni studio id agebant, ut τὸ ὁμοόσιον demolirentur & subuerterent *) Adeoque fas erit fata nunc vocis nostræ in synodis exponamus.

*) Narrat hanc hominum calliditatem SOCRATES *H. E. L. II. c. X. init.*

§. IX.

Vt ordine cuncta fluant, quæ sunt gesta circa vocem sub imperatoribus singulis, sigillatim edisseram. CONSTANTINVS M. cœpit Arianis patrocinari ex causis, quas iam non referam. Est proinde contra strenuos ὁμοόσις defensores iam tunc haud levis persecutio coorta. Inter eos qui in exilium abire iuebantur, eminent EVSTATHIUS *Antiochenus* episcopus & cum primis magnus ATHANASIUS episcopus *Alexandrinus*. Hoc enim pacto feliciter τὸ ὁμοόσιον profligari & expelli posse existimabant Ariani, si magnum illius vindicem ATHANASIVM per infidias & calumnias muneribus suis exuerent, omnique auctoritate priuarent; *) ut adeo remoto vocis propugnatore ipsam possent vocem sine mora e medio tollere.

*) Idque auxilio Imperatoris pro voto suo effecerunt, & possunt acta cum ATHANASIO ini.

iniquissima legi apud RUFFINUM H. E. L. I. c. XIV. XV. *sqq.* & SOCRATEM H. E. L. I. c. XXIII. & XXVII.

§. X.

Cum a. C. CCCXXXVII. CONSTANTIVS in oriente clauum imperii nancisceretur, e re sua fore ducit, si cum Arianis faceret *), adeoque & ATHANASIVS multa dura sub eo pertulit. In vrbe Constantinopoli pars plebis ARIOS, pars ALEXANDRO, ὁμοῶς defensori, fortiter adhærebant. Et hæc quidem posterior pars viuentē ALEXANDRO præualuit, eo autem mortuo PAVLVM qui τὸ ὁμοῶς defendebat, cohors Ariana, ne succederet ALEXANDRO, auctoritate CONSTANTII deiecit; adeoque sensim ea vrbs Ariana labe inquinata fuit, & a fide Nicæna abiit longissime. **)

*) Excusare CONSTANTIVM vtcunque nititur SOZOMENVS, eumque coniicit non rite forsan perspexisse, in quo distaret τὸ ὁμοῶς ab ὁμοίῳ, nec in dictionibus periculum vllum versari, si circa sensum non erretur, existimasse H. E. L. III. c. XVIII. Hanc autem CONSTANTII persuasionem ineptam fuisse, intrepide docuit HILARIVS in libro *contra Constantium iam vita defunctum*.

**) Hæc me docuit SOCRATES H. E. L. II. c. II. VI. VII. Cruenta martyria & iniustissimas tribulationes quibus ὁμοῶς patronos

nos affecerunt aduersarii, narrat THEODORETUS *H. E. L. II. c. V. §. XIII. sqq.*

§. XI.

Tale quidem bellum in ecclesia propter ὁμολογίον fidei Nicænæ per omnes fere orientis ciuitates gestum fuit. Illyrici vero & occidentis partes interea quiescebant, & quæ in Synodo Nicæna decreta fuerant, adeoque & vocem nostram firmiter custodiebant, teste SOCRATE. *) Equidem nolebant in oriente Arianæ episcopi videri, ac si τὸ ὁμολογίον e fidei Nicænæ formula eiicere niterentur, eo tamen vnice, quidquid virium habebant, adparet impendisse illos nauiter, licet hoc studiosissime celarent. Frequenter hunc in finem particulares conuocabant Synodos, vt noua fidei symbola conderent, sicque pedetentim a fide Nicæna decederent, vocem ὁμολογίος, vt hæreticam omniumque diffidiorum auctorem acerbissimis conuiciis inuisam reddere adnitentes. **)

*) *l. c. c. II.* Erant quidem & inter occidentales, qui Nicæno symbolo aliquid adiaci debere censerent; verum publice tamen decretum & sancitum fuit, nihil nec adiiciendum nec detrahendum esse fidei Nicænæ, eamque sufficere credentibus, teste ATHANASIO in *ep. ad Antiochenes T. I. opp. p. 576.* adde SOCRATEM *l. c. c. XX. init.*

**))

**) SOCRATES l. c. c. X.

§. XII.

Synodo *Antiochena secunda* a. C. CCCXLI. celebrata multi orthodoxi, complures quoque aduersæ partis episcopi, qui tamen catholici videri volebant, interfuerunt. Tria fidei symbola, iudice ANTONIO PAGI in hoc concilio sunt composita, in quibus omnibus, saltim duobus vox ὁμοούσιος non reperitur. *) Nec exstat in symbolo illo ceteroquin vti videtur satis circumspecte conscripto, quod in Synodo *Antiochena* III. a. C. CCCXLV. promulgatum fuit. **) Aliam quoque fidei formulam conflavit synodus *Sardicensis* a. CCCXLVII. in qua quidem a viris recte sentientibus & cordatis nihil desideratum fuit, nisi quod vocem ὁμοούσιος omisissent. ***) Imo cum orientales episcopi nonnulli vocem illam in hac synodo damnatam vellent, occidentales, quorum multi aderant, τὸ ὁμοούσιον diserte explicarunt rite & confirmarunt. *)

*) Quæ ad historiam nostræ vocis spectant, strictim significamus. Quæ copiose de tribus istis symbolis disputari solent cæteraque eorum fata qui nosse cupit, adeat EMANUELEM SCHELSTRATENVUM, qui *Antiochenum* istud concilium amplissimis dissertationibus illustratum edidit *Antwerpiæ* a. 1681. 4.

***)

***) Exhibet illud *SOCRATES H. E. L. II. c. XIX.*

***)) Hinc quoque *HILARIVS Pictaviensis* istam formulam adprobavit & exhibuit in libro *de synodis siue de fide orient. p. 1172.* Reperitur quoque apud *THEODORETVM H. E. L. II. c. VIII.* in qua τὴν ἐνότητά τῆς ὑποστάσεως in sancta trinitate tuentur.

*) Audiamus ea de re *SOCRATEM* in *H. E. L. c. XX.* cuius verba digna sunt quæ heic legantur *interpr. MVSCVLO.* Quoniam, inquit, *Protophenes Sardicensis episcopus* & *Osius Cordubæ* non patiebantur abesse (potius adesse) eos qui cum *Paulo* & *Athanasio* erant, confestim discesserunt ac *Philippis* ciuitate *Thraciæ* constituti separatim concilium fecerunt & iam manifeste τὸ ὁμοούσιον anathemate damnarunt, & dogma, filium esse Patri inaequalem epistolis comprehensum ubique sparserunt. Qui vero *Sardicæ* congregati erant, definitione *Nicænæ fidei* confirmata, & inaequalitatis dogmate reiecto, ὁμοούσιον manifestius exposuerunt, deque illo & ipsi conscriptas litteras miserunt quolibet. Occidentales itaque fidem *Nicænam* custodiebant, quam orientales pervertere conati erant. Equidem *DIONYSIVS PETAVIVS* in *animaduersion. ad hæres. Epiphan. LXXIII. p. 320.* varia obiicit contra hunc locum *SOCRATIS*, & falsum existimat, anathemate damnassee pseudo-Synodum Sardicensem τὸ ὁμοούσιον. Quidquid eius sit, si vel maxime tunc nondum vocem anathemate damnauerint,

tint, SOZOMENVS tamen dixerit scribit *H. E. L. III. c. XI.* reprobata ibi esse vocem ὁμο-
σιος, quod & PETAVIVS negare nequit.

§. XIII.

Circa idem tempus ATHANASIVS ab exilio redux factus synodum quandam particularem Hierosolymæ congregari curavit, in qua nonnulli Ariani rectius edocti mentem mutarunt & in fidem ὁμοσιος confenserunt, ipseque ATHANASIVS per multas ciuitates profectus ὁμοσιον confidentes in fide confirmavit. *) Celebriora sunt concilia *Sirmiensa*. In primo quod a. C. CCCLI. conflatum fuit, formulam quandam fidei consignarunt satis orthodoxam, iudice DORSCHEO, **) in qua tamen vox ὁμοσιος adiecta non fuit. In secundo *Sirmiensi* a. CCCLVII. congregato nouam Ariani formulam pro-cuderunt & voces ὁσιον, ὁμοσιος & vt multi volunt, etiam ὁμοισιος plane reiecerunt. ***)

*) Narrante hæc SOCRATE *H. E. L. II. c. XXIV.*

**) In *collatione ad concil. Sirmiense sect. III. p. 136. sqq.* quæ quidem collatio vberriam fidei confessionum Sirmiensium historiam continet & eorum contenta exponit. Exhibet inter alios formulam huius primi concilii SOCRATES *l. c. c. XXV.*

***) Audiamus confessionis verba apud SOCRATEM, qui & hanc secundam confessionem l.c. adiecit. Quoniam, inquiunt, multos mouet dictio illa, latine substantia, græce ὁμοῖός τις dicta, hoc est, ut exactius cognoscatur, ὁμοῖός τις illud; non est de hisce prorsus aliqua facienda mentio, neque de illis coram ecclesia dei differendum, quoniam nihil de illis in diuinis est scriptum litteris, & quod ista mortalium cognitionem & humanam mentem excellunt. Cæterum adde HILARIUM lib. de Synodis pag. 1156. sqq. & ATHANASIVM T. I. opp. p. 902. sqq. & DORSCHIVM l.c.

§. XIV.

Eodem adhuc anno Ariani rigidiores Antiochiæ congregarunt Synodum & vocabulum ὁμοῖός τις contra semi-Arianos æque ac τὸ ὁμοῖός τις damnauerunt. *) Semi-Ariani autem eodem fere tempore Ancyra conuenerunt, & ibi præter τὸ ἀνόμοιον etiam τὸ ὁμοῖός τις & ταυτοῖός τις anathemate damnarunt. **) A. CCCLVIII. tertium Sirmienſe coiuit concilium, in quo tria symbola sunt composita. Primum quidem ut pium & orthodoxum laudat HILARIUS, ***) quod cum non amplius exſtet, nescio an vocem ὁμοῖός τις expreſſerit. Secunda formula ab Arianis lata τὸ ὁμοῖός τις & ὁμοῖός τις proſcribit. *) Tertia formula, quæ τὸ ὁμοῖός τις ſemi-Arianorum profitebatur, cui & episcopus roma-

manus, LIBERIVS subscripsit, integra non exstat. **)

*) Lege SAMVELEM BASNAGIVM in *annal. polit. eccles. ad a. 358. p. 844.*

**) Vide decretum illorum quod inseruit EPIPHAN. *sub finem hares. LXXIII. p. 859.* Rogarunt quoque Imp. CONSTANTIVM, vt filium Patri esse ὁμοούσιον decreto sanciret, quod & contra ἀνόμοις factum fuit. SOZOM. *H. E. L. IV. c. XIII.*

***) In *fragmentis* a NICOL FABRO primum editis, post *opp. Hilarii* subnexis *pag. 1338.* vbi & tertium symbolum cui LIBERIVS subscripsit *perfidiam* appellat. Fragmentorum autem auctoritatem in dubium vocat PETAVIVS in *animadu. ad Epiph. hares. LXXIII. pag. 317.*

*) HILARIVS HOSIVM & POTAMIVM eius auctores fuisse narrat *l. c.* adde THEODORETVM *H. E. L. IV. c. XII. sub fin.*

**) LIBERIVM fuisse coactum ab imperatore, vt confiteretur filium non esse Patri ὁμοούσιον narrat SOZOMENVS *H. E. L. IV. cap. XV.* Subiicit, *Arianos imposuisse multis, ac si nonnulli sub pretextu ὁμοούσις clanculum haresin confirmare conarentur, atque hoc pacto ad consensum illos induxisse, adeoque & Liberium coactum & deceptum quidem subscripsisse ὁμοούσιον, animo tamen non reprobasse τὸ ὁμοούσιον, vt Eudoxius ceterique Aëtiani falso sparsissent.* Equidem coniicit DION. PETAVIVS *l. c. p. 316.* LIBERIVM non subscripsisse τῷ ὁμοούσιῳ, sed

formulam *secundam*, quæ vtramque vocem re-
ticeri in ecclesia volebat, vtcunque adprobasse.
Niti autem hanc eius coniecturam ficulneis ar-
gumentis viri docti dudum demonstrarunt.
CHRISTOPH. SANDIVS in *nucleo H. E. pag.*
228. contendit, LIBERIVM libenti animo
contra τὸ ὁμοούσιον sententiam tulisse, & eius
propugnatorem ATHANASIVM condemnasse.

§. XV.

Satis magnas itaque Ariana factio visa
sibi acquisivisse vires, difficile amplius
haud fore credit, si vocem ὁμοούσιος e sym-
bolo Nicæno, vniuersali quodam conci-
lio congregato per plura vota eiicere
prorsus tentaret. Impellunt hinc Con-
stantium, vt *Arimini* orientis & occidentis
episcopos congregari, ibique τὴν ἐσιάν τῇ
τὸ ὁμοούσιον eximi de formula fidei iuberet
*). Nam occidentalibus, qui fidem Ni-
cænam strenue sequebantur, fraudibus
suis & machinis facile imponere se posse
ducebant Ariani, præsertim si imperato-
ris mandatum accederet. Verum res ini-
tio non prorsus ex sententia Arianorum
succeederunt. Euentus tamen illorum vo-
to respondere videbatur.

*) Didici hæc e THEODORETI *H. E.*
L. II. c. XVIII. Negabant enim Ariani, pro-
pter duas voculas istas in scriptura non exstan-
tes, corpus ecclesiæ distrahi ferendum esse; i-
psi tamen filium esse αὐτόμοιον Patri, creaturam,
in-

ingenitum, & sic porro, adferebant, quæ vocabula similiter erant ἄγραφα.

§. XVI.

Occidentales itaque episcopi a. CCCLIX. *Arimini* congregati, fraude Arianorum animaduversa, suam sententiam per litteras CONSTANTIO declarant, quarum compendium hoc est: Præter Concilii Nicæni decreta se formulas alias fidei non accipere, nec posse sine detrimento fidei e decretis Nicænis voces quasdam submoueri.. *) Litteras autem cum imperator accipere nollet, fraudibus denique & minis multi e bonis illis episcopis ita circumuerti sunt, vt & ipsi voces ἑσίας & ὁμοούσιος e fide erui paterentur, τὸ ὁμοούσιον substituentes. **) Adeoque quod fortiter improbarunt antea, hac ratione ipsi commiserunt, semi-Arianis vbique fere victoriam reportantibus.

*) THEODOR. H. E. L. II. c. XIX. epistolam illam inseruit, itemque SOCRATES H. E. L. II. c. XXXVII.

**) THEOD. l. c. c. XXI. Verba illorum hæc sunt: Nomen ἑσίας, quod a Patribus Nicænis simpliciuscule insertum & vulgo parum intellectum. offendicula parit, & in scriptura non reperitur, placuit eximi & de cætero nullam penitus fieri mentionem ἑσίας. Neque adeo necessarium, sanctam trinitatem ὁμοούσιον

dicere. *Filium autem ὁμοιον esse Patri perhibemus. rel.*

§. XVII.

Formula namque semi-Arianorum, quam Seleucia circa idem tempus congregati contra rigidiores Arianos tuiti erant & confirmarant, iussu imperatoris ab omnibus recepta fuit, eique & occidentales plurimi subscripserunt. *). Prævaluit itaque tunc τὸ ὁμοιόσιον. Occidentales callide circumuentos esse liquet. Quandoquidem rectioris sententiæ patroni essent, sophismatibus suis Ariani illos ita deceperunt, ut voce ὁμοιόσιος abstinere mallent. **) Ariani simulabant amorem veritatis, & astute semper verba faciebant, animo autem blasphemias sectabantur; occidentales & multi quoque orientales episcopi animo erant sincero, & rectam sententiam ad mortem usque tuebantur, licet inducti fuerant, ut incaute loquerentur. Quænam itaque pars excusatius peccauerit, adparet facile. Sane occidentales plurimi & post istam Synodum τὸ ὁμοιόσιον, ut antea constantissime confessi fuerunt. *)

*) Seleuciæ feruidas concertationes de voce ὁμοιόσιον contigisse narrat SOCRATES *H.E.L.II. c. XL. med.* ubi & exhibet ACACII confessionem, in qua damnatis vocibus aliis Christum
fo-

solum ὁμοιον Patri dici vult. Fuisse tamen & Seleuciæ episcopos Ægypti qui strenue τὸ ὁμοούσιον defenderunt, denique post longa certamina τὸ ὁμοούσιον obtinuisse, variaque alia de hac voce memoranda consignata reperi apud HILARIUM in libro contra Constantium p. 265. sq. inter opp. edit. Froben. a. 1335.

**) En quæ narrat RVFFINVS H. E. L. I. c. XXI. Orientales, inquit, callidi homines & versuti simplices & imperitos occidentales sacerdotes facile circumuehiunt hoc modo, proponendo iis: quem magis colere & adorare vellent, ὁμοούσιον an Christum? Illisque virtutem verbi, quod ὁμοούσιον significaret, ignorantibus, velut in fastidium quoddam & execrationem sermo deductus est, Christo se credere, non ὁμοούσιον confirmantibus. Sic multorum, præter paucos qui scientes prolapsi sunt, animi decepti, contra ea quæ patres apud Nicæam conscripserunt venientes, ὁμοούσιον quasi ignotum & a scripturis alienum sermonem auferri de fidei expositione decernunt, communionemque suam hæreticorum societate commaculant.

***) Longis namque disputationibus cum Ariana gente nequicquam habitis, strenuo imperatoris iussu multi ad subscribendum occidentales coacti fuere, qui exilium & miseras vexationes euitare volebant. Magna pars tamen omnia potius crudelia tormenta perpeti fatius ducebat, quam fraudulenter semi-Arianis adstipulari, & quod verba ista sæpius memorata e formula Nicænæ fidei eliderentur, ad-

Probare. Legc SOCRATEM *H. E. L. II. c. XXXVII.*
sub fin.

*) Docet hoc constantia illorum in perferendis exilio & tribulationibus cunctis propter ὁμολογίαν confessionem. Docet idem luculentissime epistola quædam synodalis ad Illyrici episcopos ab occidentalibus scripta, cuius auctor princeps fuit DAMASVS, post LIBERIVM ecclesiæ romanæ præsul, vti perhibet THEODORETVS *H. E. L. II. c. XXII.* vbi & epistolam lectu dignissimam integre adposuit. In ea quidem adhortantur Illyrici præsules, vti secum diligentissime fidem Nicænam contra Arminiensium machinas & insidias tuerentur, Arianos toto corde detestati & Christum semper æque ac Spiritum Sanctum crederent perfectissime ὁμολογῆς Patri cœlesti. Exponunt etiam in sequentibus turpissimas insidias, quibus nonnulli irretiti fuissent, vt Arimini cum semi-Arianis conuenirent; & concludunt denique, se suasque ecclesias ne latum vnguem a Synodi Nicænæ fide decedere. Adde SOZOM. *H. E. L. VI. c. XXIII.*

§. XVIII.

Deploranda erat tunc ecclesiæ facies. Qui cum parte præualente facere nollent, exilio aliisque pœnis grauissimis affiebantur. Hinc tumultus perpetui & innumera certamina. *) Rigidiores Ariani victoriam semi-Arianorum ægre ferentes, CONSTANTII permittu, *Antiochiam*
ao.

ao. C CCL. confluunt, ibique decreto sanciunt Christum non esse ὁμοούσιον sed παντελῶς ᾠνόμοιον Patri. **) Motus hinc in ecclesia cum augerentur, vniuersale iterum conciliū conuocare secum constituerat CONSTANTIVS, cum mors eum e viuis eriperet. Sunt quoque alia concilia particularia præsertim inter Arianorum sectas, regnante CONSTANTIO conflata, in quibus autem nihil memorabile, quod huc pertinet gestum fuit.

*) Vide RVFFINVM *H. E. L. I. cap. XX. sqq* SOCRATEM *H. E. L. II. c. XXXVII.*

**) SOZOMENVS, *H. E. L. V. c. XXIX.*

§. XIX.

Non reticendum hic, sub CONSTANTIO quoque emergere cœpisse sectam MBCEDONIANORVM, quæ quidem in doctrina de Christo cum orthodoxis facere videbatur, licet vocem respueret, Spiritum Sanctum autem esse personam Patri & filio ὁμοούσιον negabat. *) Vocem igitur cum & ipsi de Christo vsurpari nolent, hinc eos Ariani ad suas partes trahere nitebantur. Hæc res litibus multis occasionem præbuit. PHOTINVS cum adseclis suis Christum esse merum hominem, contendit, hinc & τὸ ὁμοούσιον reiecit. **) Familiam autem APOLLINARIS hæretici non respuisse vocem illam perhibent. ***) MELETIVS denique An-

tiobenus in suspicionem Arianismi peruen-
nerat, τὸ ὁμοόσιον tamen tuitus est. *)

*) Macedoniani quidem filium per omnia Patri ὁμοιον, Sp. S. autem cum Patre & Filio nihil habere commune dixerunt, teste RUFFIN. H. E. L. I. c. XXV. in fin. Quod τὸ ὁμοόσιον & ἀνόμοιον repudiauerint Macedonia-
ni, & quibus ex causis narrat SOCRATES H. E. L. III. c. X. Versuti autem illi homines si viderent illos qui τὸ ὁμοόσιον propugnabant, in ecclesia præualere & rerum potiri, optimum factu rati, assentiri & dissimulare, mox aliter loquebantur, seque firmiter tenere τὸ ὁμοόσιον fidei Nicænæ omnibus ibant persuasum, vid. SOCRATES l. c. c. XXV. & alibi.

**) Cum semi Arianorum ὁμοοσίῳ subscribere nollet PHOTINVS, pulsus in exilium fuit docente SOCRATE H. E. L. II. c. XXX.

***) Triadem enim ὁμοιόσιον dixerunt, affirmante SOCRAT. l. c. c. XLVI. in fin.

*) Acacianorum fidei in synodo Seleuci-
ensi subscripserat MELETIVS, postea tamen nihilo secius fidem Nicænam ac ὁμοόσιον propugnauit, ideoque in exilium missus fuit. SOCRAT. l. c. c. XLIV. Valde tamen mutabilem fuisse illum & Macedonianis adhæsisse patet vel ex SOCR. L. III. c. XXV. Hieronymus in *chronico* narrat, MELETIVM cum suis sub Iouiano *Antiochiæ* conuenisse, vt τὸ ὁμοόσιον confirmarent. Valde autem discrepant variae lectiones huius loci Hieronymiani, vt non satis con-

constet, vtrum ὁμοούσιον an ὁμείσιον an ὁμοι-
ῶσιον legendum sit.

§. XX.

Idem cum laude fecit, & magna animi
constantia coram ipso imperatore CON-
STANTIO τὸ ὁμοούσιον contra eos qui se-
cum disputarent, defendit SYLVANVS
Tarsensis. *) Nec laude sua hoc loco de-
fraudandi sunt celebres quidam & or-
thodoxi ecclesiæ antistites, qui τὸ ὁμοούσι-
ον, quod sub CONSTANTIO æque ac
post eum valde periclitabatur, fortiter
adstruxerunt. Eminent inter eos in ori-
ente præter ATHANASIVM BASILIVS M.
duo GREGORII, EPIPHANIVS & alii.
In occidente maxima pars episcoporum,
quibus & HILARIVS *Pictaniensis* annume-
randus, ab ὁμοοσίῳ non defecerunt. **)

*) Colloquium istud memoratu dignum
memorat THEODORETVS *H. E. L. II. c. XXVII.*
SYLVANVS namque imperatorem adegit, vt
τὸ ἑτερόσιον anathemate damnatum vellet.
Tum pars aduersa nitebatur anxie, vt simul
quoque vox ὁμοούσιος damnaretur, quoniam
non reperiretur in scripturis. SYLVANVS au-
tem, quocum ELEVSIVS *Cyzicenus* in isto
colloquio faciebat, aduersarios in angustias re-
degit, & quamlibet supplicium minarentur illi,
perstitit tamen in confessione τῶ ὁμοοσίῳ. Fui-
se tamen & ELEVSIVM & SYLVANVM Macedonia-
nos, testatur SOZOM. *H. E. L. VI. c. VIII. X.*

**))

**) Loquuntur equidem nonnulli orientis & occidentis episcopi interdum parum exacte. Verum si loca obscuriora cum planioribus contuleris, suspicio omnis facile evanescet. Alii etiam, prout passim HILARIVS de se testatur, in tanto orbis christiani propter ὁμοῖον dissidio, silere satius ducebant & quieti consulere, quam intempestiva audacia & multis clamoribus publica dissidia augere & exacerbare. Quando autem ut sententiam intrepide dicerent, necesse videretur, omni timore posthabito, quod res erat, impigre tuebantur & varios cruciatus patienter sustinebant, prout SOCRATES, SOZOMENVS & THEODORETVS frequentissime declarant. Equidem CYRILLVS Hierosolymitanus mitius de Arianis tulit iudicium, & in catechesibus suis non solum vocem ὁμοῖον artic. secundo inferere dubitavit, sed & cum illis facere videtur in catechesi quarta, qui filium in omnibus Patri ὁμοῖον dicerent. Quod non miror, quoniam tunc & multos orthodoxos viros e. g. HILARIVM quoque de vfu vocis hæsitasse, & ob concordiam seruandam euitare illam maluisse constat. Verum alii pessimam rati concordiam, quæ cum veritatis vel minimo dispendio iniretur, vocem illam retinebant firmiter, nisi quod propter infirmos quandoquidem a vocabulo sibi temperarent.

§. XXI.

Imperii clauum tenente IULIANO, ATHANASIVS sedem suam recuperavit, & synodum *Alexandrinam quintam* a. CCCLXII. congregavit, in qua Sp. S. Patri & Filio ὁμοούσιον esse fanciuerunt, & Nicænam fidem stabilientes vocem ὑπόστασις & ἁγία cum grano salis accipi debere, confirmarunt. *) Succedente IOVRANO imperatore, ATHANASIVS sequenti anno sextam Alexandriae synodum conuocari curavit, in qua itidem τὸ ὁμοούσιον fidei Nicænae adsertum & repetitum fuit. **) *Acaciani* eam partem quæ tunc præualeret non auersati coeunt *Antiochia* itidem a. CCCLXIII. & τὸ ὁμοούσιον vt amplexi viderentur, fidem Nicænam illibatam seruandam esse docent. ***)

*) SOCR. H. E. L. III. c. VII. SOZOM. L. V. c. XII.

**) THEODOR. L. IV. c. III. SOCRAT. l. c. c. VII. qui licet fateatur, vocem ὁμοούσιος ibi stabilitam fuisse, adiicit tamen, synodum declarasse voces ἁγία & ὑπόστασις de S. Trinitate non esse vsurpandas, qua in re autem fallere & falli SOCRATEM, euidentissime demonstrari potest.

***) SOCR. l. c. c. XXV. & SOZOM. L. VI. c. IV.

§. XXII.

VALENTINIANO & VALENTE imperantibus, & illo quidem fidei Nicænæ, hoc autem Arianis adhærente, nouæ sunt in ecclesia turbæ inuestissimæque certamina oborta. *) In qualibet vrbe altera pars τῷ ὁμοσίου fauebat, altera fidem Nicænam demoliebatur. VALENTIS iussu Synodus magna congregata fuit *Lampsaci* a. CCCLV. quæ quidem an rectam fidem tenuerit, de eo non consentiunt viri docti. τῷ ὁμοσίου dogma retinendum esse inter alia decretum fuit. **) Vocem ὁμόσιος catholici viri in Synodo *Sicula* a. CCCLXVII. & in *Tyanensi* anno sequenti stabiliuerunt. ***) Interim defensores ὁμοσίου miris modis vexabantur; multi sunt laqueo & gladio interfecti, idque in oriente [cuius] prouincias tenebat VALENTIS. *)

*) SOCR. *L. IV. c. I. II.* Celebriores τῷ ὁμοσίου defensores sub Valente recenset PHILOSTORGIVS *L. VIII. c. XVII. p. 117.*

**) SOZOMENVS synodum esse catholicam sentit, & acta eius recenset *L. VI. c. VII.*

***) SOCR. *l. c. c. XII.* SOZOMENVS *l. c. c. XII.*

*) Sane immanis sæuitia episcoporum erga episcopos christianorum erga christianos tanta tunc fuit, vt obstupuerim præ horrore cum legerem SOZOMENVM & SOCRATEM, qui

qui cruentas persecutiones, quibus Ariani Nicænæ fidei & ὁμοούσιῳ vindices extirpare conati sunt, exponunt, ille quidem *H. E. L. VI. c. VIII. IX. XII. XIV. sqq.* hic *L. IV. c. VI. XV. XVI. sqq.* adde *RUFFIN. L. II. c. III. sqq.*

§. XXIII.

Itaque fere ex omnibus orientis partibus ὁμοούσιον fuit profligatum, eiusque sunt adsertores ab ecclesiis pulsi variisque suppliciis subiecti. Cum autem Ariani, rerum potiti, & *Macedonianos*, quorum ingens in ecclesia orientali numerus erat, esedibus suis euellere cœpissent, hi ad occidentis imperatorem & episcopos legatos mittunt, seque τὸ ὁμοούσιον fidei Nicænæ toto corde amplecti, profitentur, adeoque rogant illos ut sibi in angustiis istis auxilium præstarent. Postquam igitur sanctissime polliciti erant Macedoniani, se integre & sincere de τῷ ὁμοούσιῳ, prout Nicæna iussisset synodus, sentire velle in posterum, a *LIBERIO*, episcopo romano in communionem recipiuntur. *)

*) Lege de his omnibus *SOCRATEM L. IV. c. XI. sqq.* qui & epistolam Macedonianorum & *LIBERII* responsum exhibet, in quo quidem ex sententia occidentalium episcoporum adhortatur *LIBERIUS*, ut τὸ ὁμοούσιον fortiter conseruarent, quoniam esset quasi robustum quoddam & inexpugnabile propugna-

culum contra vniuersas insidias Arianorum. Exponit deinde, quibus fraudibus Arimini congregatos occidentales pellexerint & deceperint Ariani, vt vocem *ὁμοούσιος* elidi permiserint, quod tamen nunquam adprobassent viri cordati. Adde *sozom. L. VI. c. XXII.*

§. XXIV.

Feliciora sidera vtique affulgebant occidentis ecclesiis, quarum quieti pariter vt veritati diligenter consultum fuit sub VALENTINIANO, qui & in *Illyrico* a. CCCLXVII. concilium conflare iussit, in quo vnanimi consensu το *ὁμοούσιον* stabilierunt. *) Idem in Synodo Romana a. CCCLXX. habita, repetitum fuit. **) Sub GRATIANO imperatore, *ὁμοούσιος* defensores ad vires quidem redeunt, sed conualescere demum coepit ecclesia, cum imperium nancisceretur THEODOSIVS M. qui ecclesias viris orthodoxis restituit, seque vocis *ὁμοούσιος* patronum constanter demonstraui.

*) Acta & decreta concilii exhibet THEODORETVS *L. IV. c. VIII. sq.* vnde satis apparet, magno zelo illos vocem *ὁμοούσιος* inconcussam seruare velle, & valde improbasse, quod multi eius æui homines vocem quidem *ὁμοούσιος* reciperent, vim autem & rectam eius significationem dolose peruerterent.

**) *sozom. L. VI. c. XXIII.* Contra autem circiter triginta quatuor episcopi *Capla*
in

in Asia congregati nomen ὁμοούσιος repudiabant, fidemque Seleuciensem confirmabant. s o z o m. L. VI. c. XII.

§. XXV.

Quem in finem concilium œcumenicum *Constantinopolitanum* conuocauit a. CCCLXXXI. mense Maio, in cuius conuentu posteriori legati orientis ad occidentis episcopos comparent, eosque certiores faciunt; quantumuis orientales Romam, vti optasset occidens, grauibus ex causis, venire non possent, vt ibi iunctis viribus τὸ ὁμοούσιον confirmarent; eandem tamen orientis ac illorum sententiam esse, de adstruendo trinitatis & maxime Spiritus Sancti contra Macedonianos ὁμοσίῳ, & essentiae vnitate; quam itaque *Canone V.* concilium declarauit. *) Diffidia theologorum vt penitus tolleret, iterum a. CCCLXXXII. concilium *Constantinopoli* instituit, & perlectis cuiusque partis fidei formulis, illam tandem vt omnes sequerentur, rogauit & decreuit, quæ τὸ ὁμοούσιον exserte repetebat. **)

*) Literas orientis exhibet THEODOR. L. V. c. IX. Conuenerant in hoc concilio, qui trinitatem ὁμοούσιον esse censebant, centum & quinquaginta circiter episcopi. Macedoniani autem, quibus præerat ELEVSIVS Cyzicenus, aderant triginta sex, & hi quidem manifeste aiebant, se nunquam velle Filium & Spiritum

Sanctum Patri ὁμολογίον dicere, quod tamen licet fraudulenter LIBERIO polliciti erant, vti supra memorauimus. Discesserunt itaque e concilio & ecclesias suas adhortati sunt, ne in τὸ ὁμολογίον fidei Nicænæ consentirent. SOZOM. L. VII. c. VII. Et SOCRATES narrat, co- uisse Macedonianos *Antiochiæ* Syriae, ibique de- creuisse vocem ὁμολογίος auersandam esse, quod illorum decretum & multi ex ipsis improbassent. L. V. c. IV. & VIII.

**) Deum impense orasse THEODOSI- VM, vt se in eligendo vero adiunget, & dein- ceps, lectis omnibus formulis, ὁμολογίον ample- xum esse narrat SOCRATES L. V. c. X. Mul- ti hinc derelictis mendaciis ad ὁμολογίον fidem redi- erunt. Pertinaciores autem, detestanda insolentia viri, eos qui vocem ὁμολογίος tuebantur, conui- ciis variisque modis adflixerunt, cuius rei ex- empla reperiuntur apud SOCRATEM l. c. cap. XIII. adde SOZOMENVM L. VII. c. XII. Con- fer etiam de his conciliis GVIL. CAVEVM in *hist. litter. scriptor. eccles. ad Sec. IV. p. 232. 234.* Aliæ quoque synodi particulares, obscuriores quidem passim sunt congregatæ, in quibus vox ὁμολογίος aut munita fuit aut reiecta, de quibus plura vt addam, necesse non est. Earum quoque apud veteres levis admodum fit men- tio.

§. XXVI.

Et ea quidem exoptata dudum rerum facies in ecclesia quandiu THEODOSI-

vs vixit, feliciora continuo cepit incrementa. Mortuo autem Theodosio etiam controuersia illa exitiabiles contra fidem *ὁμοούσις* mota, quodammodo sunt obruta & obliuioni tradita. Equidem quandiu Ariana foueretur factio ab imperatoribus nonnullis Theodosium insequentibus, etiam ab illis vox cum suis defensoribus, vt fieri solet, suppressa batur. Verum nihil memorabile amplius ea in re gestum fuit, & successu temporis, cum innumera noua certamina aliis de causis ecclesiam turbarent, & controuersia veteres de voce nostra sensim denique exspirarunt.

§. XXVII.

Nec vero fides *ὁμοούσις* cum controuersis circa vocem deleta fuit, sed ecclesia rectam potestatem & notionem vocis, quæ non amplius erat philosophica, sed ecclesiastica, constanter per omnia secula conseruauit. Quotiescunque fidem Nicænam repetierunt sequentium seculorum concilia, toties & voci huic diuiniorum literarum adsertis plane congruæ, noua accessit auctoritas. *) Et apparet vel e GREGORII I. confessione fidei, cum romanus episcopus eligeretur, lata, in confessione de sancta trinitate semper adhibuisse vocem *ὁμοούσιος* ecclesiam, ei-que singularem reseruasse honorem.

*) Inprimis concilium *Chalcedonense* ao. CCCCLI. celebratum laudem meretur, quod Christum Patri ὁμοούσιον κατὰ τὴν θεότητα esse, solenniter confirmavit. Concessit quoque Christum κατὰ τὴν ἀνθρώπιότητα hominibus ὁμοούσιον dici posse. Diu tamen inter orientis & occidentis ecclesias de sensu ὁμοούσις non conuenisse vel exinde patet, quod PLATINA in *vitis pontif.* sub IOANNE VII. narret, Imperatorem Iustinianum legatos Romam misisse, qui pontificem adhortarentur, vt habita Synodo, quæ de ὁμοούσιῳ crederent orientales, eadem vera etiam occidentales affirmarent.

MEMBRUM IV.
HISTORIA VOCIS RECEN-
TIORI ÆVO.

Σύνοψις.

<i>Hodieque vox obtre- ctatores multos adepta est §. I. Inter recenti- ores Arii & Socini pa- tronus cumprimis huc pertinent Sandius, Zwickerus, Fricius, § II. Inter Arminia- nos Curcellæus, Poelen- burgh, Clericus §. III.</i>	<i>Pontificiorum, præfer- tim Iesuitarum, & in- ter illos Petauii, alio- rumque merita circa vocem §. IV. Mens nostræ ecclesiæ de voce ista. Lutherus excusatur §. V. Arnolfo & Tho- masio vox displicet. Conclusio §. VI.</i>
---	---

§. I.

Recentiori ætate cum aliis veterum hæ-
resium patronis etiam Arii ad seclæ
reuiuiscere cœperunt. Aiunt, quod ad
vocem nostram pertinet, se terminos te-
mere inuentos, noua nomina prophetis
& apostolis ignota repudiare, velle cum
scriptis sacris loqui, verbis diuinitus præ-
scriptis vti, vocabula humanæ auctorita-
tis flocci facere, & quæ sunt huius com-
matis alia. *) Bona hæc verba & dulcia
multis imponunt. Si autem quæras,
quomodo sanctiorum literarum dicta in-

telligent, aut plane silent, aut ingenii commenta substituunt. Hinc ut commontretur illis necesse duxerunt viri cordati, omnia dicta sacra eo amice conspirare, ut τὸν ὁμοῦσιον τριᾶδα declarent, prout hoc & a primitiua ecclesia agnitum esse, liquido condoceri potest. Qui autem rem recte & firmiter tenet sub voce comprehensam, illi cur vocem innoxiam temere damnet ac repudiet, nihil est causæ.

*) Pari fucō veteres Arianos rem suam ornare studuisse, in præcedentibus enarrauimus. Fuerunt olim, qui damnarunt & lacerarunt vocem ὁμοῦσιος, hodieque reperiuntur, qui idem suarum ducunt esse partium. Arma quibus se veteres Ariani tuebantur, & recentiores Arianismi restauratores arripere coguntur. Fraudes & cauillationes innumerae ut olim & hodie apud inimicos τῶ ὁμοῦσιῳ vtramque faciunt paginam. Id quod argumento est, homines regi adfectibus suis, nec vero Spiritu amoris, candoris & veritatis, quem crepant satis inuidiose & arroganter.

§. II.

Primum locum meretur inter novos vocis ὁμοῦσιος obtrectatores CHRISTOPHORVS CHRISTOPHORI SANDIUS, qui, cum semel patrocinium Arit suscepisset, & in eius honorem nucleum suum *historia ecclesiastica* conscripisset, varia rela-

lationibus suis perperam admiscuit, quæ in improuidis lectoribus odium erga vocem ὁμοούσιος inopinato excitare possunt.

*) Equidem & alii trinitatis hostes, inter quos DANIEL ZWICKERVS & ANDREAS FRICIVS MODREVIVS **), recens τὸ ὁμοούσιον acriter insectati sunt; nemo autem ea id calliditate fecit & impudentia ac SANDIUS, qui quidem sine pudore de voce nostra talia scripsit, ei-que obiecit, quæ decem Sandii nunquam probauerint.

*) Cum SANDII historiam quatuor priorum seculorum in *nucleo* perlegerem; miratus fui, hominem qui se veritatem historicam studiosissime sequi, ubique profitetur, tam multa adpersisse, quæ contra omnem fidem historicam, coniecturas toties pro veritatibus historicis enarrationibus inferere, sæpe supponere id quod adhuc in quæstione erat & exinde argumentari, sæpe loca veterum historicorum aut falso plane aut saltim contra illorum mentem allegare & interpretari, denique omnia quæ rem suam ornant ad nauseam vsque amplificare infucare & laudare, contra, quæ sibi contraria iudicauerit, imminuere, sinistre exponere & odiosa reddere nauiter. Exemplis hæc omnia comprobare fusius forsan alibi locus erit. Nihil eorum iam ad me pertinet, quam quæ hinc inde de voce ὁμοούσιος adpersit.

Aliquot SANDII iam supra notauimus παραρτήματα; significabo heic breuibns aliā, quod mihi nemo

vitio vertet, cum & ad ipsam historiam meam vocis ὁμοῦσιος & ad illustrandam eam faciat quamplurimum. Narrat SANDIVS in *nucleo hist. eccl. edit. Colon. a. 1676. 4. a) p. 174. Imperator*, ait, (Constantinus) *litteras ubique emittit, quibus ὁμοῦσιον lacerat, ἑτεροῦσιον vero firmat. Iisdemque litteris & Alexander Alexandrinus subscribit, & inde Ariani cum eo conuenerunt (Sozom. II.30.)* Obserua! Quæ heic SANDIVS scripsit, sunt ficta & falsa. SOZOMENVS eo loco, quem allegat, ne verbum quidem ea de re scripsit. Nec in antecedentibus nec consequentibus apud SOZOMENVM talia reperiuntur. Adeoque nullo iure ad SOZOMENVM prouocat Sandius. Equidem me non fugit, quod PHILOSTORGIVS, seu potius φιλοψευδὴς κακοσόργιος, vti PHOTIVS illum appellat, in *epit. H. E. L. II. c. I. p. 8.* talia commenta narret. Verum non solum ipse PHOTIVS qui *epitomen* istam parauit, mendacissimum in eo esse PHILOSTORGIVM candide significat, sed & IACOBVS GOTHOFREDVS in *dissertt. ad Philost. edit. suæ adnexis p. 43. sqq.* euidentissime docet, quanta sit PHILOSTORGII ista narrantis perfidia. Miror hinc SANDIVM tali narratione lectoribus voluisse imponere, quam tamen aperte falsam esse, ipsemet ignorare non potuit. Adeoque manebit calumnia, CONSTANTINVM & ALEXANDRVM ἑτεροῦσιῳ subscripsisse, & ὁμοῦσιον lacerasse, donec id irrefragabili auctoritate comprobetur. *b) p. 145, dicit*

CIT SANDIVS, ALEXANDRVM *contra antiquos Patres prædicare incepisse, Filium Patri esse ὁμοούσιον, termino inaudito.* Obserua. Hæc sunt falsissima. Ipse EVSEBIVS Cæsareensis, quem tantopere laudat SANDIVS, alia longe nos docet, vt supra *Sect. I. ad §. IV.* vidimus, vbi & in sequentibus copiose demonstraui-
mus, antiquissimos Patres vocem isthanc dudum in ecclesiam recepisse. Adeoque ALEXANDER non *incepit*, sed vestigia grauisimæ antiquitatis legit; adeoque terminus non erat *inauditus*, sed auctoritatem dudum in ecclesia nactus. Interim proterua fronte vel centies hoc passim repetit callidus SANDIVS, noua vocabula, nouam doctrinam in Synodo Nicæna inuenta esse, quum tamen hoc nunquam sit concessum, & vel centum Sandii hoc probare nequeant. c)
p. 169. dicit Sandius, ATHANASIVM in *tr. de Syn. Arim.* & alibi scripsisse, *nouum nomen in concilio Nicæno inuentum esse.* Obs. Bene est, quod reticuerit locum ATHANASII SANDIVS, alias eo clarius argui posset iniuriæ, quam intulit ATHANASIO. Sane hic episcopus ea mente ac vult SANDIVS id nunquam scripsit. Id quidem ait ATHANASIVS, Patres Nicænos post longam inuestigationem, tandem vocabulum ὁμοούσιος vnice aptum reperisse, quod cauillationibus opponerent. Sed hoc nouum nomen & inusitatum fuisse, tantum abest, vt crediderit ATHANASIVS, vt potius cum EVSEBIO contrarium strenue adstruxerit. Vide *Sect. nostram I.*

§. IV. Equidem apud AUGUSTINUM, FULGENTIVM episcopum Ruspensem, & præsertim VIGILIUM Tapsensem talia leguntur, ac si Nicæni nouum fabricassent vocabulum. Verum hi omnes ab Arianis in eo decepti fidem nullam in hac re merentur, vti per integram Sect. I. multis probatum dedimus. Quando d) p. 145. Arium variis ex causis excusari vult SANDIVS, quod vocibus præter scripturam vsus fuerit; hæc paucis mutatis longe potiori iure de vocabulo ὁμοούσιος dicenda fuissent, quod toties vt ἀγροφον impugnat Sandius. Quando e) pag. 169. ait: *controuersias de Spiritu Sancto demum sub finem seculi imperante Theodosio moueri cœpisse*, falsum hoc est, quum iam sub Constantio & inprimis Valente Macedoniani magnas ciere turbas inceperint, vocem ὁμοούσιος de Spiritu Sancto vsurpare recusantes. Quando denique f) p. 168. narrat, *Constantiam illud consilium Arianis suppeditasse*, vt in Synodo Nicæna ὁμοιούσιος loco ὁμοούσιος adscriberent, & ea de re ad PHILOSTORGIVM prouocat SANDIVS, obseruandum, quod PHILOSTORGIVS in historia Ariana parum aut nihil fidei promereatur, vti dudum demonstrarunt viri periti. Quodsi autem Constantia fraudulenta ista consilia Arianis dedit, utique tanti illa mulier candoris non fuit, eaque mentis integritate ac illam rhetorum more inficere collaudat SANDIVS p. 172. sq. Sed manum de tabula. Breuissimis hæc designavi. Dies enim & charta me deficerent, si omnes

SANDII nāuos detegere vellem. Vnicum addam. SANDIVS multam lectionem probaturus, solet innumera passim loca veterum historicorum adscribere. Tantam autem eius aut negligentiam aut impudentiam esse cum indignatione reperi, vt inter decem loca allegata vix vnum sit, quod non fallat, aut ad rem pertineat.

**) Si quis operæ duxerit pretium scripta de *Trinitate & vno deo antitrinitariorum*, prout recensentur a CHRISTOPH. SANDIO in *bibliotheca*, studiosius euoluere, sine dubio reperiet multa contra vocis nostræ vsum adserta, quoniam illam more veterum Arianorum angue peius fugiunt. De ZWICKERO & FRICIO SANDIVS l. c. consuli potest. ZWICKERVUM autem & SANDIVM confutavit B. IO. GVIL. BAIER in *dissert. de auctorit. Concilii Nic. in decad. dissertt. theolog. disp. I. c. V.* ANDREAM FRICIVM, qui in *syluis suis* p. 222. sqq. τὸ ὁμοούσιον Synodi Nicænæ de similitudine quapiam essentiae explicare connititur, æque ac SCHLICTINGIVM, similis ingenii virum, refellit probe B. ABRAHAMVS CARLOVIVS in *natural. & reuelat. theol.* p. 28. sqq.

§. III.

Nec sibi *Arminiani* duxerunt religioni, hoc nomine cum Arianis facere, vt τὸ ὁμοούσιον destruant. Agmen ducit præ ceteris STEPHANVS CVRCELLÆVS, qui in *præfatione operibus SIMONIS EPISCO-*

PRII præfixa, & cumprimis in *quaternione dissertationum theologicarum aduersus MARESIUM* *) omnes ingenii sui vires periclitatus videtur, voci nostræ consensu sacrae scripturæ vetustissimæque auctoritate munita, vt insignem suspensionem conflaret. Sed nequicquam. Veritas vel inuito illo elucescit, si sedulo attendas. Fucum adime, & nudus apparebit. Consentiant autem cum CVRCELLÆO omnes, quibus ille magnus est Apollo, & inter alios ARNOLDVS POELENBURGH, **) cum maxime IOANNES CLERICVS. ***)

*) Postquam SAMUEL MARESIUS in *defensione fidei orthodoxæ contra CVRCELLÆVM*, ista quæ aduersus vocem ὁμοῦσιος in *præfat. cit.* commentus fuit, sub examen reuocarat; CVRCELLÆVS in *quatern. §. LXX. sqq. p. 131. sqq.* longam iterum instituit contra vocem illam disputationem, eo animo, vt nullam ineptiorem isthac voce in omni antiquitate reperiri, euincat. Non nego, me dudum optime sensisse de CVRCELLÆO, eiusque in disputando candore, verum spes me fefellit, & aliter sentire cœpi, cum lectam eius hanc disputationem prouide relegerem, & æqua lance cuncta ponderarem. Quæ supra de SANDII fide historica monui, spectent quoque ad CVRCELLÆVM. Ne lector hæc temere dicta putet, dabo exempla; nam integram eius dissertationem refellere, foret hoc
Au-

Augiæ stabulum repurgare velle, nec id hoc loco commode tractari posset. α) Miratur CURRELLÆVS l. c. p. 138. quomodo Nicæni Patres vocem ὁμοούσιος symbolo inferere potuissent, quam damnauerant Antiocheni. Addit: *crediderim hoc per imprudentiam accidisse, quia Nicææ congregati episcopi nihil de Antiochenorum decreto audiuerant. Et cum postea ad ipsorum notitiam, synodo dissoluta, peruenisset, non fuisse amplius integrum mutare.* Obserua. En hominis temeritatem! Si ita liceret coniiicere & credere, talesque ineptas coniecturas pro veris venditare, actum esset de veritate. Nata hæc sunt in cerebro CURRELLÆI, repugnante omni antiquitate. BASILIUS & ATHANASVS contrarium dicunt, Patres in Synodo Nicæna θεωρήσαντες τὴν πανεργίαν τοῦ Παύλου, *perspicientes calliditatem Pauli Samosatani, ut causam decreti Antiocheni, eo circumspectius mentem suam exposuisset, & quid ipsi sua voce ὁμοούσιος intellectum vellent, designasse, nihilque adeo decreto Antiocheno, quod aliis ex causis τὸ ὁμοούσιον male sumtum respuisset, derogatum voluisse.* Legantur modo loca Patrum quæ BULLVS alio nomine in *defens. fid. Nic. p. 29. sqq.* inseruit, & facile videbis, vera esse quæ dixi. Si res ita se haberet, ac vult CURRELLÆVS, veteres Ariani, qui cuncta studiosissime conquirebant, centies istam inscitiam & imprudentiam Patribus Nicænis obiecissent. Verum silent de isthac re omnia secula. Et quis quæso, nisi audacissimus homo, vel-

let sequentium Synodorum œcumenicarum Patres omnes tantæ leuitatis & malitiæ accusare, vt, quod nouissent Nicænis per imprudentiam excidisse, illud ipsi omni cura & studio, dicis caussa, custodiuiſſent? *β) p. 139. Nulla, inquit CVRCELLÆVS, exempla apud auctores occurrunt, in quibus vox ὁμοῶςτος numerice accipitur, semper autem de specifica aut generica essentia identitate adhibetur. duo aut tria exempla proferre sufficiet, rel. Obs. Exempla quæ subiicit, nihil faciunt ad rem. Id quidem probant, in sensu philosophico plerumque vocem ita vsurpari solere, longe alio autem sensu ecclesia vocem vsurpat, ipso id docente ATHANASIO, quando in libr. de Synod. Nic. ait: *Christus Patri non solum est similis, prout filius Patri, Seth Adamo specie dicitur similis; sed verbum est a Patris substantia plane indissociabile, qua re perpensa, synodus recte ὁμοῶςτος illum esse tradidit.* Sufficit itaque synodum Nicænam loqui de vnitate non specifica, sed numerica. Quando itaque Patres nonnulli obscurius mentem suam explicant, vt nonnunquam ad sensum vocis philosophicum deflectere videantur, hoc illis variis ex causis condonandum, & ad rectam, quam tenuit & ratam voluit, sententiam synodus Nicæna refugiendum est. Equidem Christum quatenus homo, hominibus dicunt Patres specie quoque ὁμοῶςτος, in diuinis autem vocem alio & peculiari sensu de Christo vsurpari, docet ATHANASIUS, vt supra vidimus Sect. II. ad §. XI.*

γ) p. 140. obiicit CURRELLÆVS, Si Patres Nicæni unitatem numericam intellexissent, potius *μονοθεσίον* aut *ταυτοθεσίον* vsurpassent, quæ voces longe fuissent commodiores. Obs. Optime quidem & consulto Patres mediam viam elegerunt, & voces istas de industria reprobarunt, quoniam nimis Sabellianismum redolerent. Nec alia vox commodior reperta fuit, quam *ὁμοθεσίος*. Synodum autem τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος seu numericam unitatem essentiae diuinæ intellexisse per τὸ ὁμοθεσίον, BASILIUS, ATHANASIUS, CYRILLUS ALEXANDRINUS & alii multis locis diserte nos docent. vide & *Sect. nostr. II. §. X. XI.* δ) Quando p. 155. sqq. varia loca Patrum, in quibus incautius forsan loquuti fuerunt, operose nititur CURRELLÆVS ita explicare, ut probet, illos de unitate *specifica* vocem *ὁμοθεσίος* accepisse, operam & oleum perdit. Nam si vel maxime hic vel ille incaute loquitur, ea non fuit sententia synodi Nicænæ, quæ, ut antea vidimus, diserte unitatem numericam adstruxit. Haud raro quoque CURRELLÆVS Patribus facit iniuriam, & eiusmodi confectaria ex illorum verbis elicit, ut omnem candorem seposuisse videatur, quoniam Patres illi nunquam, quod ista consequantur, ipsi perspexerunt. Verum sapienti sat! Adde *Sect. II. §. XI.*

**) ARNOLDVS POELENBURGH in eo quidem quod caput causæ est, cum CURRELLÆO consentit, vocem *ὁμοθεσίος* propter varia incommoda vsurpari amplius non debe-

re, quo nomine & CVRCELLÆVM defendit in *præfat. T. I. opp. Episcopii*, sub fin. mitius tamen & cautius illum ea de re loqui, animaduerti. Ipse autem SIMON EPISCOPIVS rem in medio relinquere videtur, *opp. theol. T. I. p. 119. b. & 306. a.*

***) CLERICVS, vir disertissimus, passim in *arte critica* contra vocem nostram insurgit. Quæ SANDIVS & CVRCELLÆVS præcinunt, repetit ille confidenter. Id quod iterum argumento est, viros ceteroquin perspicacissimos, quando præconceptis quibusdam hypothesebus, variisque adfectibus transuersi trahuntur, licet id ipsi de se non existiment, falli & fallere posse nauiter. Inter alia centies explosa obiicit CLERICVS, vocem ὁμοῳσιος esse nouam, ambiguam, alio sensu olim, alio hodie vsurpatam, in quibus autem confutandis tempus terere nolumus, cum ex hætenus dictis, quam sint ficulnea isthæc argumenta fati superque appareat. Adlegat autem CLERICVS *art. crit. P. II. S. I. e. XV. §. 21. p. m. 313.* vt consentientem & R. CVDWORTHVM; quam id recte fiat, alii viderint.

§. IV.

Quid Pontificii de voce ὁμοῳσιος censeant, copiose satis nos docuit Sandius, multis præcipuorum Romanæ ecclesiæ doctorum verbis adscriptis. *) Nimirum plerique illorum vt conciliorum felicius auctoritatem prouehant, contendunt,

vocis significationem e scriptis sacris
comprobari non posse, & a Concilio Ni-
cæno præter Scripturam e traditione
quadam ad numericam vnitatem essen-
tiæ diuinæ adserendam propria auctorida-
te ita consecratam esse. In primis
Jesuitæ multum gloriantur de potestate
ecclesiæ, hac etiam ex causa maxime,
quod illa vocem ὁμοούσιος stabiliverit.
Præ ceteris autem hic nominari meretur
DIONYSIVS PETAVIVS, qui sibi cete-
roquin variis adsertis Arianorum fauo-
rem conciliauit. **)

*) Actum agerem, si mentem Pontifici-
orum pluribus confirmare vellem, cum satis
pateate locis illorum copiosissime adlatis a
CHR. SANDIO in *nucleo H. E. L. l. p. 152. fqq.*
Hoc illis solum addam. Quando Pontifi-
cii, vt BELLARMINVS, GREGORIUS de
VALENTIA, POSSEVINVS, de vocabuli
ὁμοούσιος antiquitate exponunt, ultra DIONY-
SIUM ALEXANDRINUM non progrediuntur.
Hinc SIXTVS SENENSIS *L. IV. Bibl. S. p. 305.*
ait: *Constat ipsum ὁμοούσιος nomen longe post*
tempora Origenis enatum esse. Verum id
qui adserunt, falluntur turpiter, & antiqui-
tatis se parum peritos esse monstrant. Non
possum quin & heic mentionem iniciam RI-
CHARDI SIMONIS, qui se partibus & studi-
is Arianorum & Socinianorum valde fauere,
passim haud obscure significauit. PETAVI-
VM contra BYLLVM defendit SIMON *bibliorb.*

choise T. II. art. XIV. p. 244. sqq. vbi *BULLI* defensionem fidei Nicænæ sed satis perfunctorie recenset. Inter alia & hoc narrat *ibid. pag. 246.* meminisse se, quod *Caluini* quidam doctore cuiusdam *romano* aliquando obiecit, transubstantiationem neque e Scriptura Sacra, neque e traditione probari posse, sed sola auctoritate Concilii IV. Lateranensis niti. Tum *doctor* ille *romanus* instantiam a vocabulo *ὁμοῦσιν* petiisset, & ridens *Caluini* respondisset: *les memes lunettes, qui vous font voir la consubstantialité du Verbe dans le Concile de Nicée, doiuent vous faire voir la transubstantiation dans le Concile de Latran.* A quo, addit *SIMON*, *le Caluiniste* n'eut rien de bon a repliquer, sentant la force de la comparaison. Verum est quod respondeam. Comparatio hæc duarum vocum inscita & inepta est idcirco, quoniam transubstantiatio nulla ratione e scripturis probari potest, τὸ ὁμοῦσιν autem per infallibiles consequentias inde satis euinci queat. Si transubstantiatio sacris literis niteretur, humana Conciliorum auctoritate parum egeret; τὸ ὁμοῦσιν autem & sacris literis & antiqua trium primorum seculorum perpetua traditione corroboratum a Concilio Nicæno non fuit inuentum, sed solum publice contra Arianorum strophas repetitum & confirmatum. Cæterum & hoc loco non obliuiscar, quod b. noster *IOANNES MUSÆVS* in *tn. de ecclesia P. II. disp. VI. §. XVII. sqq. p. 426. sqq.* disputet contra *M. ANTONIUM* de

DOMINIS, qui plus valuisse *traditionem* quam *sacram scripturam* in concilio Nicæno monstraturus, ad vocem *ὁμοούσιος* eo nomine perperam prouocarat.

**) Fata *dogmatum theologicorum* PETAVII, Jesuitarum facile doctissimi, fatis inter omnes constant. Equidem ingenue fateor, quæ de voce *ὁμοούσιος* in T. II. passim vir ille perspicax docuit, cum legerem ista ac diligenter ponderarem, mihi neutiquam displicuisse, & perpauca iusta reprehensione digna me ibi reperisse. Id autem cum primis ille egit T. II. L. IV. c. V. §. V. p. 350. sqq. ut Arianorum contra vocem nostram obtrectiones enarret, & qua ratione a Patribus disiectæ illæ fuerint ac labefactatæ, commonstret. Tum exponit p. 356. sqq. qua mente recte sentientes vocem de Deo adhibuerint, videlicet intellexisse illos sub isthac *unum*, quod aiunt, *numero*, quando de S. Trinitate differunt; licet de aliis rebus usurpata illa vox, etiam *unum specie* significet. Quæ quidem res cum sit maximi momenti, laudandus omnino in hoc PETAVIUS, quod vocem hoc nomine scite ac solide contra cauillationes aduersariorum veterum & recentiorum vindicauerit. Momenta autem ad ipsam vocis nostræ historiam spectantia, paucissima dictis locis attigit PETAVIUS. Quando denique c. VI. p. 359. sqq. etiam vocem *ὁμοούσιος* explicat, varia commiscuit, altiori examine digna, quod autem heic institui nequit, præsertim cum maximam partem ad ipsa

dogmata potius quam vocis historiam res pertinere videatur. Eadem quæ hætenus de **PETAVIO** obseruavi, dici quoque poterunt de **NATALI ALEXANDRO**, quandoquidem is in *hist. eccles. See. IV. diff. 14. & 15. p. 22 sqq.* vocis nostræ probitatem, copiosissimis Patrum locis adscriptis, contra calumniatores recte adstruxit, & si pauca excipias, de his rebus bene differuit.

§. V.

Nostre ecclesia quando vnitatem sic dictam numericam essentia diuinæ, prout e sacris literis dilucide patet, contra eius aduersarios sancte tuetur, etiam vocem *ὁμοσείας*, eiusque potestatem rectam sacris literis perpetuaque ecclesiæ traditione roboratam, eum in finem commode retinet, eosque qui vocem hanc innoxiam rite explicatam temero & pertinaci ausu renuunt adprobare, haud ancipiti suspitione pro hostibus veritatis & lucis habet, qui non tam vocem, quam rectam eius sanctissimamque significationem respuunt *) Verba autem b. **LUTHERI**, quæ hostes vocis *ὁμοσείας* laudare solent, eos parum iuuant. **)

*) Si quis autem rem ipsam recte teneret, voce tamen *ὁμοσείας* uti nollet, eum nemo coget ut isthac utatur; licet me non videre fatear, cur vocem aliquam damnem, quæ recte exposita nihil continet, nisi quod sacra loquuntur literæ, rem potius bene & rotunde exprimit.

Etiamsi

Etiam si quoque absolute vocis istius usus non est necessarius, fuit tamen καὶ ἂν ἰσχυρὸν a primitiva ecclesia commendatus & contra Arianos defensus, eumque in finem & hodie custoditur diligenter.

**) Reperiuntur LUTHERI verba opp. Jenens. T. II p. 430. Quod si, inquit, anima mea odit vocem ὁμοούσιος, & nolim ea uti, non ero hereticus. His autem nihil aliud innuit vir beatus, quam fideles non absolute cogi posse, ut vocabulo illo semper utantur. In controuersis autem cum Arianis, cum non sine compendio quodam adhiberi possit, ut illud plane repudiemus nihil est causæ, id quod & ipse LUTHERVS ingenue confitetur T. VII. Jenens. Germ. f. 257. Adde hac de re IO. BENED. CARPZOVII Isag. in libros symb. eccles. Luther. p. 70. & ABR, CALOVII Loc. Theol. T. III. p. 99. 102. Nec displicent mihi verba IO. CALVINI, quocum & discipuli eius in hoc consentiunt, quæ reperi in instit. theol. L. I. c. XIII. §. 4. 5. vbi de vocabulis quibusdam in ecclesia receptis adeoque & voce ὁμοούσιος ita iudicat: Huiusmodi verborum nouitas (si ita appellanda est) tum potissimum usu venit, cum aduersus calumniatores adserenda est veritas, qui tergiversando ipsam eludunt. Si ergo non temere sunt inuenta nomina, cauendum est, ne ea repudiando superba temeritatis arguamur.

S. VI.

Interim & hodie in ecclesia nostra non deesse, quibus vox ὁμοῶς non solum displicet, sed qui temere quoque & sine omni necessitate olim a Concilio Nicæno inuentam eam esse, hodieque retineri contendunt, suo satis exemplo comprobarunt GODOFREDVS ARNOLDVS *) & CHRISTIANVS THOMASIVS, **) quorum auctoritate multi, vt idem improuide censeant, abripiuntur. Verum viri rectiora edocti contrarium tuentur & tuebuntur, quibuscum qui consentit, voueat mecum sub finem huius opusculi: *Sacrosanctæ Trinitati ὁμοῶς per omnia secula sit laus & gloria!*

*) Hic quidem in der Kirchen- und Ketzer-Historie Part. I. Lib. IV. cap. VII. S. 17. pag. 174. sqq. varia dudum confutata voci nostræ obiecit, quæ dissoluit quoque & refellit CHRISTOPHORVS SONTAGIVS in breui quadam dissertatiuncula, quam *diexodum super homousio anti-Nicæno* adpellat, typis exscripta Altorfi a. MDCCXII. Argumenta sua pleraque a BVLLO desumpsit beat. SONTAGIVS.

**) Recordare quæso quæ scripsit vir illustris in obss. sel. ad rem. liter. spect. obs. VIII.

VIII. §. LXIX. & LXX. seqq. in quibus nihil aliud dicere voluisse videtur, quam quod alius quispiam ὁμοούσις inimicus scripsit, vociferans: *quis præter curiosam superbiam hominibus inspiravit τὸ ὁμοούσιον?* Verum cautius & rectius ea de re discent loqui, si medicinam non respuunt, qui quæ in hac nostra diatribe exposuimus, semotis omnibus bonæ mentis rectique iudicii obstaculis, prouti par est, sedulo expendent.

T A N T V M.

Rau, Joachim J.

Diatriben histor. philosophica de Philosophia Lucii Caecilii Lactantii Firm

Jena 1733

P.lat. 1349

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10743752-0

VD18 14531321-001